

MASROP E-DERGİ

ISSN 1307-4008

Sayı: 7
Mayıs 2012

KÜLLÜOBA KAZILARI VE BATI ANADOLU TUNÇ ÇAĞLARI ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Sayı Hakemi: Prof. Dr. Turan EFE

MASROP
Mimarlar, Arkeologlar, Sanat Tarihçileri, Restoratörler Ortak Platformu
Common Platform of Architects, Archaeologists, Historians of Art, Restorateurs

MASROP E-DERGİ
ISSN 1307-4008

Sayı: 7 / Mayıs 2012

Sayı Hakemi: Prof. Dr. Turan EFE

Yazılar kaynak gösterilmek şartıyla kullanılabilir.

EDİTÖRLER

Oktay EKİNCİ
Daniş BAYKAN

BİLİMSEL DANIŞMAN ve HAKEMLER

Prof. Dr. Sümer ATASOY
Prof. Dr. Demet BİNAN
Prof. Dr. Turan EFE
Prof. Dr. Sevgi LÖKÇE
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Ayla SEVİM
Prof. Dr. Baha TANMAN
Prof. Dr. Elif Tül TULUNAY
Prof. Dr. Asnu Bilban YALÇIN SAKEL
Doç. Dr. Bekir ESKİCİ
Doç. Dr. R. Eser GÜLTEKİN
Doç. Dr. Mustafa ÖZER
Doç. Dr. Sacit PEKAK
Yrd. Doç. Dr. A. Vefa ÇOBANOĞLU
Aksel TİBET

WEB TASARIM GRAFİK: Selçuk ÖZTÜRK Eren KISA ve Selda ÖZTÜRK

İLETİŞİM

Dr. Kemal Akgüder cad. Nu: 22 Deniz Apt. D.12 Bostancı / İSTANBUL
Fax : 0 216 410 24 90
E-posta: masrop@gmail.com, masrop@masrop.com
Çevrimiçi: www.masrop.com

ÖNSÖZ

KÜLLÜOBA KAZILARI VE BATI ANADOLU TUNÇ ÇAĞLARI ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

“Eskişehir bölgesinde gerçek anlamda ilk bilimsel Tarihöncesi Dönem araştırmalarını başlatan merhum Prof. Dr. Manfred Osman Korfmann’ın Anısına...”

Seyitgazi (Eskişehir) yakınlarında yer alan Küllüoba’da kazılar, başkanlığında 1996 yılından bu yana kesintisiz sürdürülmektedir. Yüzey araştırmalarımız sırasında yüzeyinden topladığımız malzemenin ışığında, bu höyükte kazıların başlatılmasının nedenlerini dört ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Demircihüyük stratigrafisinde temsil edilmeyen İlk Tunç Çağı’na Geçiş Evresi ve İTÇ III dönemlerinin araştırılması ve böylece Eskişehir bölgesinin güvenilir bir İTÇ kronolojisinin saptanması.
2. Bugüne kadar prehistorik dönemler açısından elle tutulur bir araştırma yapılmamış olan ve ayrı bir çanak çömlek grubunun yayılım alanını oluşturan Yukarı Sakarya Ovaları’nın İlk Tunç Çağı’ndaki kültürel gelişiminin ortaya konulması.
3. İTÇ III döneminde Troas ve Suriye-Kilikya bölgeleri arasındaki ilişkilerin iç batı Anadolu ve dolayısıyla Eskişehir ovaları üzerinden gerçekleştiğine dair yeni kanıtlar elde etmek.
4. Geç İTÇ III veya diğer bir deyişle, Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi’nin Eskişehir bölgesinde araştırılması.

Küllüoba Kazıları ile ilişkili olarak bugüne kadar yayınlanan makaleler –ki bunların bazıları oldukça kapsamlıdır- bu hedeflere ulaşmada daha şimdiden önemli adımlar atıldığını açıkça ortaya koyar. Hemen hemen başından itibaren bu kazılarda görev alan Murat Türkteki, Deniz Sarı ve Erkan Fidan; danışmanlığında, konuları doğrudan veya kısmen Küllüoba kazıları ile ilişkili olan doktora tezlerini 2011 yılında tamamlamışlardır.

Erkan Fidan Küllüoba mimarisini ve bu mimarinin İlk Tunç Çağı’nda batı Anadolu ve Ege Dünyası içindeki yerini incelemiştir. Murat Türkteki ise Küllüoba kazıları ışığında, çark yapımı çanak çömleğin batı ve orta Anadolu’da ortaya çıkışı ve yayılımını incelemiştir. Deniz Sarı da İlk

ve Orta Tunç Çağları'nda Batı ve Orta Anadolu'nun kültürel ve siyasal gelişimini hazırlamıştır. Höyüğün Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi üzerinde Fatma Şahin tarafından yapılan doktora çalışması ise halen devam etmektedir.

Bu arada, tamamlanmış olan doktora tezlerinin yayınlanmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda söz konusu tezler kısaltılarak daha kompakt bir hale getirilmiştir. Okuyucuya kolaylık sağlayacağı noktasından hareketle de bu makalelerin bir arada yayınlanmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Diğer taraftan, Küllüoba'nın faunası üzerine araştırmalar yapan Can Y. Gündem de bu yayına makalesi ile katkıda bulunmuştur. Daha sonra da çevrimiçi (online) yayın için MASROP (Mimarlar, Arkeologlar, Sanat Tarihçiler ve Restoratörler Ortak Platformu) ile anlaşmaya varılmıştır. Bu vesileyle, burada makaleleri yayınlanan yazarlara ve yayını gerçekleştiren MASROP yetkililerine ve özellikle Daniş Baykan'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu yayın kapsamında, Küllüoba mimarisi ve bazı buluntu grupları daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve komşu ve uzak bölgelerle de karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu şekilde yukarıda sıralanan hedeflere ulaşma yolunda daha somut veriler elde edilmiştir. İlk ve Orta Tunç Çağları'nda Orta ve Batı Anadolu'da söz konusu olan Kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları da yeni araştırmaların ışığında yeniden değerlendirilmiş ve bunların sınırları daha ayrıntılı olarak saptanabilmiştir.

Bu yayının, Eskişehir bölgesinde ve batı Anadolu genelinde Tunç Çağları ile ilgili gelecekte yapılacak araştırmalara ışık tutması dileğiyle...

Prof. Dr. Turan Efe
Bilecik, Mayıs 2012

PREFACE

THE KÜLLÜOBA EXCAVATIONS AND STUDIES ON THE WESTERN ANATOLIAN BRONZE AGES

“To the memory of late prof. Dr. Manfred Osman Korfmann who initiated, in the real sense, the first scientific prehistoric researches in the Eskişehir region...”

The excavations at Küllüoba located near Seyitgazi (Eskişehir) have been carrying out under the my auspices every single year since 1996. In the light of the material collected from its surface, we can sum up the reasons of why initiating excavations at this mound under four headings:

1. Investigation of the “Period Transitional into the EBA” and EBA III period which are lacking in the Demircihüyük sequence and thus, establishment of a more reliable EBA chronology of the Eskişehir region.
2. Establishment of the EBA sequence of Upper Sakarya Plains in which no tangible investigation has so far been carried out.
3. Providing new clues on which the relations between the Troad and Syro-Cilicia regions in the EB III period were established over inland western Anatolia, in other words via Eskişehir plains.
4. Investigation of the late EB III (Transitinoal Period into the MBA) in the Eskişehir region.

The articles so far published on the Küllüoba excavations -some of which are quite comprehensive- clearly demonstrate that important steps have already been taken towards reaching these goals. Murat Türkteki, Deniz Sarı and Erkan Fidan who took part almost from the beginning on in these excavations finished their dissertations related completely or partially to the Küllüoba excavations in 2011.

Erkan Fidan studied the architecture of Küllüoba and its place in the EBA of western Anatolia and the Aegean World. Murat Türkteki’s thesis, on the other hand, deals with the early use and distribution of wheel-made pottery in west- and central Anatolia in light of the Küllüoba excavations. Deniz Sarı prepared cultural and political development of central and western Anatolia during the Early and Middle Bronze Ages.

The dissertation on the “Transitional Period into the MBA” of the mound, however, is still under preparation by Fatma Şahin.

Meanwhile, the completed dissertations have been shortened into a more compact form for publication. As a matter of convenience to the reader we decided to publish these articles together. On the other hand, Can Y. Gündem who is working on the fauna of Küllüoba contributed with his article as well. Finally, we came to an agreement with MASROP (Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Restorers) for the online publication of it. On this occasion, I extend my sincere thanks to the authors for their contributions and the authorities of MASROP, especially Daniş Baykan, for publishing.

In this publication, a more detailed study of the Küllüoba architecture and other material groups is presented and correlations are also made with the neighbouring regions and far distant areas. Thus, more concrete data have been provided in terms of reaching the goals listed above. Cultural regions and pottery groups which prevailed in Central -and West Anatolia during the Early and Middle Bronze Ages are re-evaluated in the light of current research and their borders have been more precisely determined.

I hope this publication will shed more light on the future investigations to be carried out in the Eskişehir region, as well as in entire western Anatolia...

Prof. Dr. Turan Efe

Bilecik, May 2012

İçindekiler

TURAN EFE

Önsöz: Küllüoba Kazıları ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar iii-iv

TURAN EFE

Preface: The Küllüoba Excavations and Studies on the Western Anatolian Bronze Agesv-vi

ERKAN FİDAN

Küllüoba İlk Tunç Çağı Mimarisi 1-44

MURAT TÜRKTEKİ

Batı ve Orta Anadolu'da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı45-111

DENİZ SARI

İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi..... 112-249

CAN YÜMNİ GÜNDEM

The Subsistence Economy in Inland Northwestern Anatolia During the Chalcolithic and Early Bronze Age.....250-300

İLK TUNÇ ÇAĞI VE ORTA TUNÇ ÇAĞI'NDA BATI ANADOLU'NUN KÜLTÜREL VE SİYASAL GELİŞİMİ¹

Deniz SARI*

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Çanak Çömlek Grupları, Kültür Bölgeleri, Arzawa Ülkeleri

Keywords: Western Anatolia, Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Pottery Groups, Cultural Regions, Arzawian Lands

ABSTRACT

Cultural and Political Development of Western Anatolia in the Early and Middle Bronze Ages

According to the evidence indicated by archeological material from the Early Bronze Age, it is highly possible that a new organization emerged in terms of cultural and political aspect in Western Anatolia. This becomes especially apparent by the emergence of local pottery distribution areas. They indicate, perhaps, the areas controlled by the local political powers indirectly. Architecture and archaeological finds from the succeeding phases of the Early Bronze Age support the theory of the emergence of more dynamic local political powers and urbanism parallel to this development. The region increased its cultural and commercial relations with the far distant areas, as these kingdoms gained more and more political and economical power. One of the most critical problems awaiting here to be solved is if there is any relation between these local kingdoms and the west Anatolian “lands” of the Second Millennium B.C. mentioned in the Hittite texts. In the light of the new reseach the thesis examines the cultural and political development of western Anatolia, from the beginnings up to the end of the Early Bronze Age and looks for possible answers to clarify what kind of a relation existed between the EBA kingdoms and the “lands” of the 2nd Millennium Western Anatolia, in other words if the “lands” are the sucesors of the EBA local political powers.

¹ Bu çalışma İstanbul Üniversitesi ile Strasbourg Üniversitesi arasında imzalan Çift Danışmanlı Tez Projesi (Co-tutelle) kapsamında tamamladığım doktora tezimin kapsamlı bir özetidir. Bu süreçte benden desteğini, emeğini, deneyimlerini ve birikimini esirgemeyen tez danışmanım, değerli Hocam Prof. Dr. Turan Efe'ye ve Strasbourg'ta geçirdiğim çalışma dönemlerinde bana her konuda destek olan ikinci danışmanım Prof. Dr. Dominique Beyer'e en içten teşekkürü bir borç bilirim.

* Yrd.Doç.Dr. Deniz Sarı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, denizsari@gmail.com

GİRİŞ

Öteden beri Anadolu'nun sık sık Asya ile Avrupa arasında bir köprü rolü oynadığı vurgulansa da, özellikle ulaşım imkânlarının daha sınırlı olduğu tarihöncesi dönemlerde, araştırmalar bunun tam tersi bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması, doğu tarafında da ulaşımı zorlaştıran yüksek dağ sıralarının yer alması ve kendine yetebilmesini sağlayan zengin doğal kaynakları, Anadolu yarımadasının önemli ölçüde komşu bölgelerden izole olmasına yol açmıştır. Bu durum yarımadada Neolitik dönemden, en azından M.Ö. 2. binyıl sonlarına kadar, sadece bölgeye özgü yöresel kültürlerin ve zamanla da siyasal güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu bu oluşumlar burada, bu konuda yapılan daha önceki değerlendirmelere dayanarak 'Çanak Çömlek Grubu' ve 'Kültür Bölgesi' olarak tanımlanmıştır.

Batı Anadolu Çanak çömlek grupları ve kültür bölgeleri ile ilgili görüşler ilk defa 1940'lı yıllarda K. Bittel tarafından ortaya konur. Bittel, Batı Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda ortaya çıkan ve sınırlarını büyük oranda yerel çanak çömlek geleneklerinin belirlediği farklı kültür gruplarından söz eder². A. Goetze 1957 yılında, Anadolu ve doğu Akdeniz kültürlerini karşılaştırarak Anadolu'da kendine özgü bir kültürel bütünlüğün söz konusu olduğunu vurgular. Bu bütünlüğün içinde ayrıca yöresel bazı farklılıklar gösteren alt grupların yer aldığını belirtir³. 1960'lı yıllarda ise J. Mellaart ve D.French yeni kazı ve yüzey araştırmalarının ışığında yerel çanak çömlek gruplarının varlığından söz ederler ve grupların sınırlarını çizerler⁴. Son yapılan çalışmalar doğrultusunda, T. Efe kültür bölgelerini yeni bir yorumla ele almıştır. O'na göre; Batı Anadolu'daki 3. binyılın ilk yarısında (İTÇ I-II) sınırlarının büyük oranda çanak çömleğe göre saptandığı kültür bölgeleri söz konusudur. Kültür bölgeleri içinde birbirleri ile yakın ilişkili yerel çanak çömlek grupları yer alır. İTÇ I'in başlarında şekillenen bu bölgeler varlıklarını, çok az değişikliklerle İTÇ II'de de sürdürür ve çanak çömlek gruplarının sınırları İTÇ II'de daha belirgin bir hal alır. Bu durumu, büyük olasılıkla kültürel ve siyasal ve belki de etnik yapılanmadaki devamlılığın yansıması olarak yorumlar⁵. T. Efe, Batı Anadolu'da çanak çömlek yayılım bölgelerinin belki de dolaylı olarak yerel siyasal güçlerin nüfuz bölgelerini gösterebileceği tezi üzerinde durmaktadır⁶. Batı Anadolu'nun Orta Tunç Çağı'ndaki kültürel ve siyasal gelişimine dair araştırmalar ise yok denecek kadar azdır. İlk Tunç Çağları boyunca Batı Anadolu sahil ve iç kesimler olmak üzere ortak bir kültür yansıtmaktadır. OTÇ'de güney Ege sahili Minos kültürünün ve dönemin sonundan itibaren de tüm Ege sahilleri Miken kültürünün bir

2 Bittel 1942:186, Bittel 1945.

3 Goetze 1957:129.

4 Lloyd-Mellaart 1962: 138, Harita IV; French 1969a: fig. 30a; French 1969b: 19;

5 Efe 1988: 89; Efe 2003b:89; Efe 2004: 15-29; Efe –Ay Efe 2007: 251-268.

6 Efe 2004: 23-24.

parçası olurken, İç Batı Anadolu ise Orta Anadolu ile bütünleşir. T. Efe, İç Batı Anadolu’nun OTÇ’ye Geçiş Dönemi’nden itibaren kültürel ve belki de siyasal olarak giderek Hitit çekirdek bölgesi olan Orta Anadolu ile bütünleştiği görüşünü ortaya koymuştur⁷.

Anadolu, Yakın Doğu’da özel bir konuma sahip olduğu gibi burada aynı zamanda prehistorik dönemlerde ortaya çıkan kültürler, Mezopotamya, Doğu Anadolu, Ege Dünyası ve Balkanlar gibi komşu bölgelerle kıyaslandığında, Neolitik çağlardan bu yana süregelen bir orijinallik, kültürel bütünlük ve süreklilik sergiler⁸. “Batı Anadolu Uygarlığı” olarak da tanımlanan⁹ bu bütünlük, birbirleriyle ortak özellikler içeren ve paralel gelişme gösteren bir kültürler mozaiğidir¹⁰.

Arkeolojik malzemenin gelişiminde izlenen kırılmalar dikkate alınarak, burada Batı Anadolu’nun kültürel/siyasal gelişimi mimari, çanak çömlek, küçük buluntular ve yazılı belgeler ışığında 7 ana gelişim evresi altında incelenmiştir:

- 1) İTÇ IA-İlk Tunç Çağı’na Geçiş Evresi-gelişkin köyler (M.Ö. 3200-3000/2900)
- 2) İTÇ IB-Geç İlk Tunç Çağı I- Tahkimli yerleşmeler (M.Ö. 3000/2900-2700)
- 3) İTÇ II- İlk şehircilik (M.Ö. 2700-2400)
- 4) İTÇ III A-Yerel Krallıklar Dönemi (M.Ö. 2400-2200)
- 5) İTÇ III B-OTÇ’ye Geçiş Dönemi - İç Anadolu’da Kültürel/Siyasal (?) Bütünleşme (M.Ö. 2200-1900/1800)
- 6) Erken OTÇ -Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 1900/1800-1650)
- 7) Geç OTÇ-Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 1650-1500)¹¹

1 İLK VE ORTA TUNÇ ÇAĞLARI’NDA BATI ANADOLU MİMARİSİ

Çevre bölgelerden kısmen izole olmuş Anadolu yarımadasında daha Neolitik dönemden itibaren bölgeye özgü mimari bir tarz oluşmaya başlamış ve zamanla değişen şartlara paralel olarak gelişme göstermiştir; İTÇ başlarında ise içinde yöresel kültür bölgelerine göre bazı farklılıkların da barındığı karakteristik şeklini almıştır. Dolayısıyla bugün, kendine özgü özellikleriyle bir Batı Anadolu İTÇ mimarlığından söz edebilmekteyiz.

7 Ibid: 23.

8 Erinc 1993.

9 Alkım 1968: 247; Efe 2003a: 126.

10 Efe 2004: 15.

11 Eski Hitit Dönemi için verilen tarihlerde Orta Kronoloji esas alınmıştır.

1.1 İTÇ IA (İlk Tunç Çağı’na Geçiş Evresi)-Gelişkin Köyler (M.Ö. 3200-3000/2900)

1.1.1 Kuzeybatı Anadolu ve Doğu Ege Adaları

Troya: Troya’da Troya Ia ve daha öncesine ait tabaka Schliemann yarmasında yer alan D5 plankaresinde açığa çıkarılmıştır. Troya’nın bu en eski tabakası Troya Ib evresinden bir *hiatus*la ayrılmaktadır. Korfmann, Kumtepe IB evresine tarihlendirdiği bu evreyi de “Denizsel Troya Kültürü”ne dahil etmektedir. Blegen’in 103 nolu ev olarak adlandırdığı apsisli yapı ortada bağımsızdır. Troya’da devam eden evrelerde bu tip yapılara rastlanmaz. Bu evre için herhangi bir yerleşim modeli sunulamamaktadır¹².

Kumtepe: Kumtepe’de 1993 yılında yapılan kurtarma kazısında genel bir yerleşim planı saptanamamıştır. Burada olasılıkla dikdörtgen planlı olan yan yana iki oda yer alır. Alttaki evre büyük olasılıkla Troya I’den daha eskidir. Dikdörtgen planlı olan yan yana iki oda olarak anılan yapıların hemen kuzeydoğusundaki diğer taş döşeli dikdörtgen yapının duvarının bir köşesi içte hafif yuvarlanmaktadır. Bu yapıda tam bir apsis uygulaması yerine duvarların hafif yuvarlatılması, İTÇ’nin ileriki aşamalarındaki köşeli evlerine geçişi düşündürmektedir¹³ (Şek. 1A).

Poliochni ve Myrina: İTÇ IA’ya tarihlendirilen Poliochni Siyah evreye ait mimari kalıntılar oldukça dar bir alanda açığa çıkarılmıştır; dolayısıyla yerleşme modeli hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Büyük ihtimalle yerleşmenin orta kesimini kapsayan Siyah evrede oval ve de apsisli yapılar söz konusudur. Apsisli ve oval yapı geleneği adanın batısında yer alan Myrina’da da karşımıza çıkar (Şek. 1B)¹⁴.

Bakla Tepe: İTÇ’ye geçiş döneminde (İTÇ IA) Bakla Tepe’de “Izgara/Kanal planlı” yapı geleneği hakimdir¹⁵. Evler, geniş bir alana yayılarak ulaşımı kolaylaştıran çakıl döşeli sokaklarla birbirinden ayrılmaktadır. Dış duvarları düzensiz taşlardan inşa edilmiş apsisli uzun evler, iç kısımda 7-8 taş sırasından veya ahşaptan oluşan ızgaralara sahiptir. Evin gerçek tabanı bu ızgaralar üzerine oturtulmuştur (Şek. 1C). Izgaralar arasında bolca karbonlaşmış buğday bulunmuştur. Bu da bu tip yapıların, en azından ızgaralı kesimlerinin tahıl deposu olarak kullanıldığını göstermektedir. Yapıların önünde ante çıkıntılarına rastlanmamıştır. Duvarların ve çatıların dal-örgü tekniğinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Evlerin apsisli kısmının çatısının olmadığı, bu kısmın avlu olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁶.

12 Korfmann 1994: 330; Korfmann 1997: 215; Ünlüsoy 2006: 133.

13 Korfmann et al. 1995: 246.

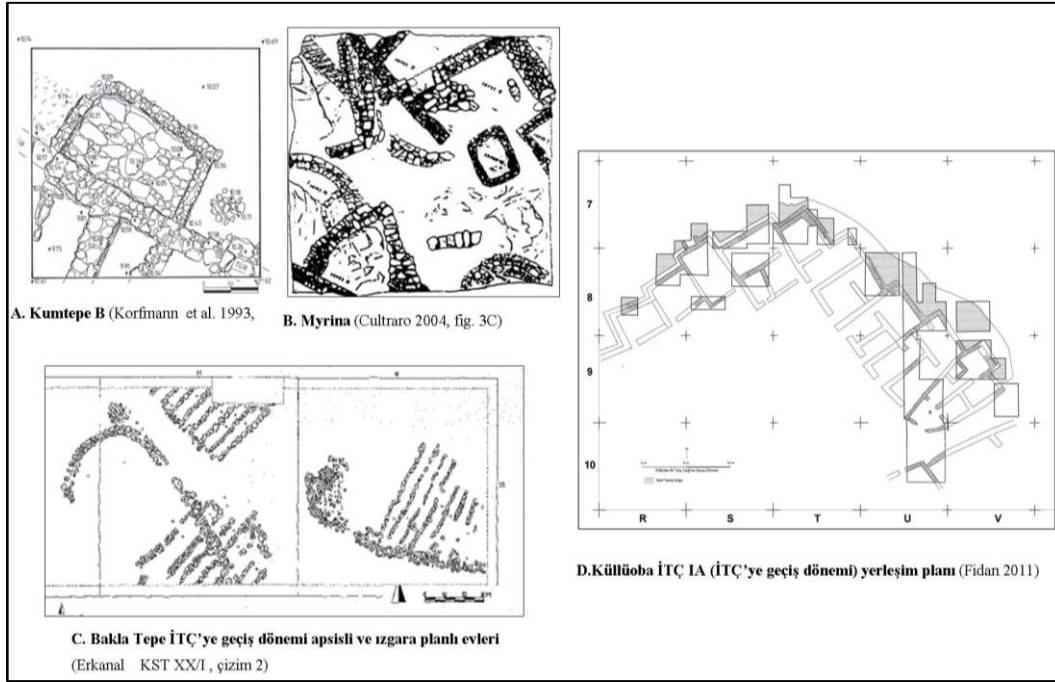
14 Cultraro 2004: 22.

15 Bu evre kazı raporlarında GKÇ olarak geçmektedir, kazı başkanı çanak çömlek buluntularından yola çıkarak bu evreyi Kumtepe B evresine dahil etmektedir; gerek bu durum referans alınarak gerekse Kumtepe B ve Troya Ia ile mimari geleneklerdeki benzerlikten dolayı Bakla Tepe GKÇ’nin son katları burada İTÇ’ye geçiş dönemi olarak değerlendirilmiştir.

16 Erkanal-Özkan 1998: 412-414; Erkanal-Özkan 1999: 342-346.

1.1.2 İç kuzeybatı Anadolu

Küllüoba: Eskişehir ili sınırları içinde, Yukarı Sakarya ovasında yer alan Küllüoba'da İTÇ'ye geçiş evresine (İTÇ IA) ait mimari kalıntılar Batı koni 5-3. Tabakalardan bilinmektedir (Şek. 1D). Bu dönemde yerleşme dışta gayet belirgin zikzaklar yapan kerpiç bir surla çevrilidir. Surun dışında ortama 3 m genişliğindeki yığma ham toprak yer alır. Bunun da önünde bir duvarın bulunup bulunmadığı, diğer bir deyişle, iki kerpiç duvarın arasının ham toprakla doldurulmuş olduğu henüz tam kesinlik kazamamıştır. Evler arka taraflarından surla bitişik olarak inşa edilmiştir. Bunlar büyük olasılıkla ön tarafta avluya açılmaktadır. Dikdörtgen mekanlardan bazıları sur boyunca yerleştirilmiştir. Burada henüz yan yana bitişik inşa edilmiş megaron veya megaronumsu plan veren uzun evler oluşmamıştır. Bu evre Demircihüyük'te temsil edilmemektedir. Dolayısıyla bu plan, İTÇ I ve II dönemlerinde Demircihüyük'te söz konusu olan 'Anadolu Yerleşim Planı'nın öncü bir evresini temsil etmiş olabilir¹⁷. Küllüoba İTÇIA yerleşim planı, Batı Anadolu'da uzun bir süre devam edecek olan bir mimari geleneğin öncü bir evresini vermesi bağlamında büyük önem taşır.

Şekil 1 İTÇ'ye Geçiş Dönemi yerleşim planlarına ait örnekler

1.2 İTÇ IB/Geç İlk Tunç Çağı I/ Tahkimli yerleşmeler (M.Ö. 3000/2900-2700)

1.2.1 Kuzeybatı Anadolu ve Doğu Ege Adaları

Troya: Troya'da İTÇ I'in ikinci evresi (İTÇ IB) erken Troya I yerleşmesini kapsamaktadır. İb evresinden itibaren Troya'da yerleşim planında bir değişikliğe gidilmiştir. Bu yeni planda yan yana dizilmiş birbirine paralel doğu -batı yönünde uzun evler yer almaktadır. Bunlar tek bir mekandan

¹⁷ Efe 2003c: 265-282.

oluşur ve müşterek duvarlara sahiptirler. Blegen'in 102 olarak numaralandırdığı yapı, bölgede bu dönem için karakteristik olan balıksırtı tekniğiyle inşa edilmiş ve kalın bir şekilde sıvanmış olan bir duvara sahiptir. Blegen bu evi megaron olarak tanımlar. Balıksırtı inşa tekniği benzeri mimari gelenekleri yansıtan Kumtepe¹⁸ ve Beşik-Yassitepe'de¹⁹ de karşımıza çıkar. Troya I yerleşimi başından itibaren bir sur ile çevrilidir. Birkaç defa yenilenen sur, güneye doğru genişletilmiştir²⁰.

Poliochni: İTÇ IB'ye tarihlendirilen Poliochni Mavi evrede yerleşme bir surla çevrilir. Girişlerde bastiyonlar yer alır. Yerleşmenin bu dönemde etrafını çevreleyen surun savunma amaçlı değil, toprak kaymasına karşı bir önlem olarak inşa edildiği söylenmektedir²¹. Yerleşmenin sahil kesiminde Mavi evrenin erken evresine ait bir iskele açığa çıkarılmıştır²². Mavi evrede, kamusal işlevi olabilecek yapılara ait bir delil ele geçirilememiştir. Dörtgen planlı birbirine bitişik evlerin duvarları genelde ortaktır, çok az sayıda evde bağımsız duvarlara rastlanır²³.

Thermi: Thermi'de İTÇ I'e tarihlendirilen I-III. Yerleşmeler mimari planlamada bir devamlılık gösterir. Thermi'de I. Yerleşmede, yerleşmenin surla çevrili olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Evler radyal açılımlı olarak inşa edilmiştir. Taş döşeli dar sokaklara açılan evlerin arka duvarı aynı zamanda yerleşmenin sınırını oluşturur (Şek. 2A)²⁴. Yerleşmenin ana girişi iki taraftan bastiyonlarla desteklenmiştir. Sokaklara açılan uzun evlerin duvarları taş örgülüdür. Dizi halinde aynı duvarları paylaştıkları için bu tür evlere "sıra evler"de denilmektedir. Evlerin düz damları birbirleriyle birleşmekte, böylece aynı blok içindeki evlerin çatıları ortak kullanılmaktadır²⁵. I. Yerleşme de çok büyük volkanik bloklar kullanılmıştır. I. ve II. yerleşmelerde kerpiç tuğla kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamıştır. III. Yerleşmede kerpiç tuğla kullanılmıştır. I. yerleşmede balıksırtı duvar tekniği söz konusudur²⁶. Daha yoğun bir iskanın söz konusu olduğu Thermi'de III. Yerleşmede, ilk kez yerleşmeyi çevreleyen surla ait temeller ortaya çıkarılmıştır.

Bakla Tepe: İTÇ IB'de yerleşmede taş döşeli sokaklara açılan uzun evlerden oluşan ve surla çevrili yerleşme düzeni söz konusudur. Savunma duvarlarının önünde, fazla dik olmayan yamaçlarda bir hendek açılmış ve bu hendeğin kenarları destek duvarlarıyla takviye edilmiştir. Bu evrede Izgara plan geleneği artık uygulanmaz; Büyük olasılıkla radyal bir yerleşim düzeni söz konusudur. Birden fazla mekana sahip evlerin müşterek ara duvarları vardır²⁷.

Liman Tepe: Liman Tepe'de VI. tabakadan bilinen İTÇ I yerleşmesi sokaklar tarafından sınırlandırılan uzun evlerin oluşturduğu yapı bloklarından (*insula*) meydana gelmektedir; genellikle üç

18 Korfmann et al. 1993: 249, Abb. 14.

19 Korfmann 1986: 231; 1987a: 263; Korfmann 1988: 131-132.

20 Ünlüsoy 2006:133-135, Abb. 4; Blegen et als., 1950: 89,92, fig 426.

21 Tiné 1997: 226-227.

22 Traverso 1997: 60.

23 Ibid.:58.

24 Kouka 2002: 27.

25 Erkanal- Özkan 1997: 266.

26 Lamb 1936:7.

27 Erkanal-Özkan 1997: 264; Erkanal-Özkan 1998: .409; Erkanal-Özkan 2000: 267

veya dört ev bir bloğu oluşturur. Dar alanlara sığdırılan yerleşim üniteleri çoğunlukla bir savunma sistemi ile koruma altına alınmıştır. Yan duvarları ortak olan evler arka kısımlarından sura dayalıdır. Taş temelli evlerin üst kısımları kerpiçten inşa edilmiştir. Araziye göre, gerekirse taş temeller rampa şeklinde güçlendirilmiştir²⁸. Surun temeli tarla taşlarıyla; üst kısım ise plaka şeklindeki kireç taşlarıyla muntazam bir şekilde örülmüştür²⁹

1.2.2 Büyük Menderes –Yukarı Porsuk Havzaları

Beycesultan: Beycesultan'da İTÇ I'in başlangıcı olarak kabul edilen XIX. tabaka ile birlikte mimari tasarım ve yapım tekniklerinde bazı değişiklikler söz konusudur. Oldukça dar bir alanda çalışılmış olduğundan, genel yerleşim planı hakkında somut bir şey söylemek neredeyse imkansızdır. Ancak, ev planları ve yapım teknikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler edinilebilmektedir. Yerleşmenin etrafı hatıllarla desteklenen bir surla çevrilmiştir. XVII. tabakada kerpiç tuğladan örülmüş, sundurmalı ve iki odalı bir megaron yapı açığa çıkarılmıştır. Ön odada, girişin sol tarafındaki köşede bir silo ile, odanın ortasında kilden bir yükselti ve arka odaya geçişin hemen önünde de yuvarlak bir kül çukuru bulunur. Bu yükselti ve kül çukuru arasında bir direk deliği yer alır. Arka odada çok sayıda küçük buluntu ele geçirilmiştir. Söz konusu bu megaron, daha sonraki evlerde aynı yere üst üste inşa edilmiş yapılar serisinin ilkini oluşturur ve bunlar S. Lloyd'a göre dini amaçla kullanılmıştır. Bu bağlamda, ön odada yer alan ortadaki kil yükselti kompozit bir sunak olarak değerlendirilmektedir³⁰. Bu sunak önde bir kil tabla ve onun gerisinde sıvalı kilden çift stel içerir; tabla ile bu steller arasında yine kilden çifte boynuz yer alır. Çağdaş benzeri bir yapı Gavurtepe-Alaşehir'de V. tabakada ortaya çıkarılmıştır³¹.

1.2.3 İç kuzeybatı Anadolu

Demircihüyük: Eskişehir ovasında yer alan Demircihüyük'te M.O. Korfmann tarafından 1975-1978 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sonucunda 'Anadolu Yerleşim Planı'nın karakteristik özelliklerini yansıtan bir yerleşim planı saptanmıştır (Şek. 2B)³². İTÇ yerleşmesi yer yer kapı bastiyon gibi yapı elemanlarını ve testere biçiminde çıkıntıları içeren ve doğu tarafta yaklaşık 7 m yüksekliğe kadar korunmuş, şevli bir taş duvar ile çevrilidir. Sur üzerinde kuzey ve güney doğuda olmak üzere iki giriş kapısı saptanmıştır. Taş temelli kerpiç evler arka kısımlarından sura dayanmaktadır. Yerleşmenin daire şeklinde düzenlenmiş olması, evlerin radyal açılamdan dolayı trapez şeklini almasına neden olmuştur. Genelde üstü kapalı bir girişi olan bu evler iki odadan oluşmaktadır. Bir ön ve bir arka odadan oluşan evlerin girişinde toprağa oyulmuş silolar yer alır. Arka odaların sol köşesine yerleştirilmiş kubbeli fırınların yanında kül çukurları yer alır. Bu odaların orta kısmında genelde bir de

28 Erkanal-Artzy-Kouka 2003: 432.

29 Erkanal 2000: 254.

30 Lloyd –Mellaart 1962: .29-33.

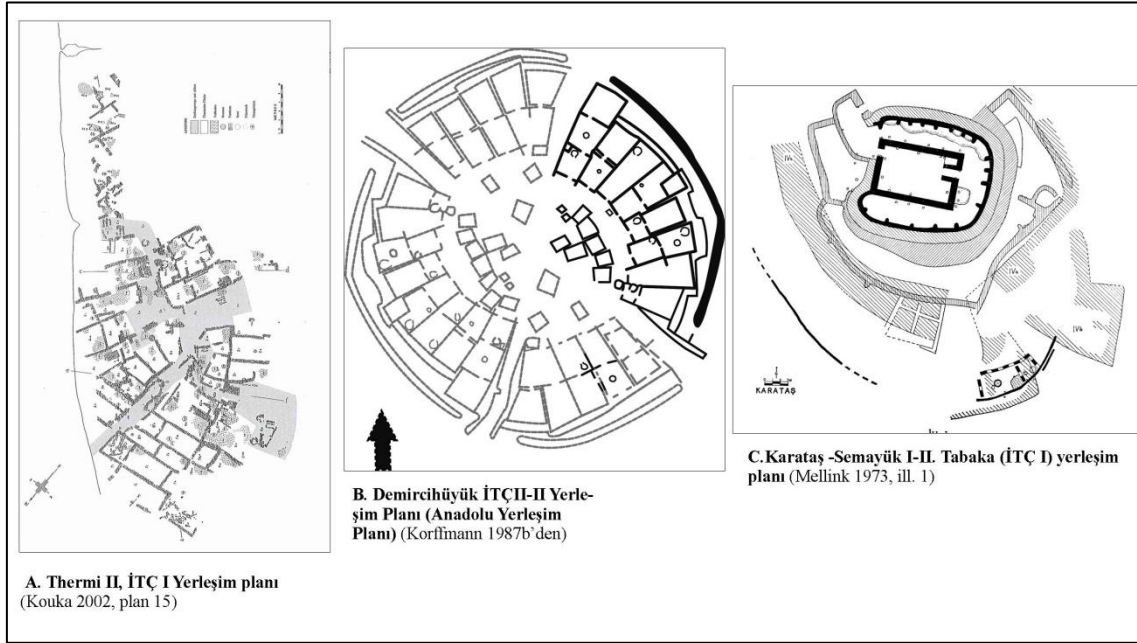
31 Akdeniz 1999: 108.

32Özellikle Demircihüyük yerleşim planından hareketle, 'Anadolu Yerleşim Planı' tanımlaması ilk defa M. Korfmann tarafından kullanılmıştır (Korfmann 1987b: 223, fig. 354).

ocak bulunur. Evlerin damları ortak kullanılan duvarlar üzerine oturtulmuştur. Bu durum, ev çatılarının tamamının aynı yükseklikte olduğu anlamına gelmektedir. Çatıda çeşitli yiyecek maddeleri saklanmış ve kurutulmuş olabileceği gibi dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı da savunma işlevi görmüş olmalıdır³³.

1.2.4 Antalya-Göller Bölgesi

Karataş-Semayük: Güneybatı Anadolu bölgesi İTÇ I mimarisi hakkında bilgilerimiz esas itibarıyla Antalya-Elmalı yakınlarında yer alan Karataş-Semayük kazılarında dayanmaktadır. Elmalı ovasında yer alan Karataş Semayük'te, hafif yükselen anakaya üzerine inşa edilmiş tek oda ve üç tarafını çevreleyen bir avludan oluşan yapı, yerleşmenin beyine ait bir konak olarak nitelendirilmektedir. Doğu ve batıda olmak üzere, yapının iki girişi vardır. Yapının etrafı zamanla, -sur olarak tanımlanan- ince bir duvarla çevrilmiştir. Surun güneyinde merkezi kompleksi çevreleyen avlular yer alır ve bu avlular bir istinat duvarı ile çevrelenmiştir. Avlulara giriş istinat duvarının güneyinde yer alan bir rampa vasıtasıyla gerçekleşir. En dışta ise, "palisat" olarak adlandırılan ahşap bir çevre duvarı yer alır; içten bu duvara bitişik, tek sıra halinde odalar yer alır³⁴ (Şek. 2C). Bu kompleksin etrafındaki düzlük araziye birbirinden bağımsız olarak megaronlar ve apsisli yapılar inşa edilmiştir³⁵. Karataş-Semayük megaronları, batı Anadolu'da bağımsız olarak inşa edilmiş, bilinen en eski örneklerdir. Yerleşim dokusu bu şekliyle Samos İTÇ III yerleşim planı ile benzerlik göstermekte olup Batı Anadolu'da egemen olan İTÇ genel yerleşim konsepti ile pek uyuşmamaktadır.

Şekil 2 İTÇ IB yerleşim planlarına ait örnekler

³³ Korfmann 1987b.

³⁴ Mellink 1964: 269-278; 1965: 241-251; 1969: 293-307.

³⁵ Werner 1993: 26.

1.3 İTÇ II- İlk şehircilik (M.Ö. 2700-2400)

1.3.1 Kuzeybatı Anadolu ve Doğu Ege Adaları

Troya: Troya'da İTÇ II dönemi eski tabakalanmaya göre Orta Troya I (d-f) ve Geç Troya I (g-j) ile Troya IIA ve hatta IIB evrelerini kapsamaktadır. İTÇ II'in başlarında İTÇ I mimari anlayışı gelişerek devam etmiştir. 'Erken Troya I'e ait olan surun biraz daha güneyine inşa edilen yeni sur, 20 m aralıklarla yerleştirilmiş bastiyonlara ve bastiyonlu girişlere sahiptir (Şek. 3A). Kesme taşlarla yapılmış ve içi doldurulmuş sur bedeni bu dönemde 3.5 m yüksekliğe ulaşır³⁶. Geç İTÇ II'ye tarihlendirilen Troya IIA'da ise kalenin planında ilk esaslı değişiklikler gerçekleşir: Yeni ve daha geniş bir sur duvarı inşa edilir. Surlar ve üzerlerindeki kapılar ise daha anıtsaldır. Güneyde iki büyük kapı yer alır (FL ve FN kapıları). Sur duvarının güney kesimine bastiyonlar ve Kale'nin ana girişi olan 'FL' kapısının kuzey duvarına bir potern inşa edilmiştir (Şek. 3B). Bu evrede evlerin yönü değişir; teras üzerine batıya bakan yan yana bitişik olarak inşa edilmiş megaronumsu yapılar söz konusudur. Bu evrede ilk kez yerleşmenin beyine ait olduğu düşünülen oldukça büyük boyutlarda bir megaron inşa edilir. Bu yapı IIC evresinde inşa edilen IIA megaronunun öncüsü niteliğindedir. Troya kültürel, sosyal ve siyasal olarak giderek gelişmeye ve önemli bir merkez durumuna gelmeye başlasa da kamuya ait yapı veya yapıların bulunduğu dair bir delil ele geçirilememiştir. Troya gerçek anlamda kent kimliğini İTÇ III döneminin başına tarihlendirilen IIC evresinde kazanır³⁷.

Poliochni: Poliochni'de Yeşil ve kısmen Kırmızı evre İTÇ II'ye tarihlendirilir. Yeşil evrede sur sistemi ana karaya doğru genişletilir; sur üzerinde yeni bir kapı inşa edilir. Bu dönemde birbirine bitişik mekanlardan oluşan ve ada (*insula*) olarak adlandırılan yapı grupları söz konusudur. Düzensiz açılarla birbirine birleşen ev ve mekanların oluşturduğu yapı grupları arasında cadde ve sokaklar yer alır. Sokaklar genellikle doğu-batı yönünde ulaşım sağlar; bunlar büyük olasılıkla yerleşmenin doğusunda yer alan ana caddeye açılır³⁸.

Thermi: Thermi'de İTÇ II'ye tarihlendirilen IV. tabaka A ve B olmak üzere iki evrelidir. Yerleşmede esaslı değişiklikler B evresinden itibaren görülür. Bu dönemde evlerdeki iç bölünmeler, eskiye oranla azalmıştır (Şek. 3C). İTÇ III'e tarihlendirilen V. tabakada söz konusu olan yerleşme düzeninin temelleri bu dönemde atılmış olmalıdır³⁹.

Liman Tepe: Liman Tepe bu dönemde anıtsal bir girişe sahip bir surla çevrilidir⁴⁰. Deniz içindeki kalıntılarla beraber Liman Tepe V:3 tabakası 300 m'ye yaklaşan oval görünümlü bir iç kaleye sahiptir. Belli aralıklarla bastiyonların yer aldığı savunma sistemi, iç kalenin güneyinde yelpaze gibi açılan aşağı şehir ve bir önceki dönemden devam eden iç kale suruna dayalı uzun evler bu dönem yerleşim

36 Ünlüsoy 2006:135, Abb. 4.

37 Ünlüsoy 2006:138-139; Mellaart 1959: 131-162; 1959:136-138

38 Bernabo-Brea 1964: 284 ff

39 Kouka 2002: 207.

40 Erkanal –Günel 1996: 247.

planını oluşturur⁴¹. Geç İTÇ II'de yerleşmenin iç kaleye ait ana girişine, at nalı biçimli anıtsal bir kule inşa edilir⁴². Liman Tepe'de kuzey alanında yapılan kazılarda iç kaleye ait 2 kule açığa çıkarılmıştır. Bu kuleler birbirinden dar bir koridorla ayrılmaktadır⁴³.

1.3.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları

Büyük Menderes havzasında İTÇ II'de genel bir yerleşim planı ortaya koyan tek yerleşme yeri ne yazık ki kısa süreli kazılmış olan Karaoğlan Mevkii'dir. Beycesultan, Kusura, Aizanoi gibi yerleşmelerden ise ancak ev planları ve yapıların iç mimari öğeleri ile ilgili bilgiler edinilebilmektedir.

Karaoğlan Mevkii: Afyon il merkezinin kuş uçuşu 20 km kuzeyinde yer alan Karaoğlan Mevkii'nde geç İTÇ II'ye tarihlendirilen yerleşme bir sur ile çevrilidir. Yer yer üç duvar halkasından oluşan sur üzerinde kule ve bastiyonlar görülür. Duvar halkalarının arasındaki boşluklar ve bastiyonların içi ham toprakla doldurulmuştur. Surun dış kısmında yer yer oldukça büyük taşlar kullanılmıştır. Doğu tarafta yerleşme kapısı önünde üzeri kısmen kapalı taş döşeli bir ön avlu yer alır. Anadolu yerleşim planına uygun olarak yan yana bitişik, tek odalı evler arka kısımlarından sura dayalıdır. Batı tarafta evlerin önünde taş döşeli bir sokak saptanmıştır. Dolayısıyla ev dizileri arasında sokakların yer aldığı anlaşılmaktadır⁴⁴. Yerleşim dokusu bu şekliyle Thermi ve Poliochni'ninkini anımsatmaktadır. Kazılmadığı için, yerleşmenin merkezi kısmında kamusal bir yapı veya bir avlunun bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.

Beycesultan: Beycesultan'da İTÇ II'nin en erken tabakası olan XVI. Katta, arka kısımlarından çevre duvarına birleşen uzun evler, bu defa yana yana bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Taş temel üzerine kerpiçten inşa edilmiş bu evlerin bazılarında bağımsız duvarlara rastlanmaktadır. S. Lloyd tarafından tapınak olarak kullanıldığı söylenen iki yapı Tapınak A ve B olarak isimlendirilmiştir. A tapınağı iki odalıdır. Ön oda sunak odası, arka oda ise rahip odası olarak adlandırılmıştır. B tapınağı ise tek kısımlıdır. XV. tabakada da kutsal alanlar devam eder. Birbirine bitişik megaronlar söz konudur. Sunağın bulunduğu megaronun sundurmasının iki yanında kilden depo yerleri vardır. XIV. tabaka tapınağında deprem izlerine rastlanmıştır, bu katta tapınak yapısı kompleks şeklindedir⁴⁵. XIII. Tabakada, yapılarda daha önce söz konusu olan ortak özelliklerin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Kerpiç duvarlarda bir evvelki evreye nazaran daralma söz konusudur. XIIIa'da yapılar terk edilir. Yerleşme düzlenir. Mimari kalıntı açığa çıkarılamamıştır. Belki de tüm yerleşmeyi kaplayan kalın bir yangın dolgusu saptanmıştır⁴⁶.

41 Ibid.: 249.

42 Erkanal 1999: 240-241.

43 Erkanal-Artzy-Kouka 2003: 427.

44 Topbaş et als. 1998.

45 Lloyd-Mellaart 1962: 36-53.

46 Ibid.:56.

Kusura: Kusura'da İTÇ II'ye tarihlendirilen B3 evresinde evler bir yolun iki yanına dizilmiştir. Doğuda yer alan evler megaron planlı evlere benzemekle beraber, girişleri genelde uzun duvarlar üzerinde yer almaktadır. Yolun batısında bir kompleks ortaya çıkarılmıştır. Her odada ocak ve fırın yer alır. Kerpiç ya da sıkıştırılmış kilden duvarlar bazen taş temellidir. Taban ve duvarlar yer yer beyaz sıvalıdır⁴⁷.

Aizanoi/Çavdarhisar: Kütahya'nın güneybatısında yer alan Çavdarhisar/Aizanoi'de Roma dönemi Zeus tapınağı'nın kutsal alanı altında son yıllarda, olasılıkla kamusal işlevi olan bağımsız bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Kabaca dikdörtgen planlı olan bu yapının uzunluğu 11 metreden fazladır ve İTÇ II boyunca 4 yenileme evresi geçirmiştir. Hafif yükseltilmiş bir platform üzerinde yer alan yapı, geniş bir oda ve önünde bir sundurmadan oluşmaktadır. yapının etrafı erken evrede çakıl taşları, geç evrede ise tarla taşları ile döşenmiştir⁴⁸.

1.3.3 İç kuzeybatı Anadolu

İç kuzeybatı Anadolu İTÇ II mimarlığı hakkında bilgi veren üç yerleşmeden biri olan ve Eskişehir ovasında yer alan Demircihüyük'te yerleşim planında İTÇ II'de fazla bir değişiklik olmaz. İTÇ II başlarından itibaren, bölgenin güney kesiminde yer alan Yukarı Sakarya ovası ve Frigya dağlık bölgesinde iki farklı mimari anlayış söz konusudur. Bunlardan biri Küllüoba'da karşımıza çıkan kent yerleşmeleridir; diğeri ise Keçiçayırı'ndan bilinen kale yerleşmeleridir.

Küllüoba: Küllüoba'da İTÇ II yerleşmesi doğu konide IV. evreye denk gelmektedir. Yerleşme bu dönemde Aşağı ve Yukarı Yerleşmeler olmak üzere iki ayrı kesimden meydana gelir. Etrafı sur veya çevre duvarı olarak tanımlanabilecek bir duvarla çevrili Yukarı Yerleşme'de o dönem için anıtsal sayılabilecek nitelikte kamusal yapılar yer alır. Surun, savunma amacıyla ziyade Aşağı ve Yukarı yerleşmeleri birbirinden ayırmak amacıyla inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. (Şek. 3D). Aşağı Yerleşme'ye ait sur ise açığa çıkarılmamıştır. Demircihüyük'te topografyaya uydurmak için radyal plan, merkezde bir avlu ve avluya bakan evler söz konusudur. Küllüoba'da ise 'Anadolu Yerleşim Planı' farklı bir uygulamayla karşımıza çıkar. Sur yine büyük ihtimalle topografyaya uydurmak amacıyla gayet belirgin zigzaglar yapar. Evler arkalarından düz duvara dayandıkları için radyal bir açılım göstermezler. Burada da Demircihüyük'deki gibi merkezi bir avlu söz konusudur. Bununla beraber yerleşmenin kuzeydoğu kesiminde söz konusu bu avluyla bir koridor vasıtasıyla bağlantılı ve dolayısıyla Kale'nin bir parçası olan diğeri bir kompleks yer alır (Kompleks I). Bu kompleksin avlusuna doğudan bir kapı ile girilmektedir (Doğu Kapısı). Kompleks I'in güneyinde Güneydoğu Kapısı yer alır ve bu kapının güney duvarına Aşağı Yerleşme evleri arkadan dayanmaktadır. Merkezi avlunun güneyinde bağımsız bir trapez yapı ile Kompleks II olarak adlandırılan anıtsal bir yapı

47 Lamb 1937-8: 87.

48 Efe 2003c: fig.4.

kompleksi yer alır. Kompleks II, yaklaşık olarak 31x25 m ölçülerindedir. Güneyde, Kompleks boyunca uzanan bir Megaron ve ona bitişik olarak inşa edilmiş ilave yapılardan oluşur. Yapıların birbirinden cadde ve sokaklar yerine avlu ve küçük meydanlarla ayrıldığı Küllüoba yerleşim planı İçbatı Anadolu özelliği gösterir; dolayısıyla bu plan, doğu Ege sahil kesiminin birbirini dik kesen cadde ve sokaklar ve bunların arasında yer alan uzun evlerle karakterize olan “linear yerleşim planı” anlayışından farklıdır. Aşağı Yerleşme’ye ait evlerin mekanlarında fırın, ocak yerleri ve çok sayıda kap kacak, tezgah ağırlığı, ağırşak, ocak ayağı, dilgi, öğütme taşı bir arada ele geçirilmiştir.

Keçiçayırı: Eskişehir’in Frigya Yaylası olarak bilinen dağlık güney kesiminde yer alan Keçiçayırı, ova seviyesinden yaklaşık 40 m yüksekliğinde, doğal bir kayalık olan tepenin üzerine kurulmuş bir İTÇ II dönemi kale yerleşmesidir. Bu kale topografyadan kaynaklanan nedenlerle oval şekildedir. Kalenin kuzey kesiminde sura dayalı, genelde tek odalı ve sundurmalı ev dizileri; güney kesimde ise küçük bölmeler ve dikdörtgen odalar söz konusudur (Şek. 3E). Arka duvarları sura bitişik olan evlerde bazen kendi arka duvarları kullanılırken bazen de sur duvarı arka duvar olarak kullanılmıştır. Kuzeydeki evler dik bir yamaca inşa edilmiştir ve büyük olasılıkla bodrum katına sahiptir. Evlerden biri içinde, bir İTÇ II yerleşmesinde bulunabilecek tüm buluntu grupları *in situ* olarak bir arada ele geçirilmiştir. Yerleşmenin içine doğru doğal olarak yükselen meyilli bir taban üzerine inşa edilen trapez şeklindeki kapı yer almaktadır. Dışta, kapının her iki köşesinde kulelerin yer almış olabileceği düşünülmektedir. Sur boyunca dizli evler ile kalenin iç kısmında var olduğu düşünülen evler birbirinden bir cadde vasıtasıyla ayrılmaktadır. Yerleşmede merkezi bir avlu ve bu avluda idari işlevi olabilecek bir yapının bulunup bulunmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Keçiçayırı, bugüne kadar hemen hemen hakkında hiç bilgi sahibi olmadığımız, bölgedeki İTÇ kale yerleşmeleri ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Bu yerleşme, Emirdağ-Bolvadin bölgesini Frigya dağlık bölgesi üzerinden Eskişehir’e bağlayan doğal yolun üzerinde yer almaktadır. Bu tür kale yerleşmelerinin, dağlık bölgelerde yer alan doğal kaynakları korumak ve işletmek ve ayrıca tüccarların ve seyyahların konaklama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olabileceği düşünülmektedir⁴⁹.

1.3.4 Antalya-Göller Bölgesi

Karataş-Semayük: Karataş- Semayük’te İTÇ I’e tarihlendirilen merkezi kompleks İTÇ II’de tahrip olmuştur. Bu döneme tarihlendirilen IV. ve V. tabakalarda dış sur ile ilgili mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır⁵⁰. IV. tabakada höyüğün eteklerindeki savunma duvarı yenilenmiştir. Merkezi höyük etrafına savunma amaçlı yeni yığma topraktan (*Pisé* tekniği) duvarlar inşa edilmiştir. Bu dönemde evler höyük etrafındaki alana dağınık olarak serpiştirilmiştir. İTÇ II Dönemi’nin sonuna tarihlenen V.

⁴⁹ Efe-Sarı-Fidan 2011.

⁵⁰ Mellink 1994: 457.

tabakada ise merkez höyüğün işlevi bilinmezken çevresindeki geniş alanda çok sayıda ev ortaya çıkarılmıştır. Bu dönem yapıları dikdörtgen megaronumsu planlıdır⁵¹.

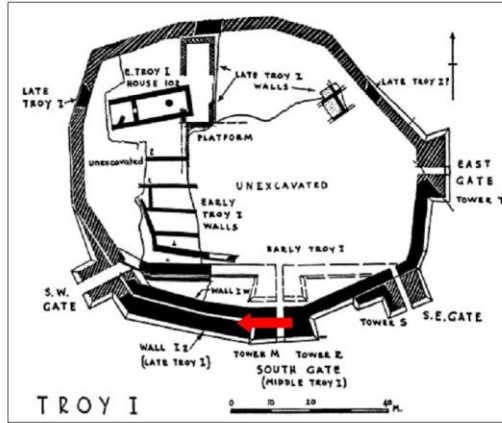
Bademağacı: Antalya'nın kuzeyinde yer alan Bademağacı'nda yan yana uzunlamasına yerleştirilmiş megaron benzeri yapılar, yerleşmeyi çevreleyen taş döşeli yamaç boyunca dizilidir (Şek. 3F). Yerleşme bu şekliyle Anadolu Yerleşim Planı'na genel hatlarıyla benzerlik gösterir. Evlerin tümü taş temellidir; kerpiç kullanıldığına dair veriler yok denecek kadar azdır. Bazı yapılarda taş örgünün 2 m yüksekliğe dek korunageldiği saptanmıştır⁵². Yerleşmenin kuzey kesimde büyük bir avlu yer alır⁵³. Son yıllarda gerçekleştirilen kazılarda yerleşmenin ortasında bir yapı kompleksi açığa çıkarılmıştır. Megaron ve megaronumsu yapılardan meydana gelen komplekse güneyden bir giriş odası vasıtasıyla geçiş söz konusudur⁵⁴.

⁵¹ Ibid.: 458.

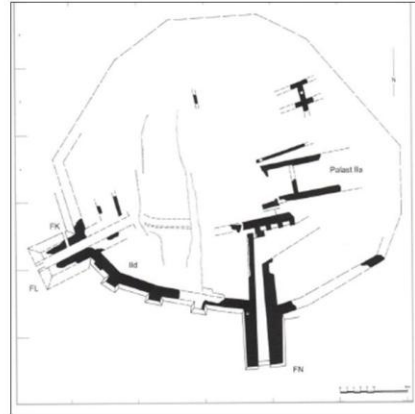
⁵² Duru 2008: 147.

⁵³ Ibid.: 155.

⁵⁴ Duru-Umurtak 2009: 258.

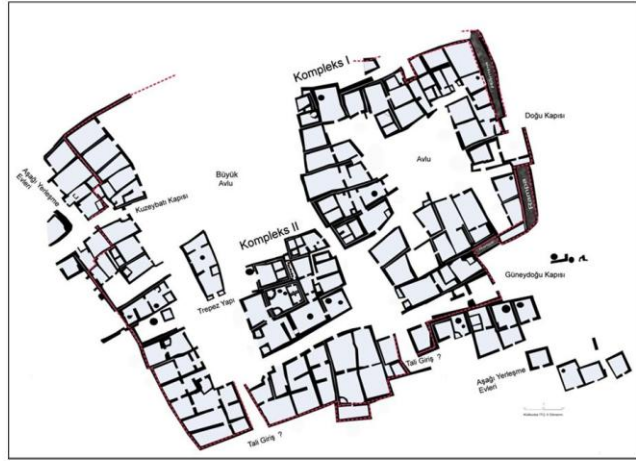
A. Troya I orta ve geç evre yerleşim planı (Mellaart 1959, fig.2)

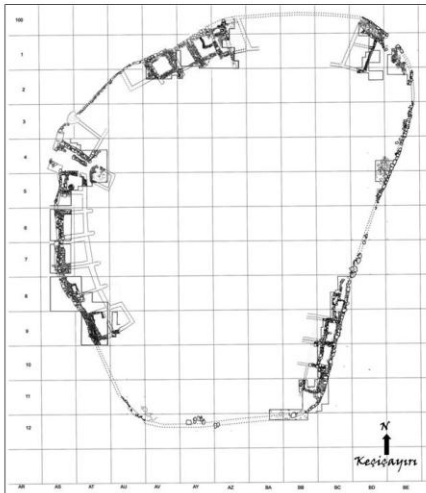
B. Troya IIa yerleşim planı (Ünlüsoy 2006, Abb. 5)

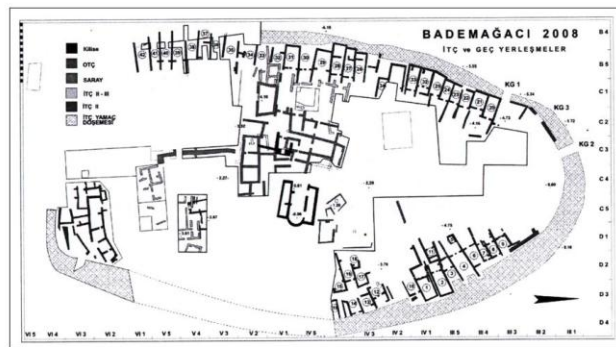
C. Thermi IV yerleşim planı (Kouka 2002, plan 27)

D. Külliöba IV. tabaka (İTÇ II) Genel Yerleşim Planı (Fidan 2011)

E. Keçiçayırı İTÇ II Kalesi Yerleşim Planı (Efe et als. 2011)

F. Bademağacı İTÇ II Yerleşim Planı (Duru et al. 2008, plan 1).

Şekil 3 İTÇ II yerleşim planlarına ait örnekler

1.4 İTÇ III A-Yerel Krallıklar Dönemi (M.Ö. 2400-2200)

1.4.1 Kuzeybatı Anadolu, Trakya ve Doğu Ege Adaları

Troya: Troya'da İTÇ III'ün başlangıcı kabul edilen Iİb evresinde yerleşme düzeninde bir değişiklik söz konusu değildir. Bir üstteki Troya, Iİc katı ise gerçek anlamda bir kent yerleşmesi özelliği kazanır (Şek. 4A). Bu dönemde artık aşağı ve yukarı şehirler oluşmuştur. Höyüğün bulunduğu kesim yerleşmenin kalesidir (yukarı şehir) ve bu kalenin etrafı ve dış yüzeyi hafif eğimli taştan bir sur ile çevrilidir. Üst kısım ise kerpiç tuğlalardan inşa edilmiştir. Kalenin güneyinde, kaleden yaklaşık 200m uzaklıkta ana kayanın bir metre kadar içine yerleştirilmiş hatıllardan ve direklerden inşa edilmiş, aşağı şehri çevreleyen bir savunma sistemi açığa çıkarılmıştır. Kalenin GB ve GD'sunda görkemli kale kapıları bulunmaktadır. Güneybatıdaki kapıya taş döşeli bir rampa ile ulaşılır. Rampadan sonra iki girişli ve bir giriş odalı kapı yer alır (FM Kapısı). Güneydoğu kapısı da (FO) plan olarak aynıdır. Bu kapıdan sonra, duvarla çevrili bir avlu gelir. Bu duvar üzerinde, bu defa giriş odası olmayan propylon şeklinde ikinci kapı yer alır. Batıda ise avluya bakan ve kapılarla doğrudan ilişkili olan yan yana beş tane bağımsız megaron sıralanır. Bunlardan güneydeki IIA megaronunda, gerideki tek odanın ortasında büyük bir ocak yer alır. Bu yapının, iki tarafındaki daha küçük megaronlarla birlikte üçlü bir kompleks oluşturur. Bu kompleks yerleşmenin beyine ait bir saray yapısı olarak değerlendirilmektedir. Troya Iİd evresinde aynı mimari özellikler devam eder. Bununla beraber, bu evrede çok sayıda silo saptanmıştır. Blegen, Troya IIf evresinin önceki evrelerin aksine kamusal yapılarla değil, özel konutlarla temsil edildiğini belirtmiştir⁵⁵. Troya Iİg'de (MÖ 2570-2470) planda esaslı değişiklikler yapıldığı halde, IIA Megaronu aynen kullanılmaya devam edilmiştir. Diğer evler önemini yitirmiştir ve tekrar kullanım için onarım görmemiştir. Bu durum sosyo-kültürel bir değişimin yansıması olarak değerlendirilmektedir. Kale bu dönemde dar sokaklarla çevrili insulalardan oluşan tam bir linear plan özellikleri taşır (Şek. 4B). Evler, genel olarak kare ve dikdörtgen plan içerirler ve ortak duvarları paylaşırlar. Bu yerleşme de Iİc gibi bir yangınla son bulur⁵⁶. Troya III. Yerleşme (MÖ 2250-2200) harap olan Troya II'nin enkazı üzerine kurulmuştur. Bu yerleşim genelde fakir bir köy olarak nitelendirilmiştir. Buna sebep olarak anıtsal yapıların ve organize bir yerleşim mimarisinin olmayışı gösterilmiştir. Kale içindeki oldukça küçük ölçekli evler, birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Iİg'deki gibi benzer şekilde çeşitli büyüklükteki birbirine bitişik odalardan oluşan ev kompleksleri vardır (Şek. 4C). Yapım tekniği olarak bir değişiklik söz konusudur: Evler küçük kesme taşlardan yapılmıştır, kerpiç tuğla hemen hemen hiç kullanılmamıştır⁵⁷. Son yapılan kazılarda Troya III. Yerleşmede yeni bir surun inşa edildiği anlaşılmıştır⁵⁸. Troya III'ün geç evrelerinde at nalı biçimli

55 Blegen et al., 1950: 207.

56 Ünlüsoy 2006: 142.

57 Ünlüsoy 2006: 143.

58 Sazcı 2005: 63.

kubbeli fırınlar kullanılmıştır⁵⁹. Megaronlarda ele geçirilen buluntular, buranın fakir bir köy olduğu görüşüne ters düşmektedir. Yangın yüzünden harap olmuş yapıda kökeni kısmen yabancı olan çok sayıda değerli malzemelere rastlanmıştır. Bunlar arasında fayans ve karneol boncuklar, fayans topuz parçası, işlenmiş dağ kristalinden bir eşya, tunç nesnelere ve idoller yer almaktadır. Bunların yanı sıra A Hazinesinde aynı formun gümüş örneği olan ve üzerinde kulp işlevi gören iki idolün bulunduğu bir kült kabı bulunmuştur⁶⁰. Schliemann hazine buluntularının yanık şehir olarak tanımladığı IIg evresinden geldiğini belirtmiştir. Korfmann kazılarıyla beraber Priamos Hazinesi (A Hazinesi) Troya III'e tarihlendirilmiştir. Troya III duvarının içinden hazine buluntularından bilinen kıvrık bir küpe çıkmıştır⁶¹. Troya I-III Korfmann tarafından 'Denizsel Troya Kültürü' olarak nitelendirilmiştir⁶².

Trakya (Kanlıgeçit): Kırklareli şehir merkezinin güneyinde yer alan Kanlıgeçit'te, Troya II ile çağdaş olan ve Megaron evresi olarak adlandırılan 2. Tabaka erken İTÇ III'e tarihlendirilmiştir. En azından 3 alt evre içeren bu dönemde yerleşim modeli tamamen değişir. Troya II ile çok yakın benzerlik içeren bu Kale görünümlü yerleşme düzenlemesinde Anadolu İTÇ yerleşme modeli söz konusudur (Şek. 4F). Bu dönemde yerleşme, taş glasis üzerinde kerpiç bir savunma duvarı ile çevrelenmiştir. Kuzey kesimde ana girişe ait olabilecek 1 m yüksekliğe dek korunagelmiş bir kule söz konusudur. Savunma duvarının dışında taş döşemeli bir rampa yer alır. Bölgede geleneksel olan dal-çamur tekniği ile yapılmış yapılar yerini taş temel üzerine kerpiç duvarlı dörtgen yapılara bırakır ve ilk kez megaron planlı yapılar ortaya çıkmıştır⁶³.

Poliochni Sarı Evre: Poliochni Sarı evrede 2 hektardan daha fazla bir alana yayılan yerleşme çok odalı insulalar veya yapı bloklarından oluşur. Bu yapı blokları birbirinde cadde ve sokaklarla ayrılır (Şek. 4D). İnsulaların merkezinde megaron yapı birimleri söz konusudur; bununla beraber, bu megaronlar koridor veya küçük yapı birimleriyle birleştirilmiştir. Bu uygulamayla Troya I-II'nin bağımsız megaronlarından ve Thermi III-V'in bölme duvarlı megaronlarından farklılık gösterir. Höyüğün uzun kenarı boyunca bir cadde uzanır, bu cadde kuzeyde ve güneyde olmak üzere meydanlarda son bulur. Güneydeki meydan yay biçiminde kıvrılan bir cadde ile ana kapıya bağlanır. Her iki meydan da çeşmeler yer alır⁶⁴.

Thermi V: Thermi V. Tabakada yerleşmenin boyutlarında bir küçülme söz konusudur. Bununla beraber, birbirini kesen caddeler ve bu caddelerin arasına inşa edilmiş yapı blokları (*insulalar*), oldukça iyi planlanmış bir yerleşime işaret eder⁶⁵ (Şek. 4E). Surla çevrili yerleşme doğuda denize

59 Korfmann 1994: 331.

60 Korfmann 2000: 288.

61 Korfmann 1999: 358.

62 Korfmann 1997: 215; Korfmann 1998:427.

63 Özdoğan-Parzinger-Karul 1997: 60-61; Karul 2002: 665-671; Özdoğan-Schwarzberg-Özdoğan 2010: 362-364. Özdoğan (baskıda).

64 Alram-Stern 2004: 917.

65 Kouka 2002: 225-237.

açılır. Sur topografyaya uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Duvarlar şist plakalardan ve yer yer de kerpiçten inşa edilmiştir. Duvarların dış kısmı düzgün örülürken iç kısımlar toprakla doldurulduğundan yüzeyleri kaba bırakılmıştır⁶⁶. Yerleşmeye ana girişler batıdandır ve güneydendir. Batı girişte kapının kenarında bir gözetleme kulesi yer alır⁶⁷. Ana girişler dışında tali girişler de söz konusudur⁶⁸. Bu evrede yerleşmeyi boylamasına bölen ve ana giriş kapılarına açılan boydan boya çakıl döşeli bir ana cadde yer almaktadır⁶⁹.

Liman Tepe: Liman Tepe stratigrafisinde geç İTÇ II’ye tarihlendirilen V:2-1 tabakalarında savunma sistemi bir önceki evreden gelişerek devam eder. Liman Tepe’de bu dönem sonlarında, başlarda ‘Koridorlu ev’ olarak anılmış olan bir yapı ortaya çıkar. Artık ‘Merkezi Kompleks’ olarak adlandırılan bu yapı grubunun, Kıta Yunanistan’daki koridorlu ev geleneği ile aynı anlayışa sahip olduğu düşünülmektedir⁷⁰. Merkezi Kompleks’in çevresinde daha çok resmi karakter taşıyan binalar ve depolar yer almaktadır⁷¹. İnşaat malzemesi olarak plaka halinde kireç taşı kullanılmıştır⁷². Merkezi kompleksin salon/avlu kısmında ele geçirilen buluntular ise bu kompleksin dini bir karakter taşıdığını göstermektedir⁷³. Liman Tepe’de İTÇ III’e tarihlenen IV.2.tabakasında (İTÇ II-erken İTÇ III) yerleşmenin ana girişini oluşturan anıtsal kuleli kapının daraltıldığı ve şehre bir rampayla girildiği anlaşılmıştır⁷⁴.

1.4.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları

Bölgenin erken İTÇ III mimarisi ile ilgili oldukça az bilgi sahibiyiz. Beycesultan’da erken İTÇ III mimarisi dar bir alanda açığa çıkarılmıştır. Aşağı Büyük Menderes Havzası’nda yer alan Aphrodisias için de aynı durum söz konusudur. Burada herhangi bir yerleşim planı vermeyen megaron kompleksleri söz konusudur⁷⁵.

1.4.3 Antalya-Göller Bölgesi

Karataş-Semayük: Karataş-Semayük erken İTÇ III yerleşim düzeni hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. İTÇ II’de ortaya çıkan özel kullanımı olan bağımsız megaron planlı evler İTÇ III’e tarihlendirilen VI. Tabakada da devam eder (Şek. 4G). Bu şekilde, mimaride bir devamlılık söz konusudur. Bununla beraber bazı yenilikler de görülür. Kerpiç somunlar (*Mud-slabs*) mimaride artık kullanılmazken *wattle and daub* tekniği terk edilmiştir ve bunların yerine, kalıpta yapılmış kerpiç

⁶⁶ Lamb 1936, p. 44.

⁶⁷ Ibid., p. 45.

⁶⁸ Ibid., p. 47.

⁶⁹ Ibid., p. 47.

⁷⁰ Şahoğlu 2008b: 490.

⁷¹ Erkanal-Günel 1996: 249.

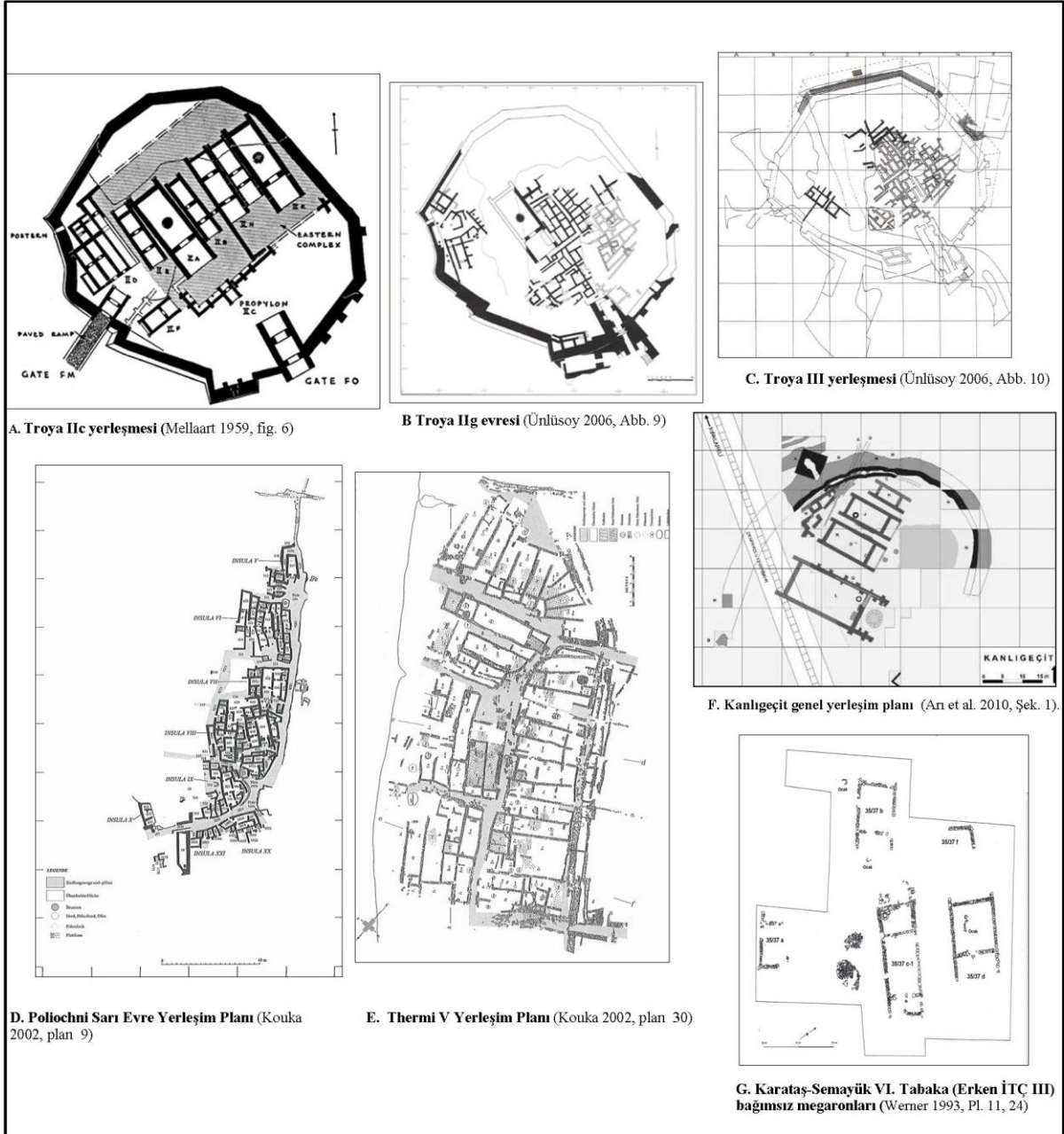
⁷² Erkanal- Günel1995: 311-313.

⁷³ Erkanal-Özkan 1997:245-246..

⁷⁴ Erkanal- Artzy 2002: 382.

⁷⁵ Joukowsky 1986: 168

tuğlalar kullanılmaya başlanmıştır. Yerleşmede genel anlamda köklü bir değişim söz konusu değildir⁷⁶.

Şekil 4 Erken İTÇ III Yerleşim planlarına ait örnekler

⁷⁶ Mellink 1994: 458.

1.5 İTÇ III B/OTÇ'ye Geçiş Dönemi- İç Anadolu'da Kültürel/Siyasal (?) Bütünleşme (M.Ö. 2200-1900/1800)

1.5.1 Kuzeybatı Anadolu ve Doğu Ege Adaları

Troya: OTÇ'ye geçiş evresi olarak da bilinen İTÇ III'ün geç evresi Troya'da IV-V yerleşme ile temsil edilmektedir. Bu evrede, evler Anadolu yerleşim şemasındaki gibi yan yana dizilidir. Yapım tekniği olarak bir önceki Troya III'den farklı işlenmemiş taştan temel üzerine kerpiç tuğla kullanılmıştır. Troya IV'ün erken evreleri için at nalı biçimli kubbeli fırınlar karakteristiktir⁷⁷. Troya IV'de 6 yangın evresi saptanmıştır. Yanık evlerden birinde çok fazla botanik malzeme ve hayvan kemiği bulunmuştur. Dörpfeld IV. yerleşmeyi köy olarak nitelendirmiştir; III. yerleşmedeki gibi çok fazla geyik kemiğinin bulunmuş olması avcılığın yaygın olduğunu şeklinde yorumlanmıştır⁷⁸. V. yerleşme mimarisi IV'ten pek farklı değildir. Bu dönemde farklı olarak yerleşme düzensiz taşlardan inşa edilmiş bir savunma duvarına sahiptir. Evler oldukça ince duvarlara sahiptir ve düzenli bir plan söz konusu değildir⁷⁹.

1.5.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları

Beycesultan: Beycesultan'da bu dönem mimarisi kısıtlı bir alanda açığa çıkarılmıştır. Yerleşim planı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Burada birbirine bitişik megaron yapılar söz konusudur⁸⁰. Birbirini tamamlayan VIII-IX ve X. tabakalarda gerçek anlamda megaron plan veren 3 yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Mekanların ortasında birer ocak yer alır. Bunların bir tanesinde fırın ortaya çıkarılmıştır. Ante duvarlarında ahşap destek delikleri ve önünde ise dikmeler bulunmuştur⁸¹. VII-VI. Tabakalar, V. Tabakaya ait OTÇ sarayı ile çağdaş kamusal yapıların öncüsü konumunda yapılara sahiptir. Artık "megaron" yapılara rastlanmaz. Kerpiç duvarlı küçük yapı kompleksleri söz konusudur⁸².

1.5.3 İç kuzeybatı Anadolu

Küllüoba: Oldukça uzun bir "Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi" stratigrafisine sahip Küllüoba'da bu dönem mimari gelişimi hakkında önemli bulgular elde edilmiştir. Bu konuda doktora tezi hazırlamakta olan F. Şahin'e göre Geçiş Dönemi mimarisi en eski iki evrede megaron yapı planıyla, Batı Anadolu geleneğini sürdürmektedir; üst evrelerde ise bölgenin Orta Anadolu ile bütünleşme sürecine paralel olarak Orta Anadolu mimari geleneklerini yansıtmaktadır.

77 Korfmann 1995:331.

78 Blegen et al. 1951: 102-103.

79 Sazcı 2007: 69.

80 Lloyd-Mellaart 1962: 58

81 Ibid.: 58-62.

82 Ibid.: 65.

1.6 Erken OTÇ -Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 1900/1800-1650)/ Geç OTÇ-Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 1650-1500)

1.6.1 Kuzeybatı Anadolu

Troya VI: Troya VI kalesinin 550 metre uzunluğunda yeni tipte surları, testere dişi benzeri çıkıntıları olan hafif şevli bir duvardan meydana gelir (Şek. 5A). Daha sonraları aşağı şehre doğru, surlara güney ve doğu kapısında olmak üzere iki anıtsal kule eklenir. Kuzeydoğu ve batıda dik bastiyonlar söz konusudur. Duvar genişliği 4-5 m arasında olan surda, 6-8 m taş alt yapı üzerinde 6 m yüksekliğinde kerpiç üst yapı yükselir. Kale dört girişe sahiptir. Kale içindeki yapılar, kale duvarının gerisinde çember şeklinde sıralanmış teraslar üzerinde yer alır. Evler oldukça büyük boyutlu bağımsız yapılardır; genelde saray gibi büyük tek bir odadan oluşmaktadırlar. Megaron tarzında üç bina (VIA, VIB, VIG) ve en az iki katlı bir yapı söz konusudur⁸³. Aşağı şehir'de erken evrelerde genellikle ahşap yapılar kullanılmıştır. Kalenin 400 m güneyinde, kireç taşı ana kayaya açılmış savunma amaçlı bir hendek yer almaktadır⁸⁴.

İzmir Bölgesi (Liman Tepe, Panaztepe, Çeşme Bağlararası): Liman Tepe III-4 tabakasında yerleşme, teraslar üzerine kurulmuş, dikdörtgen evlerden ve oval biçimli atölye evlerden oluşmaktadır⁸⁵. Bayraklı'da da rastlanan⁸⁶ oval yapı geleneği Ege Dünyası'nda uzun bir geçmişe sahiptir⁸⁷. Panaztepe'de ise Liman kentte dikdörtgen bölmeleri olan bir yapı ve atölyeler alanında ise ocak ve taş döşemeli alanlar açığa çıkarılmıştır. Yine Kocabaş Tepe'de de atölye ve evlerden oluşan bir yerleşim söz konusudur⁸⁸. Koloni Dönemi'nin geç evresinde Liman Tepe'de bir değişiklik olmazken, Panaztepe'de Akropol'de IIB tabakasında 8 odalı bir saray yapısı ile atölyeler alanında bir keramik fırını ve rampalı bir yol açığa çıkarılmıştır. Bir liman kenti konumunda olan Çeşme-Bağlararası'nda geniş cadde ve sokaklar etrafında dikdörtgen biçimli büyük evler ve trapez biçimli atölyelerden oluşan bir yerleşim modeli söz konudur (Şek. 5B)⁸⁹. Bağlararası'nda evler taş temel üzerine kerpiç duvardan inşa edilmiştir. Taş temeller ve kerpiç duvarlar sıvanmıştır⁹⁰. İzmir bölgesinde önceki dönemlerde pek rastlanmayan "duvarların kireçle sıvanması" geleneği Minos mimarisinin etkisi olarak yorumlanmaktadır⁹¹. Birbirine bitişik bağımsız duvarlara sahip olan evlerin girişleri önünde kubbeli fırınlar yer almaktadır. 2b yerleşmesi büyük bir depremle son bulur⁹². Depremin

⁸³ Korfmann 2001a:395.

⁸⁴ Korfmann 2001a: 397.

⁸⁵ Erkanal –Günel, 1996: 237.

⁸⁶ Ibid.: 238.

⁸⁷ Erkanal –Günel 1995: 307

⁸⁸ Akyurt 2010: 8.

⁸⁹ Ibid.: 33-34

⁹⁰ Şahoğlu 2007: 310.

⁹¹ Ibid.: 319.

⁹² Ibid.: 311.

ardından 2a evresinde yerleşme çok uzun sürmez. Bir önceki evrenin gelenekleri devam eder⁹³. Liman Tepe’de III-2 tabakasına tarihlendirilen evre çöp çukurlarıyla temsil edilmektedir⁹⁴.

1.6.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları

Beycesultan: Erken OTÇ’ye tarihlendirilen Beycesultan V. tabaka ‘Yanmış Saray’ yapısı ile karakterize olur (Şek. 5C). Bu yapı bir yandan Girit mimarlığı ile diğer yandan daha geç bir döneme tarihlenen Hitit mimarlığı ile bir dizi benzerlik göstermektedir. Söz konusu saray, Orta Tunç Çağı’nda Beycesultan’ın Ege Bölgesi (özellikle Girit) ile olan ilişkilerinin, Anadolu ile olan ilişkileri kadar yoğun olduğuna işaret eder. Saray kompleksinin ana yapısı Anadolu kökenli olsa da, yapım tekniği açısından Ege sarayları ile benzeşmektedir⁹⁵. Kültepe’de “Üç mekanlı ev tipi” olarak bilinen Orta Anadolu ev modelleriyle benzerlikler göze çarpmaktadır⁹⁶. MÖ 19.yy ortalarında inşa edilmiş olabileceği söylenen sarayın, MÖ 1650 yılında, Hitit kiralı Labarna/Hattuşili’nin Arzawa seferi ile ilişkili olduğu sanılan bir yangında yıkıldığı düşünülmektedir⁹⁷. Höyüğün doğu tepesinde bulunan saray, Hitit sarayları ile bazı yönlerden ortak özellikler içerir⁹⁸. Duvar yapım teknikleri Acemhöyük ve Kültepe ile benzer özellikler gösterir. Taş temeller üstüne kerpiç duvarlarla yapılmış bu kompleks; dörtgen odalar, avlular ve konuk odalarından oluşmaktadır. Yapım tekniğindeki ilginç bir başka özellik de döşemelerin altında, sıcak havanın dolaşımını sağlayabilecek nitelikte yollar ve geçitlerin inşa edilmiş olmasıdır. Doğudaki giriş yolu ile pişmiş toprak çömleklerle dolu bir odaya ulaşılmaktadır. Bu odanın bir yanında büyük bir kabul odası, ona bitişik olarak da yine bir merdiven boşluğu bulunmaktadır. Güney girişi ile doğudaki giriş bölümü arasında, sarayın yönetim bölümü, mutfaklar, ambarlar ve Minos saraylarında olduğu gibi bunlara ilişkin aydınlık kuyuları bulunmaktadır⁹⁹.

1.6.3 İç kuzeybatı Anadolu

Demircihüyük: Demircihüyük OTÇ mimarisinde Batı ve Orta Anadolu etkileri bir arada görülmektedir. Anadolu’nun tipik bitişik yerleşim modelinin bir parçası olan Demircihüyük’te OTÇ mimarisi oldukça dar bir alanda açığa çıkarılmıştır. Büyük olasılıkla apsisli bir duvarla son bulan ev kalıntısı “bağımsız yapı” olarak değerlendirilmektedir¹⁰⁰.

⁹³ Ibid.: 317.

⁹⁴ Erkanal–Artzy-Kouka 2003: 427.

⁹⁵ Naumann 1985:400.

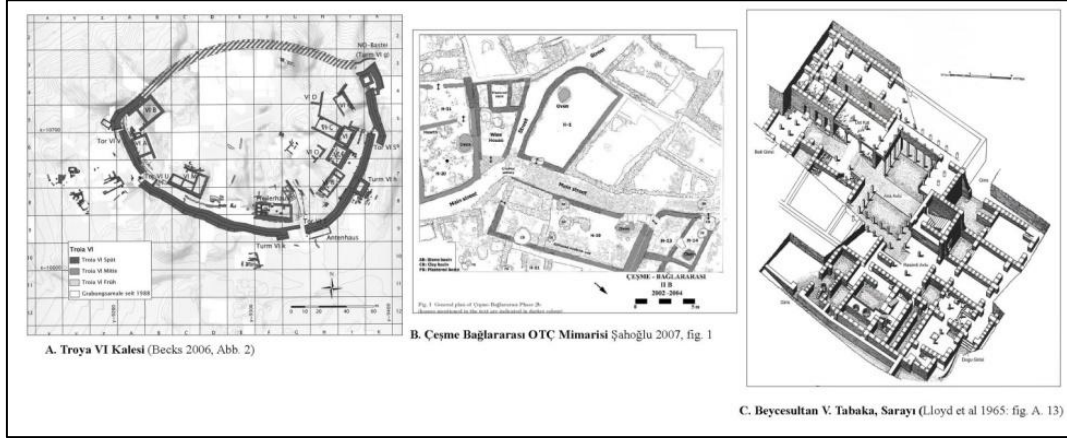
⁹⁶ Kull 1998: 700.

⁹⁷ Mellaart 1974: 496.

⁹⁸ Naumann 1985: 401.

⁹⁹ Ibid.: 402.

¹⁰⁰ Kull 1998:700.

Şekil 5 OTÇ Yerleşim planlarına ait örnekler

1.6.4 Mimari Genel Değerlendirme

Batı Anadolu’da İTÇ’de mimarideki bölgesel özelliklerin –bu konudaki araştırmalar henüz çok yetersiz olsa da- çanak çömlekteki kadar belirgin olmadığı anlaşılmaktadır. Batı Anadolu’nun tamamında genel yerleşim konsepti bağlamında ortak bir mimari gelenekten söz edilebilir. Bununla beraber inşa teknikleri ve birtakım iç mimari öğelerde bazı farklılıklar göze çarpar. İTÇ’ye geçiş döneminde, mimaride henüz İlk Tunç Çağı’na özgü bölgeler arası ortak özellikler tam anlamıyla oluşmamıştır. Ege sahil kesiminde Troya, Poliochni, Myrina ve Liman Tepe’de apsisli yapılara rastlanırken, iç kesimlerde dörtgen yapılar söz konusudur. Apsisli yapılar Elmalı ovasında Karataş-Semayük İTÇ I yerleşmesinde de karşımıza çıkar. Ege sahil kesiminde yerleşmelerin surla çevrelendiğine dair ilk izlere İTÇ IB tabakalarında rastlanır. Bununla beraber, İç kuzeybatı Anadolu’da Küllüoba’da İTÇ’ye geçiş evresinde, ortada bir avluya açılan ve yerleşmeyi çevreleyen surla bitişik evler söz konusudur. Mersin XVI. katın devamı niteliğinde olabilecek bu genel yerleşim planında, gerek Mersin’de gerekse Küllüoba’da henüz uzun evler söz konusu değildir. Küllüoba İTÇ IA yerleşim modeli ‘Anadolu Yerleşim Planı’ nın öncü evresi olarak nitelendirilmektedir¹⁰¹. İTÇ I’in ikinci evresinde ise Batı Anadolu’nun tamamında “Anadolu Yerleşim Planı” kapsamında surla bitişik evler yan yana radyal dizimlidir. Evler iç bölgelerde -örneğin Demircihüyük’te- merkezi bir avlu etrafında toplandığı gibi kıyı kesimlerde yay şeklinde kıvrılan cadde ve sokaklara açılan, yan yana birbirlerine bitişik olarak inşa edilmiş uzun evler şeklindedir (Ör. Liman Tepe, Thermi).

İTÇ II’den itibaren ise çanak çömlek grupları ve kültür bölgeleri olarak ifade edilen oluşumların giderek ekonomik yönden güçlenmeye ve daha bir siyasal kimlik kazanmaya başlamalarına paralel olarak, giderek artan üretim fazlası ve zenginliği korumaya yönelik olarak yerleşmelerin etrafının surlarla çevrilmeye ve yerleşmelerde yönetici sınıfın ortaya çıkmaya

¹⁰¹ Efe-Ay Efe 2001: 46.

başladığını görmekteyiz. Sura dayalı ve ortak kullanım alanı olan merkezi bir avluya açılan uzun evler, Batı Anadolu’da dönemin karakteristik özelliğidir. Genelde ortak duvarlara sahip bir veya daha fazla odadan oluşan evler, bitişik düzende inşa edilerek yerleşmenin doğal sınırı oluşturulmuştur. Yerleşmeler bazen -Demircihüyük örneğinde olduğu gibi- radyal bir plana sahipken bazen de – Küllüoba örneğinde olduğu gibi- köşegen bir plana sahiptir. Bu farklılığın topografyaya bağlı nedenlerden dolayı söz konusu olma olasılığı vardır. Özellikle radyal planlamada ön taraflarına doğru zorunlu olarak daralan evler, trapez şeklindedir. Her iki durumda da, yerleşmede oturacak ahalinin nüfusuna göre önceden belirlenmiş ve daha sonra dışarıdan yeni gelenlerin burada konut inşa etmesine olanak vermeyen bir plan söz konusudur. Bu şekliyle kapalı bir toplum özelliği yansıtan bu tip yerleşim planlamasında, ortak kullanılan alanlar hariç, birbirlerine bitişik olarak inşa edilmiş, ancak birbirinden bağımsız ve ayrı girişi olan her bir evin bir aileye ait olduğunu varsayabiliriz¹⁰². Kolektif bir çalışma gerektiren bu tip yerleşim düzeni “Anadolu Yerleşim Planı olarak anılmaktadır¹⁰³. “Anadolu Yerleşim Modeli” Batı Anadolu dışında iki farklı bölgede de açığa çıkarılmıştır. Bunlardan biri, Doğu Anadolu’da yer alan Pulur Sakyol yerleşmesidir. Pulur’da bu plan İTÇ I’e tarihlendirilen IX-X. tabakalarda ortaya çıkarılmıştır¹⁰⁴. Bununla beraber, Pulur örneğinde evler esas itibarıyla uzun-ev şeklinde değildir. Diğeri ise Mersin-Yumuketepe’de Orta Kalkolitik Çağ’a tarihlendirilen XVI. tabakada açığa çıkarılmıştır¹⁰⁵. Aradaki oldukça uzun zaman farkından dolayı, iki yerleşim modeli arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Anadolu Yerleşim Modeli’nin, Batı Anadolu ve doğu Ege adalarında çok karakteristik olan bir diğer türü de linear yerleşim modelidir. Bu modelde birbirlerini mümkün olduğunca dik olarak kesen cadde veya sokaklar yan yana bitişik olarak yerleştirilmiş ve bunların arasında *insula* olarak adlandırılan ev grupları yer alır.

Artık ticari ilişkilerin yoğunlaştığı, ve prestij eşyalarında önemli bir artışın söz konusu olduğu İTÇ III ‘de aynı mimari anlayış gelişerek devam eder. İnsulaları oluşturan konutlardaki bölünmeler yoğun nüfus artışına işaret etmektedir (Troya, Poliochni, Thermi). Batı Anadolu’da bu dönem yerleşmelerinin sayısında bir azalma söz konusudur. Bu durum artık birbirine yakın yerleşmelerin birleşerek tek bir merkezde toplanması ve dönemin sonunda -belki de bir kralın idaresinde- ilk kent devletlerinin ortaya çıkması olarak yorumlanabilir. Batı Anadolu’da bu durumu belgeleyecek kazısı yapılmış yerleşme yok denecek kadar azdır.

Anadolu Yarımadası ve Ege Dünyası’nda İTÇ’nin sonunu getirdiği söylenen karışıklıklar ve krizler sonrası durulmadan sonra, OTÇ başlarında her iki bölgenin sosyo-politik yapısında bir önceki döneme göre önemli değişiklikler olur. Orta ve güney Yunanistan’da ve Ege adalarında yerleşmeler

102Bu konu ile ilgili kapsamlı araştırmalar ve yorumlar için bkz. Chabot Aslan 2000.

¹⁰³Korfmann 1987b: 223, fig. 354.

¹⁰⁴Koşay 1976:lev. 117.

¹⁰⁵Garstang 1953: fig.79, 80a.

büyük oranda terk edilir. Buna karşılık Anadolu ve Girit'te kültürel anlamda büyük bir atılım gerçekleştirilir. Buralarda ilk defa devletsel yapılar oluşur¹⁰⁶. Beycesultan, Güneybatı Anadolu için model yerleşmedir. V. tabakada açığa çıkarılan görkemli saray yapısı bir yandan Minos, diğer yandan da Orta Anadolu özelliklerini yansıtır. Ege sahil kesiminde (örneğin Liman Tepe, Panaztepe gibi- oval yapıların ve kubbeli fırınların yoğun olarak rastlandığı, atelye alanlarının bulunduğu yerleşmeler söz konusudur. OTÇ'nin ikinci yarısında Panaztepe gibi bölgede saray yapıları ortaya çıkar. Milet IV tamamen Minos mimarisini yansıtır. Bağlararası'nda kireçle sıvalı duvarlar bu kültürün etkilerinin İzmir'e dek ulaştığını gösterir. Kuzeybatı Anadolu'da Troya VI oldukça geniş bir alana yayılan aşağı şehre sahip bir kale yerleşmesidir. Buradaki merkezi saray yapısı hakkında bilgi sahibi değiliz. İç kuzeybatı Anadolu OTÇ mimarisi ile ilgili araştırmalar ise yok denecek kadar azdır. Yukarı Büyük Menderes bölgesinde yer alan ve I. Hattuşili'nin Arzawa seferiyle yıkıldığı düşünülen Beycesultan V sarayı, OTÇ'de Batı Anadolu krallıkları ve bu krallıkların merkezleri ile ilgili bilgi verebilecek tek örnek konumundadır.

Anadolu Yarımadasında kazısı yapılmış yerleşme sayısı oldukça yetersizdir. Bunun doğal sonucu olarak, batı Anadolu İlk Tunç Çağı yerleşmeleri ile ilgili genel yerleşim planları hakkında kesin sonuçlara ulaşmak pek mümkün değildir. Bu bağlamda, uzun ve kesintisiz stratigrafi veren Troya, Liman Tepe, Küllüoba gibi yerleşmeler, batı Anadolu İTÇ mimarisini değerlendirme ve yorumlamada en önemli katkıyı yapmaktadırlar.

2 İLK VE ORTA TUNÇ ÇAĞLARINDA BATI ANADOLU ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Çanak çömlek çeşitli mal grupları, birçok form ve bezeme türü ve motifleri içermesi sebebiyle, diğer malzeme gruplarına oranla çok daha fazla karşılaştırma imkanı verir ve kolay kırıldığı için de kullanımının, örneğin taş ve madeni aletlere oranla çok daha kısa süreli olması, onu stratigrafinin saptanmasında daha güvenilir kılar. Özellikle M.Ö.3.binyıl'ın ortalarından itibaren Mezopotamya'da kültürel ve siyasal yapılanma ile ilgili olarak yazılı kaynaklar da bize çok önemli bilgiler verirken, Anadolu'da yazı ancak Assur Ticaret Kolonileri döneminde kullanılmaya başlanır; dolayısıyla bu bölgede İlk Tunç Çağı'nda söz konusu olan kültürlerin ve olası siyasal güçlerin yayılım veya nüfuz alanlarının saptanmasında en önemli malzeme grubu çanak çömlektir. Çanak çömlek ayrıca –her ne kadar araştırma yetersizliğinden dolayı bugün henüz tam anlamıyla tatmin edici bir sonuca ulaşılmamış olsa da- bu dönemde Mezopotamya mutlak tarihlerinin Anadolu yarımadasına karşılaştırmalı olarak taşınmasında da büyük önem taşır.

¹⁰⁶ Niemeier 2006: 47.

2.1 İTÇ'ye Geçiş Dönemi (İTÇ IA) Çanak çömleği

İlk Tunç Çağı'nın başlarına denk gelen İTÇ'ye Geçiş Dönemi'nde daha önceki dönemlere ait çanak çömleğe dayalı kültür gruplarının yayılım alanlarının¹⁰⁷ devamı niteliğinde olabilecek, bu defa İlk Tunç Çağı kültür bölgeleri oluşmaya başlar. Bu dönemde İTÇ çanak çömleği tüm batı Anadolu'da ortak bazı özelliklerle ortaya çıkar. Bu döneme ait araştırma eksikliği kültür bölgelerinin sağlıklı bir şekilde saptanmasına olanak vermemektedir. Bir sonraki İTÇ I'de bu bölgeler giderek belirgin hale gelir. Bu dönemde Kuzybatı Anadolu Bölgesi hariç, siyah açkılı çanak çömlek giderek yerini kırmızı astarlı ve açkılı çanak çömleğe bırakır; Geç Kalkolitik formlar yavaş yavaş ortadan kalkar. Geç Kalkolitik'in fincan ve testilerinden gelişen ve İTÇ'nin en karakteristik formlarından birini oluşturan gaga ağızlı testi, fincan ve maşrapaların ilk basit örnekleri ortaya çıkar¹⁰⁸. Kuzybatı Anadolu'da bu dönem Kumtepe IB Kültürü ile temsil edilir. İçbatı Anadolu'da ise İTÇ'ye geçiş döneminde birbirleriyle yakın ilişkili olmakla beraber bazı farklılıklar yansıtan -Büyük Menderes-Yukarı Porsuk havzaları ve İç kuzybatı Anadolu (Frigya) olmak üzere- iki farklı çanak çömlek kültüründen söz edebiliriz.

2.1.1 Kumtepe IB Çanak Çömleği

M.Ö. 3300-2970 yıllarını veren Kumtepe IB tabakasına ait C14 tarihleri ışığında Kumtepe IB kültürü erken Troya I'in hemen önüne gelen İTÇ'ye geçiş dönemine tarihlendirilmektedir¹⁰⁹. Kuzybatı Anadolu bölgesinde, Troas'dan Balıkesir, Akhisar ve İzmir'e dek yayılım gösteren ve etkilerinin doğuda İznik-İnegöl ovalarına kadar olan bölgede de hissedildiği Kumtepe IB kültürü, bir sonraki İTÇ IB'de Troya I-Yortan Kültürü adıyla anılan, kuzybatı Anadolu İTÇ I-II çanak çömlek kültürünün kökenini oluşturmaktadır. Kumtepe IB Kültürünü yansıtan başlıca yerleşmeler Kumtepe¹¹⁰, Bakla Tepe¹¹¹, Liman Tepe, Emporio VII-VI, ve Limni adasındaki Poliochni Siyah evre¹¹² sayılabilir (Şek. 6D). Kumtepe IB çanak çömleği koyu gri, kahverengi ve siyah renkli yüzey renklerine sahip ve genelde iyi açkılı mallarla temsil edilir. İçten yuvarlatılarak kalınlaştırılmış dudaklı (*rolled-rim*) kaseler Kumtepe IB kültürünün en karakteristik formudur (Şek. 6A)¹¹³. Tutamaklar, makara kulplar ve alçak kaideler kültürü karakterize eden çanak çömlek özellikleri arasında sayılabilir¹¹⁴. İTÇ IB'de kuzybatı Anadolu'dan Büyük Menderes havzasına dek yayılan dörtgen kesitli üç ayaklar¹¹⁵ ile gaga ağızlı testi formu¹¹⁶ ilk kez bu dönemde ortaya çıkar. Poliochni'de Siyah evrede tipik Kumtepe IB

¹⁰⁷ Söz konusu gruplar için bkz: Efe 2004:16.

¹⁰⁸ Efe-İlaşlı-Topbaş 1995: 376.

¹⁰⁹ Korfmann et al. 1995: 260, abb.21a.; Efe 1988: 117.

¹¹⁰ Sperling 1976: 330-338.

¹¹¹ Erkanal-Özkan 1999: 343; Erkanal-Özkan 1998: 415.

¹¹² Bernabo Brea 1964: lev. IVg, Vb.

¹¹³ Sperling 1976: 332; French 1961: 102.

¹¹⁴ French 1961: 102.

¹¹⁵ Sperling 1976: 547, 549, 559, 528, 518, 602.

¹¹⁶ Korfmann 1995: 247.

çanak çömleğinin yanı sıra üçayaklı yüksek kaideler ve abartılı ilmik kulplar karakteristik bir özelliktir¹¹⁷.

2.1.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları

Orta İç batı Anadolu'da ise İTÇ'ye Geçiş Dönemi'nin çanak çömlek özelliklerini yansıtan B.Menderes-Y. Porsuk Grubu'nun yayılım alanı, bir sonraki Beycesultan İTÇ I çanak çömleğinin yayılım alanı ile büyük oranda uyuşmaktadır (Şek. 6D). J. Mellaart, Beycesultan'da İTÇ I çanak çömleğinin bir önceki GKÇ çanak çömleğinden gerek mallar gerekse formlar açısından daha kaliteli ve gelişkin olduğunu ve İTÇ I çanak çömleğinde görülen bazı yeniliklerin öncüleri olmadan ortaya çıktığını belirtir¹¹⁸. Bu durum bölgenin çanak çömlek gelişiminin izlendiği Beycesultan'da GKÇ'den sonra kısa bir boşluğun olabileceğine işaret eder¹¹⁹. Kusura A çanak çömleğinin yeniden değerlendirilmesi ve Afyon Kaklık Mevkii kurtarma kazıları¹²⁰ Beycesultan'da İTÇ'ye Geçiş Dönemi'ne denk gelen bu boşluğun bulunması olasılığını artırmıştır.

Kaklık Mevkii Çanak Çömleği: Kaklık Mevkii'nde, bölgenin Geç Kalkolitik çanak çömleği içinde az miktarda İlk Tunç Çağı I çanak çömlek öğeleri ortaya çıkar¹²¹. GKÇ'nin siyah ve gri açkılı malı hala hakim gruptur; bununla beraber bir sonraki evrenin tipik grubu olan siyah veya kırmızı astarlı, ince cidarlı, geniş sığ oluk bezemeli çanak çömleği yavaş yavaş ortaya çıkar¹²². Kırmızı astarlı çanak çömlek çok azdır. Dışa çekik dudaklı ve dışa açılan kaseler GKÇ'den devam eder; dönemin yeni karakteristik formları arasında basit profilli kaseler, maşrapalar, testiler, basit gaga ağızlı testiler, amforalar ve üç ayaklı mutfak kapları sayılabilir (Şek. 6B)¹²³.

2.1.3 İç kuzeybatı Anadolu'nun Doğu Kesimi (Frigya)

İç kuzeybatı Anadolu'nun doğusunda (Eskişehir ve Yukarı Sakarya ovaları) çanak çömlek gelişimi Eskişehir/Küllüoba yerleşmesinde stratigrafik olarak izlenebilmektedir. Söz konusu çanak çömlek Frigya bölgesi İTÇ IA çanak çömlek kültürünü yansıtmaktadır. Sivrihisar dağlarının hemen doğusunda yer alan Polatlı Ia evresi (I-IV. tabakalar) çanak çömleği T. Efe tarafından İTÇ'ye Geçiş Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Polatlı'nın bu erken malzemesi saman katkılıdır ve burada siyah ağız kenarlı mallar ile ilmik kulplu basit profilli kaselere rastlanır¹²⁴. Bu özellikler Frigya bölgesi ile yakın ilişkilere işaret eder. İTÇ'nin ilerleyen evrelerinde iki bölge arasındaki yakın benzerlikleri de göz önünde tutarak Frigya İTÇ IA çanak çömleğinin Polatlı'ya dek yayıldığını söylemek mümkündür. Bir

¹¹⁷ Bernabo-Brea 1964:Tav. VII/f,i.r.

¹¹⁸ Lloyd-Mellaart 1962: 117.

¹¹⁹ Efe 1988: 117.

¹²⁰ Efe-İlaslı-Topbaş 1995

¹²¹ Ibid.: 356f.

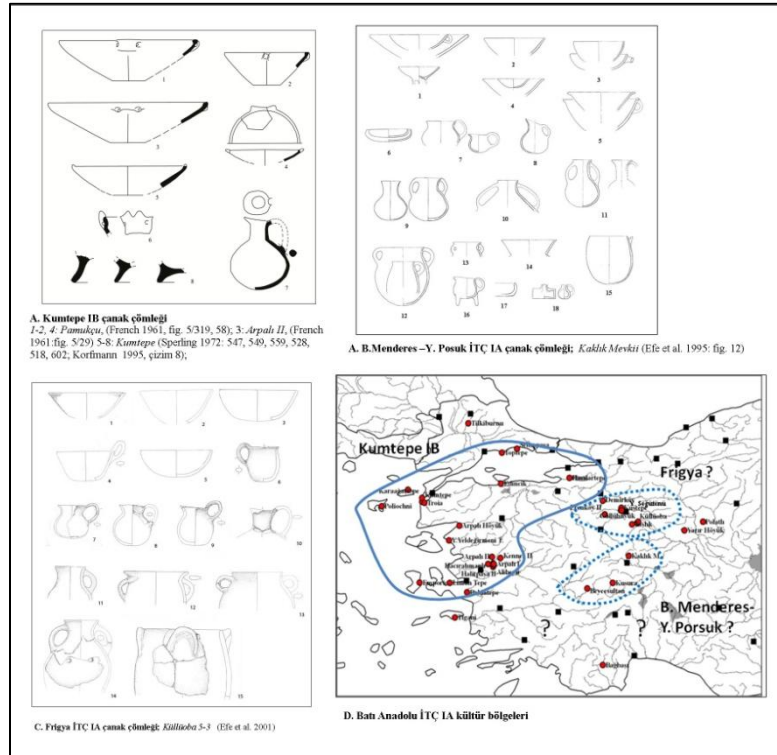
¹²² Efe 2006b:17.

¹²³ Efe-İlaslı-Topbaş 1995: fig. 12.

¹²⁴ Ibid.: 376.

sonraki İTÇ I'de, İTÇ'ye Geçiş Dönemi çanak çömlek gelişimi ilk olarak Turan Efe'nin bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sonucunda bazı höyüklerde saptadığı bir çanak çömlek grubu ile tanımlanmıştır¹²⁵. Bu bağlamda söz konusu malzeme grubu, GKÇ özellikli çanak çömlek içinde İTÇ'nin bazı öncü çanak çömlek özelliklerinin –ki bunların başında gaga ağızlı testi formu gelir- ortaya çıkması ile karakterize olur. Söz konusu dönem, yüzey araştırmaları sırasında Yukarı Söğütönü I-II, Erenköy II, Aşağı Kartal ve Killi Höyük yerleşmelerde saptanmıştır (Şek. 6D)¹²⁶. Bununla beraber, bölgenin İTÇ'ye Geçiş Dönemi çanak çömlek gelişimi Yukarı Sakarya Ovaları'nın kuzeybatısında yer alan Seyitgazi yakınlarındaki Küllüoba 5-3 katlarında stratigrafik olarak izlenebilmektedir¹²⁷.

Küllüoba 5-3 Çanak Çömleği: Küllüoba'da GKÇ'ye özgü olan siyah açkılı mallar ile yalın açkılı mallar üst katlara doğru giderek değişir ve yerlerini önce gri-kahverengi açkılı, daha sonra da üst evrelere özgü olan kırmızı astarlı ve açkılı mallara bırakır¹²⁸. Dışa çekik dudaklı ve dışa açılan kaseler GKÇ'den devam eder. Dışa çekik dudaklı veya düz profilli kaselerin yerini genellikle ilmik kulpları olan basit profilli kaseler alır. Geniş ağızlı çömlek ve küplerin boyunlu örnekleri ortaya çıkar. Maşrapalar, testiler ve gaga ağızlı testiler ilk kez 5. Evre'de görülür ve bunlar üst evrelere doğru artarak ve gelişerek devam eder (Şek. 6C).

Şekil 6 Batı Anadolu İTÇ IA kültür bölgelerine ait çanak çömlek yayılım alanları

125 Efe 1994c.

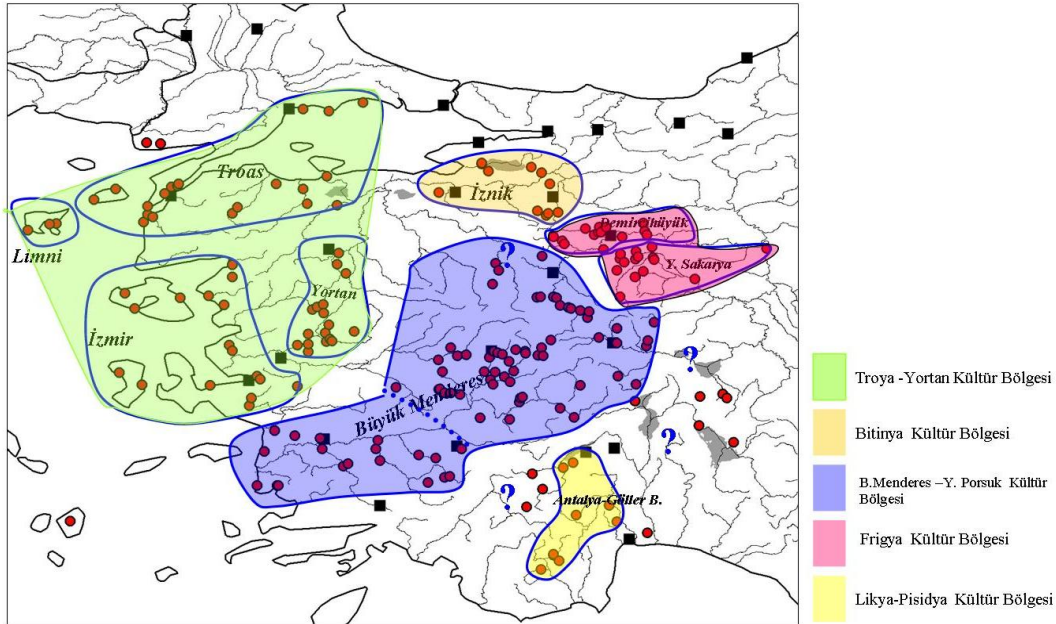
126 Ibid.: 19f.

127 Efe- Ay 2000: 1-87.

128 Efe 2007a.

2.2 İTÇ IB Çanak Çömleği

Batı Anadolu'da İTÇ IB'de, bir önceki İTÇ'ye Geçiş Dönemi'nde görülen çanak çömlek yayılım bölgeleri ana hatlarıyla devam etmekle beraber, bazı yerel özelliklerin ortaya çıkışı, bir önceki evrenin geniş yayılım bölgeleri içinde alt grupların doğmasına neden olur (Şek. 7). Bu bağlamda İTÇ IA'da Kuzeybatı Anadolu'nun büyük bir bölümünde hakim olan Kumtepe IB kültürü yayılım alanı içinde kalan Limni adası, Troas, İzmir, Balıkesir-Akhisar bölgelerinde çanak çömlek genel anlamda ortak bir kültürü yansıtsa da bazı yerel uygulamalar söz konusudur. Aynı şekilde İç Kuzeybatı Anadolu'da, Frigya kültürü yayılım alanı içinde Eskişehir ve Yukarı Sakarya ovalarında olmak üzere, yerel özellikleriyle iki farklı çanak çömlek bölgesi söz konusudur; Bunlar Demircihüyük ve Yukarı Sakarya gruplarıdır¹²⁹. İTÇ IA'da Kumtepe IB yayılım alanı içinde yer alan İznik bölgesi (Bitinya) bu dönemde Kuzeybatı Anadolu ve Frigya etkilerini bir arada yansıtır. Büyük Menderes havzasında İTÇ IB çanak çömleğinin yöresel farklılıkları henüz fazla belirgin değildir; genel anlamda çanak çömlek tek bir grup olarak değerlendirilmektedir¹³⁰. Antalya-Göller Bölgesi (Likya-Pisidya) İTÇ IA çanak çömlek gelişimi hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz; Elmalı ovası dışında, bölgedeki yerel gruplar henüz bir netlik kazanmamıştır. Trakya ise bu dönemde Batı Anadolu'dan ayrı bir gelişim sergiler; Marmara Denizi'nin kuzey kıyıları haricinde, iç kesimler Ezero Kültürü'nün yayılım alanı içinde kalır¹³¹. Kıyı kesimde Trova I ve Ezero çanak çömleği bir arada ele geçirilmiştir¹³².

Şekil 7 Batı Anadolu İTÇ IB kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları

¹²⁹ Efe 2003b.

¹³⁰ Akdeniz 1999:176.

¹³¹ Özdoğan 1998: 77.

¹³² Özdoğan 1996: 349.

2.2.1 Kuzeybatı Anadolu ve Kuzeydoğu Ege Adaları (Troya I-Yortan Kültür Bölgesi)

Troas Grubu: Troas Grubu'nun yayılım alanı, antik kaynaklarda Troas olarak geçen Biga yarımadası, güneyindeki Gelibolu yarımadası ve Marmara denizinin batı kıyılarını içine alır. Troya'da İTÇ I'e tarihlendirilen I. Yerleşme'nin erken (Ia-c) ve orta (d-f) evrelerinde ele geçirilen çanak çömlek söz konusu grubun özelliklerini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Troya dışında bu grubun temsil edildiği belli başlı yerleşmeler arasında Kumtepe, Karaağaçtepe, Beşik-Yassı Tepe, Gökçeada-Yeni Bademli Höyük yerleşmeleri sayılabilir. Marmara Denizi'nin güneybatı kesiminde Troas Grubu çanak çömleği yüzey araştırmalarından bilinmektedir¹³³. Bu grup koyu yüzlü açkılı bir çanak çömlekle karakterize olur. Yüzey renkleri olarak gri, siyah ve tonları karakteristik olmakla beraber, kırmızı ve kahverengi yüzeyler de görülmektedir¹³⁴. Troas grubunun en karakteristik formları arasında Blegen'in 'A6' olarak adlandırdığı içten kalınlaştırılmış dudaklı kaseler yer alır. Kumtepe IB'den gelişen bu kaselerde İTÇ IB'de içte, ağız kısmında içi beyaz macunla doldurulmuş çizi bezeme çok sık rastlanan bir özelliktir¹³⁵. Troas Grubu için karakteristik olan diğer formlar arasında ağız kenarı altında sık sık makara kulpları olan ve içe keskin bir şekilde dönen ağızlı (omurgalı) *anti-splash* kaseler (A12)¹³⁶; özellikle erken Troya I için karakteristik olan pervaz dudaklı kaseler (A14)¹³⁷; geniş¹³⁸ veya dar¹³⁹ boyunlu, küresel gövdeli gaga ağızlı testiler ve dirsek kulplu testiler¹⁴⁰ ile üç ayaklı mutfak kapları sayılabilir. Ayrıca, içi beyaz macunla doldurulmuş çizi ve nokta bezemeli küçük çömlekler, kutucuklar ve düz kapaklar Troas Grubu için İTÇ IB'den itibaren oldukça karakteristik formlar arasındadır ve bu kaplar sık sık ip-delik tutamaklar içerir. Düz kapakların yanı sıra dikey tutamaklı silindirik kapaklar ve bu kapakların ait olduğu sığ boyunlu, omuz üzerinde yatay kulplu veya dikey tutamaklı büyük çömlekler ve depolama küpleri Troas grubunda sıkça rastlanan formlardır (Şek.8A).

Limni Grubu: Kuzey Ege adalarından biri olan Limni (*Lemnos*) adasında yayılım bulan Limni Grubu çanak çömlek Poliochni, Myrina, Koukonisi gibi İTÇ yerleşmelerinden bilinmektedir. Bu grubun gelişimi en iyi Poliochni yerleşmesinde izlenebilmektedir (Şek. 8B)¹⁴¹. Burada söz konusu İTÇ I çanak çömlek özelliklerini yansıtan Mavi Evre dört alt evrelidir¹⁴². Bu çanak çömlek tüm Kuzeybatı Anadolu'da olduğu gibi koyu yüzlü açkılı bir çanak çömlekle karakterize olur; bezeme uygulaması çok yaygın bir özellik değildir. Bununla beraber yiv bezeme ve memecik bezeme grubun karakteristik özelliklerindedir¹⁴³. En karakteristik formların başında ise yüksek kaideli kaseler (meyvalık) gelmektedir. Genelde basit profilli ve dışa dönük dudaklı örnekleri yaygın olan bu kaselerde, sık sık

¹³³ French 1969a: 41-98; Kılıç 2008: 275-283; Özdoğan 1988: 571-590.

¹³⁴ Blegen et al., 1950:52-53.

¹³⁵ Ibid.: 223a, 253

¹³⁶ Ibid.: 260-61

¹³⁷ Ibid.: 61.

¹³⁸ Ibid.: 66, Troya B13 formu

¹³⁹ Ibid.: 67, Troya B16 ve 19 formları

¹⁴⁰ Ibid.: 65, Troya B12 formu

¹⁴¹ Bernabò Brea 1964.

¹⁴² Traverso 1997:73.

¹⁴³ Bernabò Brea 1964:Tav.XXXVIII; Traverso 1997: Tav.14,20.

makara kulplara rastlanmaktadır¹⁴⁴. Limni Grubu'nu karakterize eden diğer formlar arasında; konik kaseler¹⁴⁵, Troya A6 kaseleri, makara kulplu, "T" biçimli ip delik tutamaklı ve ya memecikli, yüksek kaideli içe dönük dudaklı kaseler¹⁴⁶ ile abartılı şerit kulpları olan omurgalı küçük gaga ağızlı testiler¹⁴⁷, öne yatık boyunlu gaga ağızlı testiler, omuz üzerinde dikey tutamaklı boyunlu çömlekler¹⁴⁸ ve silindirik ve kubbeli kapaklar¹⁴⁹ sayılabilir. Limni Grubu İTÇ IB Çanak Çömleği genel hatlarıyla Troas ve İzmir gruplarına benzese de, adanın anakaraya oldukça uzak olması, burada çanak çömlekte yerel bazı özelliklerin oluşmasına ve gelişimin biraz daha yavaş seyretmesine neden olmuştur.

İzmir Grubu: İzmir Grubu'nu temsil eden çanak çömlek, Edremit körfezinden Aydın dağlarına dek uzanan Ege sahil kesimi ve kıyı ovaları ile Midilli ve Sakız adalarında yayılım alanı bulur. Bölgenin İTÇ I çanak çömlek gelişimi gerçekleştirilen stratigrafik kazılar sayesinde oldukça iyi bir şekilde izlenebilmektedir. İzmir'de Liman Tepe VI. tabaka, Bakla Tepe, doğu Ege adalarında Thermi I-III. ve Emporio V-IV. Tabakalar İTÇ IB'ye tarihlenir. İzmir Grubu İTÇ I Çanak Çömleği büyük oranda koyu yüzlü açık bir gruptur; kırmızı yüzeyler nadiren görülmektedir¹⁵⁰. Çanak çömleğin tümü el yapımıdır; bununla beraber bazı kaselerin kalıpta şekillendirilmiş olabileceği düşünülmektedir¹⁵¹. İzmir grubunda bezemeye daha çok ince mallarda rastlanır; içi beyaz inkrusteli diyagonal çizi bezeme, nokta ve yiv bezeme tercih edilmiştir¹⁵². Thermi ve Liman Tepe'de beyaz boyamaya nadiren rastlanır; bununla beraber grubun yayılım alanının güney sınırında yer alan Bakla Tepe'de beyaz boyalı kaplara sıkça rastlanır¹⁵³. En karakteristik formlar (Şek.8C) arasında kaideli veya kaidesiz- sık sık Troya A6 tipinde içten kalınlaştırılmış dudaklı -dışa açılan ağız kenarlı kaseler ile *anti-splash* kaseler yer alır. Bu dönemde kaselerde makara kulplardan ziyade yatay kulplar, boynuz şeklinde çıkıntılar veya tutamaklar daha çok tercih edilmiştir. Liman Tepe'de İTÇ I yangın katında Kiklad tipi boyalı çanak çömlek ile beraber iyi kalitede sos kapları ele geçirilmiştir¹⁵⁴. Esas olarak İTÇ II'de, Ege bölgesinin karakteristik formu olan sos kapları İzmir Grubu'nun yayılım alanı içindeki Emporio'nun IV. tabakasından da bilinmektedir¹⁵⁵. Bölgede, İTÇ IB'de ilk kez hayvan biçimli kaplar (*askos*) ve kompozit kaplar ortaya çıkar¹⁵⁶. En yaygın testi formları arasında geniş boyunlu gaga ağızlı ve kesik gaga ağızlı testiler yer alır; gövde üzerinde memecikler yaygındır. Emporio'da kesik gaga ağızlı, çizi

144 Ibid.: Tav. LXXXIb.

145 Traverso 1997:Tav: 9, 11-12; Bernabò Brea 1964: Tav. XXXIV.

146 Ibid.: Tav: 6-7.

147 Bernabò Brea 1964:Tav.XLII-XLIII.

148 Ibid.: Tav. LII-LIII.

149 Ibid.:Tav. LXVI-LXVII.

¹⁵⁰ Şahoğlu 2008b: 486.

¹⁵¹ Lamb 1936: 72.

¹⁵² Ibid.: 482.

¹⁵³ Erkanal- Günel 1996: 269. Büyükelosoy 2006: 185

¹⁵⁴ Şahoğlu 2008b: 486-487

¹⁵⁵ Hood 1982: 376.

¹⁵⁶ Şahoğlu 2008b:fig. 8

bezemeli testilerde yay şeklinde kulplar yaygındır¹⁵⁷. Çizi bezemeli kutular (*pyxis*) Troas'da olduğu gibi bu grupta da oldukça karakteristiktir¹⁵⁸. Üç ayaklı mutfak kabı İTÇ I'den itibaren -Troas ve Limni gruplarında olduğu gibi- İzmir grubu için karakteristik bir formdur. Depolama kapları ve küplerde gövde üzerinde memeciklere, sık sık dikey ve yatay kulplara ve kanat biçimli tutamaklara rastlanır¹⁵⁹. Kapaklar silindirik ve düz biçimlidir ve bunlar bezeme ve tutamaklarına göre çeşitlilik gösterir. İzmir Grubu, Troas Grubu ile yakın bir akrabalık içindedir. Bununla beraber, yatay kulplar, ip delik tutamaklar, boynuz şeklinde çıkıntılar ve memecikler ile yiv bezeme bu grubu diğer bölgelerden ayırır. Coğrafi konumu itibariyle, bir yandan kuzey Ege kıyı şeridi özelliklerini yansıtan bu grup, öte yandan da batıda Kikladlar, doğuda Akhisar ovası ve Büyük Menderes havzası ile ilişkiler içindedir. Bu etkileşimler sonucunda bu bölgede ortaya çıkan çanak çömlek, kendine özgü bir gelişim çizgisi izlemiştir.

Balıkesir-Akhisar/Manisa Grubu (Yortan): Balıkesir-Akhisar/Manisa Grubu Çanak Çömleği esas itibariyle Balıkesir ve Akhisar ovalarında yayılım alanı bulur. Bölgenin İTÇ I çanak çömlek gelişimi ile ilgili stratigrafik bir kazı halen yapılmamıştır. “Yortan” adı esas olarak bölgenin- İTÇ I-II kültürünü simgeler. Bu grup hakkındaki bilgilerimiz esas itibariyle mezarlık buluntularına ve yüzey araştırmalarına dayanmaktadır. Bu sebeple İTÇ I ve İTÇ II çanak çömlek gruplarını birbirlerinden kesin hatlarla ayırmak bugüne kadar mümkün olamamıştır. Ovabayındır, bölgede bugüne kadar yapılmış tek yerleşme yeri kazısıdır¹⁶⁰. Bölgede yapılan diğer önemli araştırmalar ise 1900'lü yılların başında kazılan Yortan¹⁶¹ ve Babaköy¹⁶² mezarlık kazıları; D. French'in 60'lı yıllarda bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları¹⁶³; 80'li yıllarda M. Özdoğan'ın Balıkesir civarında¹⁶⁴ ve son yıllarda E. Akdeniz'in Manisa ve çevresinde¹⁶⁵ gerçekleştirdikleri yüzey araştırmaları olarak sıralanabilir. Bütün bu araştırmalar bölgenin İTÇ yerleşim dağılımı ve çanak çömleği hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bununla beraber, bölgenin İTÇ çanak çömleği silsilesi henüz ortaya çıkarılmamıştır. Bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında ele geçen malzemeyi kapsamlı bir şekilde yayınlayan D. French; Pamukçu, Sındırgı, Kayışlar, Kennez II, Arpalı II, Hacırhmanlı, Halitpaşa II yerleşmelerinde ele geçirdiği ve “Akhisar/Manisa ve Balıkesir” olarak adlandırdığı mal grubu ile temsil edilen çanak çömleği Kumtepe IB'den hemen sonraya, Troya I'e ve Beycesultan'ın İTÇ I'in XIX-XVII. katlarına tarihlenir. Bu çanak çömlek büyük oranda, omurgalı veya *antisplash* olarak tanımlanan ve keskin bir şekilde içe dönen ağız kenarlı kase formlarından bilinir (Şek. 8D).

¹⁵⁷ Hood 1982: 186, 391.

¹⁵⁸ Lamb 1936: 76.

¹⁵⁹ Ibid.:82.

¹⁶⁰ Akurgal 1960: 156-164.

¹⁶¹ Charlux 2001:24-26.

¹⁶² Bittel 1939/41: 1-28.

¹⁶³ French 1969a: 41-98.

¹⁶⁴ Özdoğan 1988: 571-590.

¹⁶⁵ Akdeniz 2009:49-64.

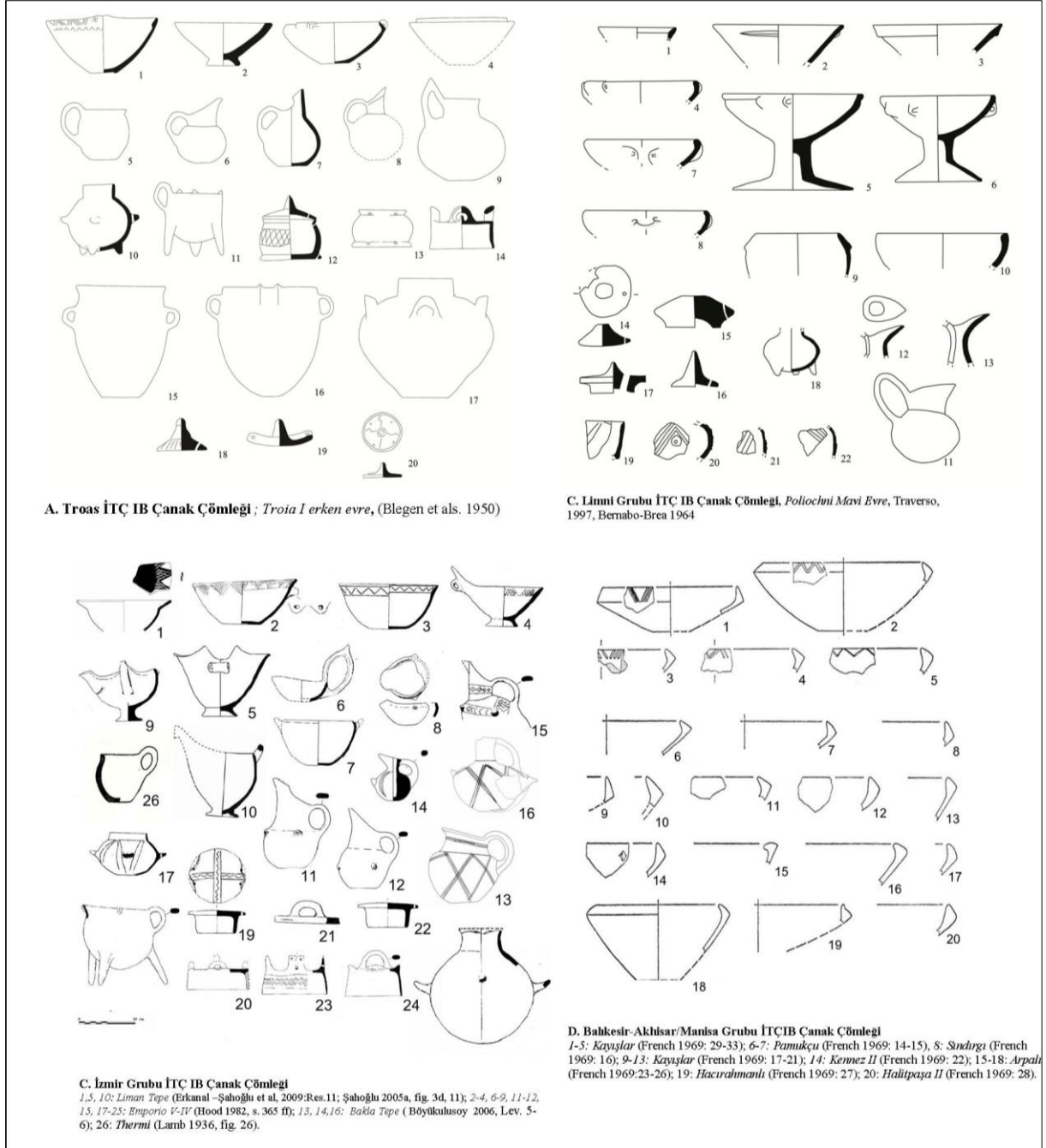
Oluk veya yiv bezemeye rastlanmaz¹⁶⁶. Yortan mezarlıklarından gelen çanak çömleği 1980'li yıllarda T. Kamil tekrar değerlendirilmiş¹⁶⁷ ve buna göre A, B ve C olmak üzere üç ana çanak çömlek grubu tanımlamıştır. T. Kamil A Grubu malları İTÇ I ve İTÇ II dönemlerine tarihlendirmiştir; dolayısıyla, bu iki dönem çanak çömleğini kesin hatlarla birbirinden ayıramamıştır¹⁶⁸. Balıkesir-Akhisar/Manisa çanak çömleği için keskin bir şekilde içe dönük ağızlı (omurgalı), diğer adıyla (*anti-splash*) kaseler karakteristiktir. Bununla beraber Limni, Troas ve İzmir grupları için karakteristik olan içten kalınlaştırılmış dudaklı Troya A6 tipi kaselere ve makara kulplara bu grupta rastlanmaz. İTÇ I'e tarihlendirilen yüzey malzemesine ait kaselerde kulp ve tutamalara rastlanmaz. Bu anlamda Büyük Menderes Grubu *anti-splash* kaseleri ile bir paralellik söz konusudur. Yine Troas Grubu'ndan farklı olarak içi beyaz inkuristeli çizi bezeme uygulaması yoktur; bunun yerine yaygın olmamakla beraber beyaz boyama tercih edilmiştir ki bir sonraki dönemde bölge için beyaz boyama karakteristik bir özellik kazanır¹⁶⁹. Bölgede, *anti-splash* kaselerde makara veya boynuz şeklinde kulplara rastlanmaması ve French'in tanımladığı ince cidarlı, iyi açıklı gri ve kırmızı malın varlığı, bölgenin Büyük Menderes Grubu ile de ilişkiler içinde olduğuna işaret eder. Bununla beraber Troas, İzmir ve İçbatı Anadolu arasında geçiş bölgesi özelliği yansıtan Balıkesir-Akhisar/Manisa Grubu kendine has bir gelişim çizgisi sergiler.

¹⁶⁶ French 1969a: 60

¹⁶⁷ Kamil 1982.

¹⁶⁸ Ibid.: 14.

¹⁶⁹ French 1969a: 62.

Şekil 8 Troya I-Yortan Kültür Bölgesi ve çanak çömlek grupları

2.2.2 İç kuzeybatı Anadolu (Bitinya ve Frigya Kültür Bölgeleri)

İznik Grubu: İznik Grubu Çanak Çömleği, İznik-İnegöl ve Yenişehir ovalarında ve doğuda Sakarya Vadisi'ne kadar olan dağlık kesimde yayılım alanı bulur. İTÇ'ye Geçiş Dönemi'nde Kumtepe IB kültürünün etki alanı içinde olan söz konusu bölge, İTÇ IB'de ise kendine has bir çanak çömlek gelişimi sergiler. Batıdan Marmara Denizi, doğu ve güneyden de dağ sıraları ile sınırlanan ve bu

şekilde korunaklı bir konuma sahip olan İznik Grubu,¹⁷⁰ Troas Bölgesi ve Eskişehir ovaları arasında geçiş bölgesi özelliklerini yansıtan bir çanak çömlek gelişimi sergiler. Söz konusu çanak çömleğin yayılım alanının saptanmasında D. French'in bölgede gerçekleştirdiği kapsamlı yüzey araştırmaları büyük rol oynamıştır¹⁷¹. Diğer taraftan, İTÇ IB çanak çömlek gelişimi, Bursa-Orhangazi yakınlarında yer alan Hacılartepede yapılan kazılar sonucunda stratigrafik olarak izlenebilmiştir (Şek. 9A)¹⁷². Burada IV-I. evreler İTÇ IB'ye tarihlenmektedir. Çanak çömlek büyük oranda gri ve kahverengi tonlarındadır¹⁷³. Bölge için en karakteristik kase formu dışa açılan kenarlı kaseler¹⁷⁴ ile zaman zaman pencereci kaideleri olan *anti-splash* kaselerdir¹⁷⁵. Demircihüyük ve Yukarı Sakarya grupları için karakteristik olan basit profilli kaseler de İznik Grubu çanak çömleğinde sıkça görülür; bununla beraber ilmik kulplar henüz İznik Grubu'na girmemiştir¹⁷⁶. Akıtacaklı maşrapalar, gaga ağızlı testiler, boyunlu çömlekler ve kapanan ağızlı çömleklere sıkça rastlanır ve bu formlar yine Demircihüyük grubuyla yakın ilişkilidir. Kubbeli, çizi bezemeli kapaklar¹⁷⁷ ve hayvan biçimli kaplar ise Troas bölgesi ile ilişkileri yansıtmaktadır. Bu tip kapaklar ve kaplar Demircihüyük ve Yukarı Sakarya gruplarında İTÇ II'de ortaya çıkar. İznik Grubu'nda bezeme ancak %1 gibi düşük bir oranda temsil edilir¹⁷⁸.

İznik Grubu Çanak Çömleği Troas, Balıkesir ve Demircihüyük gruplarından yoğun etkiler almıştır. Bununla beraber, başta gri/kahverengi açık mallar ve dışa açılan kenarlı kaselerle karakterize olması; Troas bölgesi için karakteristik olan makara kulplar ile içten kalınlaştırılmış dudaklı çizi bezemeli kaselere burada rastlanmaması; Demircihüyük Grubu için karakteristik olan siyah ağız kenarlı mal (*black-topped*) ile ilmik kulpların henüz bu dönemde ortaya çıkmaması, İznik Grubu'nun -yoğun dış etkilere rağmen- kendine özgü mal grupları, form ve üslupsal özellikler geliştirdiğini görmekteyiz.

Demircihüyük Grubu: Demircihüyük Grubu çanak çömleğin yayılım alanı, Eskişehir ovalarının tümünü içine alır ve ayrıca güneyde Türkmen dağlarının doğu yamaçlarına ve Kütahya'nın kuzeyindeki dağlık bölgeye kadar genişler¹⁷⁹. Demircihüyük yerleşmesinde stratigrafik olarak saptanabilen İTÇ I çanak çömleği, yerleşmenin D-G katlarında ele geçirilmiştir (Şek 9B)¹⁸⁰. Demircihüyük Grubu, kırmızı astarlı ve açık ve siyah ağız kenarlı (*Black-topped*) olmak üzere iki ana mal grubu ile karakterize olur. Siyah Ağız Kenarlı (*Black-topped*) mal Demircihüyük Grubu'nun

170 Ibid.: 25.

171 French 1967.

172 Eimermann 2008: 384.

173 Ibid.: 379

174 Ibid.: 380, Dipnot 17.

175 Ibid.: 398

176 Ibid.: 407.

177 Ibid.: 401.

178 Ibid.: 379

179 Efe 1988: 90-93.

180 Seeher 1987

en ayırd edici özelliklerinden birisidir. Hamur katkısı olarak taşçık ve organik katkı kullanılmıştır¹⁸¹. Bu çanak çömlek grubu için tipik olan formların başında basit profilli ilmik kulplu kaseler gelmektedir¹⁸². Ancak, bu kaselerin büyük boy olanlarında, ilmik kulptan daha çok , dışta ağız kenarı altında at nalı tutamaklar yer alır¹⁸³. Küresel gövdeli kaseler, Demircihüyük grubunun yaygın kase formları arasında yer alır¹⁸⁴. Bu tip kaselerin iç kısımlarında açık renk yalın zemin üzerine haç motifi şeklinde kırmızı boya bezeme karakteristiktir. Kırmızı haçlı kaseler (*Red Cross Bowl* olarak adlandırılan bu kaseler İTÇ II başlarında ortadan kalkar¹⁸⁵. Ağız kenarları diyagonal olarak kesilmiş ilmik kulplu maşrapalar karakteristik formlardandır¹⁸⁶. Demircihüyük'te genelde kırmızı astarlı maldan üretilen bu tip maşrapalara İznik grubunda da rastlanmaktadır¹⁸⁷; Yukarı Sakarya Ovaları'na geçildiğinde bu tip maşrapalar seyrekleşir. İTÇ I B'nin erken dönemleri için karakteristik olan bu form, İTÇ II'nin başlarında hemen hemen ortadan kalkar. Yukarı Sakarya Grubu'ndan farklı olarak Demircihüyük Grubu'nun özelliklerini yansıtan geniş boyunlu, gaga ağızlı testilerde, akıtacaklar bulunmaktadır¹⁸⁸. İTÇ I'de Demircihüyük Grubu'nu karakterize eden formların başında, *black-topped* mal ile temsil edilen çapraz-bantlı şişeler yer almaktadır¹⁸⁹. İTÇ I için karakteristik olan diğer formlar arasında ise amforalar¹⁹⁰, küresel gövdeli çömlekler küpler¹⁹¹ ve tavalar sayılabilir.

Demircihüyük Çanak Çömlek Grubu, güney komşusu Yukarı Sakarya Grubu'nunki ile – özellikle tipolojik açıdan- çok yakın paralellikler içerir. Bununla beraber önemli farklılıklar da söz konusudur: Demircihüyük'de İTÇ başından itibaren ana mal gruplarından olan *Black-topped* mallar, Yukarı Sakarya grubunda yok denecek kadar azdır¹⁹². Her iki bölgenin kırmızı astarlı ve açkılı malları da birbirinden farklıdır; Demircihüyük grubunda kırmızımsı kahverengi yüzeyler ve taşçık katkı yaygındır; buna karşı Yukarı Sakarya grubunda daha açık kırmızı yüzeyler ve yoğun bir bitki katkı söz konusudur¹⁹³. Mal özelliklerinin yanı sıra iki grup arasında formlarda da üslupsal farklılıklar vardır. Bunlar arasında, Demircihüyük'te yaygın olan at nalı tutamaklı kaselerin Yukarı Sakarya'da nadiren görülmesi; Demircihüyük'te yuvarlak kesitli ilmik kulplar yaygınken Yukarı Sakarya'da oval kesitli ilmik kulpların yaygın olması; Demircihüyük için karakteritik olan akıtacaklı, basık ve geniş boyunlu gaga ağızlı testilerin Yukarı Sakarya grubunda bulunmaması gibi farklılıklar sayılabilir. Demircihüyük grubu bu dönemde kuzeyinde yer alan İznik Grubu ile de yakın ilişkiler içindedir; bununla beraber

¹⁸¹ Ibid.:108 et al.

¹⁸² Ibid.:Taf. 30:3-5,8; 31:15-16, 18-20; 32:2,3,5,24-25; 33:1-9,11-15,18; 43:6,11,13; 49:8,11-15,20,26,22-23; 51:14-16.

¹⁸³ Ibid.:Taf. 35:1-6; 49:27; 52:12-13; 53: 1,3.

¹⁸⁴ Ibid.: Taf.32:1; 33:16; 49:2; 51:11,26-27.

¹⁸⁵ Ibid.:Taf. 34:10; 43:23; 44:1-2; 45:22; 52:17-18; 57:8-11.

¹⁸⁶ Ibid.: Taf. 31:17; 34:13-20; 44:3; 45:25

¹⁸⁷ Eimermann 2008: fig 11:8; 13:2-3; 16:2,4; 19:8; 21:1-4.

¹⁸⁸ Seeher 1987: Taf. 32:10; 39; 40:1; 48:10

¹⁸⁹ Ibid.: Taf. 36:1-4,6; 58:1-2

¹⁹⁰ Ibid.: Taf.30:15, 31:1-3; 40:3-8; 41:1-3; 47:3-7.

¹⁹¹ Ibid.:Taf. 31:7,10; 41:4-8; 42:1-2; 47:12-15

¹⁹² Yukarı Sakarya grubu çanak çömlek gelişimini yansıtan Külliüba'da ana mal grubunu kırmızı astarlı ve açkılı mallar oluşturur.

¹⁹³Efe-Ay Efe, 2000: 21.

Black-topped mallara ve ilmik kulplu kaselere İznik Grubu'nda İTÇ I'de rastlanmaz¹⁹⁴. Bu şekilde Demircihüyük Grubu İTÇ IB'den itibaren yerel bir çanak çömlek gelişimi sergileyen bir grup olarak Eskişehir ovasında ortaya çıkar ve bir sonraki İTÇ II'de de varlığını sürdürür.

Yukarı Sakarya Grubu: Eskişehir'in güneyinde ve güneydoğusunda gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda Demircihüyük Grubu'nun özelliklerinin, güneyindeki Frigya Dağlık bölgesine ve Yukarı Sakarya ovalarına doğru, giderek değişmeye başladığı ve yerini bir başka gruba bıraktığı görülür. Kabaca Yukarı Sakarya Ovaları, Emirdağ ve Doğu Frigya dağlık bölgesinde yayılım alanı bulan bu grup, T. Efe tarafından Yukarı Sakarya Grubu olarak adlandırılmıştır¹⁹⁵. Yukarı Sakarya Çanak Çömlek Grubu'nun özellikleri Seyitgazi-Küllüoba'da stratigrafik olarak izlenebilmektedir. Küllüoba'da Batı Koni 2. Tabakada İTÇ IB çanak çömleği -bazı yeni form ve mal grupları ile- İTÇ'ye Geçiş Dönemi'nden gelişerek devam eder (Şek. 9C). Kırmızı astarlı ve açkılı mallar artık hakim mal grubunu oluşturmaktadır. Bu mal genelde küçük taşçık katkılı ve yoğun saman katkılıdır. Saman izlerinin yüzeyde belirgin bir şekilde görülebilmesi, bu mal için karakteristik bir özelliktir. Hamur renkleri, açık kahverengi, pembemsi bejdir; gri veya siyah öz bu mal grubunda çok yaygındır. Genelde kalın astarlı ve iyi açkılı yüzeylere kırmızı, portakal rengi, pembemsi kırmızı renkler hakimdir. Demircihüyük Çanak Çömlek Grubu için karakteristik olan *black-topped* mallar burada yok denecek kadar az temsil edilir. Küllüoba'da ele geçirilen İTÇ I *black-topped* kaseler Demircihüyük Grubu'nunkilerden mal olarak oldukça farklı özellikler içerir; dolayısıyla bunların küllüoba'da yerel olarak üretildikleri düşünülmektedir¹⁹⁶. Kırmızı boya bezeme, kabartma yarım aylar ve memecik bezeme bölge için karakteristik bir uygulamadır¹⁹⁷. Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Gubu'nda sıkça görülen barbotin bezeme, saklı astar bezeme ile balık pulu bezeme ve oluk bezemeye nadiren rastlanır¹⁹⁸ ve bunlar büyük olasılıkla ithal parçalardır. Yukarı Sakarya Grubu İTÇ IB çanak çömleğinin en karakteristik formlarının başında ilmik kulplu basit profilli kaseler gelmektedir; bu tip kaseler İTÇ IA'dan itibaren görülür ve İTÇ IB'de bir anda artar. Demircihüyük grubu için de karakteristik olan bu kaseler, gelişerek ve çeşitlenerek tüm İTÇ boyunca Frigya bölgesinde görülür ve buradan komşu bölgelere yayılır¹⁹⁹. Basit profilli kaselerde ağız kenarı altında zaman zaman at nalı tutamaklara ve bazen de ağız kenarı üzerinde memecik şeklinde çıkıntılara rastlanmaktadır²⁰⁰. Küresel gövdeli kaseler ise İTÇ IB'nin sonlarında ortaya çıkar ve esas olarak İTÇ II için karakteristik hale

¹⁹⁴ Efe 1988: 89.

¹⁹⁵ Efe-Ay Efe 2001:53

¹⁹⁶ Efe-Ay Efe, 2000: 7 et al.

¹⁹⁷ Ibid.: 17

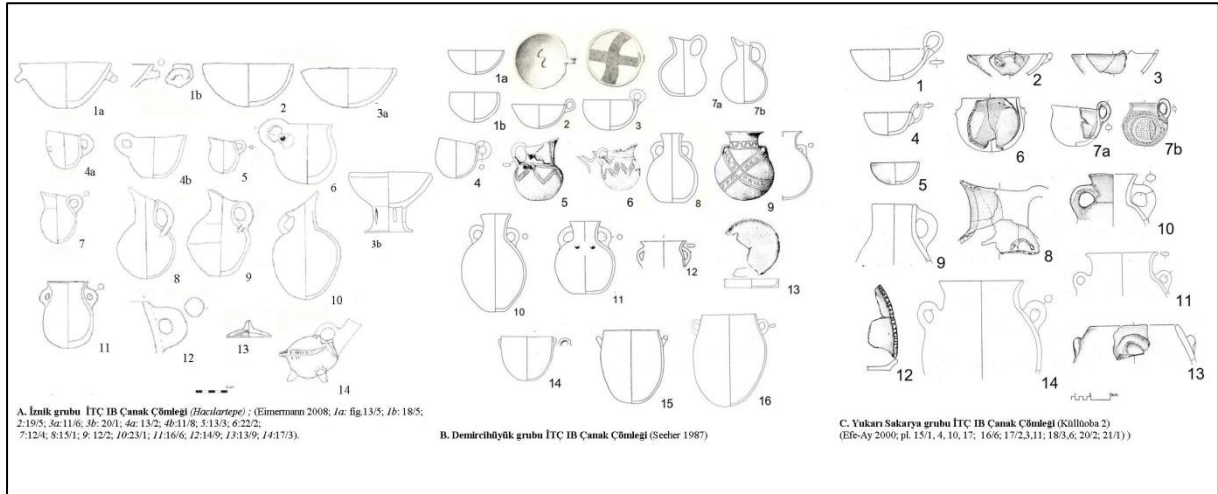
¹⁹⁸ Ibid.: 28.

¹⁹⁹ Demircihüyük örnekleri: Seeher 1987, Taf. 30:3-5,8; 31:15-16, 18-20; 32:2,3,5,24-25; 33:1-9,11-15,18; 43:6,11,13; 49:8,11-15,20,26,22-23; 51:14-16. Küllüoba örnekleri: Efe-Ay Efe, 2000, fig. 6:8; 11:16; 15:4,9,11-12,14.

²⁰⁰ Ibid.: 3:4-5; 10:5,7,8,10.

gelir²⁰¹. İTÇ IB'de bu tip kaselerin iç kısımlarında açık renk yalın zemin üzerine kırmızı haç motifi şeklinde, çoğunlukla çok kollu (*Multiple Red Cross Bowl*) olarak uygulanan boya bezeme karakteristiktir. Bu geleneğin az da olsa İTÇ II'de de devam ettiği anlaşılmaktadır²⁰². Yükselen ağızlı, tek kulplu fincanlar İznik ve Demircihüyük gruplarında olduğu kadar yaygın bir form değildir. Testiler genelde geniş ve basık boyunludur; gaga ağızlarda gagalar Demircihüyük'teki gibi belirgin değildir. Nitekim daha da güneye indikçe –Büyük Menderes-Yukarı Porsuk grubunda- bu tip gaga ağızlı maşrapalara rastlanmaz. *Amforalar*, omuz üzerinde dikey kulpları bulunan çömlekler ve küpler ile yatay tutamaklı, kapanan ağızlı çömlekler ve tavalar bölgede oldukça sık rastlanan formlardır.

Doğuda Akşehir-Konya ovalarına açılanYukarı Sakarya Grubu, kuzeyde Demircihüyük ve güneyde Büyük Menderes-Yukarı Porsuk gruplarıyla etkileşim içindedir ve dolayısıyla, her iki grup için karakteristik olan öğeleri barındırır. Bu grup, Demircihüyük grubuyla çok yakın benzerliklere sahip olmakla beraber, kendi yerel uygulamalarıyla –parlak açık kırmızı astarlı ve açkılı mallar, yoğun saman katkı, oval kesitli ilmik kulplar gibi- İTÇ IB başından itibaren ayrı çanak çömlek grubu olarak ortaya çıkar.

Şekil 9 Bitinya ve Frigya kültür bölgeleri çanak çömlek grupları

2.2.3 Büyük Menderes –Yukarı Porsuk Havzaları

Burada tanıtılacak olan Büyük Menderes Havzası İTÇ IB çanak çömlek geleneği arkeoloji literatürüne Beycesultan'da gerçekleştirilen stratigrafik kazılara dayanarak 'Beycesultan İTÇ I kültürü' olarak geçmiştir. Bu çanak çömleğin yayılım alanı Yukarı Büyük Menderes ve Yukarı Porsuk havzaları ile Afyon ve Akşehir ovaları olarak belirlenmiştir²⁰³. Aşağı ve orta Büyük Menderes

201 Seeher 1987: Taf.32:1; 33:16; 49:2; 51:11,26-27; Efe-Ay Efe, 2000: pls. 11:13,15-16; 16:2,4-5,9,14-18; 22:5-7.

202 Efe 2011; Seeher 1987:Taf. 34:10; 43:23; 44:1-2; 45:22; 52:17-18; 57:8-11; Efe-Ay Efe, 2000: pl. 15:14,15; 16:8-11; 18:6;21:13.

203 Lloyd- Mellaart 1962: 129.

kesiminde Dedekuyusu, Çatalkaya²⁰⁴, Kadıkalesi²⁰⁵, Iasos²⁰⁶ vs. gibi yerleşmelerde Beycesultan'dan bilinen siyah astarlı ve parlak açkılı çanak çömlek parçaları bulunmuştur. E. Akdeniz söz konusu çanak çömleğin yayılım alanına Aşağı ve Orta Büyük Menderes havzalarını da dahil eder ve bu grubu 'Büyük Menderes Havzası İTÇ I Kültürü' adıyla tek bir grup olarak ele alır ve bölgedeki yerel grupların İTÇ II'de ortaya çıktığını vurgular²⁰⁷. Oldukça geniş bir alana yayılan Büyük Menderes Havzası İTÇ I çanak çömleğini İTÇ IB'den itibaren bazı kesimlerde yerel farklılıklar içermesi yüksek bir olasılıktır. Alaşehir ovasında Gavurtepe'de ele geçirilen malzeme içinde beyaz boyalı kaseler oldukça yaygındır. Bu grup içinde İTÇ II malzemesinin yanı sıra Beycesultan İTÇ I katlarından bilinen ince cidarlı oluk bezemeli çanak çömlek parçaları da söz konusudur. Dolayısıyla beyaz boyalı kaselerin bir kısmı İTÇ I'e tarihlenmektedir²⁰⁸. Bu bağlamda Alaşehir İTÇ IB yerel bir grup olarak varlığını sürdürmüş olabilir. Büyük Menderes Havzası İTÇ IB çanak çömlek gelişimi esas olarak Beycesultan kazılarına dayanmaktadır (Şek. 10A). Beycesultan'da XIX-VII. Tabakalar İTÇ I'e tarihlendirilir²⁰⁹. Aphrodisias Pekmez Tepe GKÇ 4'e tarihlenen VII. Tabakada²¹⁰ ve kısmen Kusura'da da bu gelişim izlenebilir. Aşağı Büyük Menderes vadisinde bu grup özelliklerini yansıtan çanak çömlek; yüzey araştırmalarına, Tavşan Adası, Kadıkalesi, Çukuriçi gibi İTÇ I stratigrafisi yeterli düzeyde saptanamayan bazı kazılara dayanmaktadır. Yukarı Porsuk havzasında Aslanapa, Hacıhamza ve Tatarmuhat'da ele geçirilen malzeme, grubun çanak çömlek özelliklerini yansıtır²¹¹. Büyük Menderes Havzası İTÇ IB çanak çömlek geleneğinin Beycesultan'dan bilinen GKÇ çanak çömleğinden kesintisiz bir şekilde gelişerek devam ettiği ve yayıldığı düşünülmektedir²¹². Söz konusu çanak çömlek siyah ve kırmızı astarlı, ince cidarlı, geniş ve sığ oluk bezemeli kaplarla karakterize olur ve bu tarz bezemenin en yaygın uygulandığı formlar küresel gövdeli maşrapa, testi ve çömleklerdir²¹³. Yatay veya dikey oluk bezeme ve memecik bezemenin yanı sıra, saklı astar bezeme olarak uygulanan barbotin, balık pulu motifleri ve konsantrik halkalar bu grup için karakteristiktir. Beyaz boyama, içi macunla doldurulmuş (inkrusteli) çizi bezeme ve kabartma bezeme nadiren görülür²¹⁴. Saklı astar bezemeye ait bir örnek bugüne kadar Denizli'nin batısında ele geçirilememiştir²¹⁵. Bu durum, yukarıda sözü edildiği gibi Büyük Menderes Havzasında İTÇ IB'den itibaren yerel grupların varlığı konusunda bir delil oluşturabilir.

²⁰⁴ Günel 2003: 56f.

²⁰⁵ Akdeniz 2006: 16.

²⁰⁶ Mellaart 1971b:122.

²⁰⁷ Akdeniz 1999: 38 et al.

²⁰⁸ Bu bilgi, söz konusu malzemeyi inceleyen T. Efe'den alınmıştır.

²⁰⁹ Lloyd-Mellaart 1962:116

²¹⁰ Pekmez Tepe'de GKÇ 4, Anadolu kronolojisine göre İTÇ I'e denk gelir (Joukowsky 1986: 175, Tablo 5)

²¹¹ Efe-Ay Efe 2000: pl. 24-25

²¹² Lloyd-Mellaart 1962: 119.

²¹³ Ibid.: fig. P.17/1,3; 19/5.

²¹⁴ Ibid.: 116 ff

²¹⁵ Efe 1986: 2.

Beycesultan'da İTÇ IB'de ilk kez omurgalı veya keskin bir şekilde içe dönük dudaklı kaseler (*anti-splash*) ortaya çıkar ve sayıca artış gösterir²¹⁶. Aynı gelişim Aphrodisias İTÇ I evresinde de izlenir²¹⁷. Kaselerde yatay ve dikey kulplar veya kulp tutamaklara rastlanır. Gaga ağızlı testilerde ve maşrapalarda ise oluk bezemeli, uzun şerit kulplar karakteristiktir. Gaga ağızlı testilerin gelişkin örnekleri ortaya çıkar. Bu testiler İTÇ II'de görülen gerçek anlamda gaga ağızlı testi karakteristiğini yansıtmaz²¹⁸. Amforalar Batı Anadolu'da birçok grupta –Troas, İzmir, Limni grupları hariç- İTÇ IB için karakteristik bir formdur. Biçimsel ve bezeme açısından farklılık gösteren, Beycesultan'da XVIII-XVIIb. tabakalarda ele geçirilen bir grup *amfora* nadir formlar olarak tanımlanmıştır²¹⁹. Çömlekler küresel gövdelidir; ağız kenarları keskin bir 'S' yaparak dışa açılır; gövde üzerinde sık sık oval dikey kulpları vardır. Bu form sık sık oluk oluk bezemelidir. İzmir ve Troas grupları için karakteristik olan üç ayaklı mutfak kaplarına, fazla yaygın olmamakla beraber, bu grupta da rastlanır. Bu forma Büyük Menderes-Yukarı Porsuk havzalarının kuzeyinde ve doğusunda rastlanmaz²²⁰.

Beycesultan'da İTÇ I'in son tabakası olan XVII. kat bir yangınla son bulur. Büyük Menderes-Yukarı Porsuk havzalarını içine alan geniş bölgedeki homojen çanak çömlek geleneği, diğer bir deyişle Beycesultan İTÇ I Kültürü ortadan kalkar²²¹. Bu çanak çömlek bölgesinin yayılım alanı içerisinde bir sonraki İTÇ II'de çok sayıda, yerel farklılıklar içeren çanak çömlek grupları ortaya çıkar.

2.2.4 Antalya-Göller Bölgesi (Likya-Pisidya)

Antalya-Göller bölgesi antik çağın kabaca Likya ve Pisidya bölgelerinden oluşur; diğer bir deyişle, Elmalı ve Korkuteli ovaları ile Göller bölgesini²²² kapsar. Bu bölge çanak çömleğinde– özellikle tipolojik açıdan- önemli bir değişiklik gözlemlenir. Elmalı ovasında Karataş Semayük'te, İTÇ IB çanak çömleği stratigrafik olarak saptanmıştır (Şek. 10B). Korkuteli bölgesinde Bademağacı ve Burdur bölgesinde Kuruçay'da gerçekleştirilen kazılarda, yerleşmelerin İTÇ II'de başladığı anlaşılmıştır²²³. Antalya-Göller bölgesini Büyük Menderes Havzası'ndan ayıran temel özellik; burada basit profilli ve dışa açılan kenarlı kaselerin karakteristik olması ve *anti-splash* kaselere rastlanılmamasıdır. Elmalı ovasında yer alan Karataş-Semayük'te I-III. katlar İTÇ I'e tarihlendirilir. İTÇ I'de yaygın mal gruplarını, kırmızı astarlı ve açık mallar, koyu yüzlü astarlı ve açık mallar ve açık mallar oluşturur. Bezeme oldukça çeşitlilik gösterir. En sık rastlanan bezeme tipleri arasında

²¹⁶ Lloyd-Mellaart 1962:fig. P.14/13; 15/8; 17/4-5.

²¹⁷ Joukowsky 1986: 369.

²¹⁸ Lloyd-Mellaart 1962: 117

²¹⁹ Ibid.: fig. P.20

²²⁰ Demircihüyük ve Yukarı Sakarya gruplarında bu tip kaplara farklı mal özellikleriyle ve boyutlarıyla ilk kez geç İTÇ II'de rastlanır.

²²¹ Lloyd-Mellaart 1962.:136.

²²² Burada Göller bölgesi olarak anılan bölge Burdur, Eğirdir ve Beyşehir gölleri havzalarını kapsamaktadır. Eğirdir ve Beyşehir gölü havzalarında İTÇ II'de Sultandağ ve Beyşehir gruplarını yansıtan çanak çömlek bölgeleri saptanmıştır. Söz konusu bölgelerin İTÇ I çanak çömlek gelişimi bilinmemektedir.

²²³ Duru 2005: 520.; Duru 1996: 1.

kabartma, çizi, baskı ve beyaz boya bezeme sayılabilir. Bu dönemde bezeme sadece testi ve çömlerlerde görülür; kaselerde bezemeye rastlanmaz²²⁴. Küpler üzerinde kabartma şeklinde svastika ve dağ keçisi motifleri Karataş-Semayük'te karakteristik bir uygulamadır. En karakteristik formlar arasında basit profilli kaseler ve dışa açılan kenarlı kaseler yer alır. Kaselerde yatay veya dikey kulplara ve ilmik kulplara sık sık rastlanır. Dikey kulpların uçları genelde aşağı doğru eğiktir. Bu tip kaseler ve kulplar Burdur- Kuruçay'da²²⁵ ve Konya ovasında GKÇ'den beri yaygındır²²⁶. Düz dipli kaselerin yanı sıra halka dipli ve alçak kaideli kaseler de tipiktir. Bunlar sık sık yatay çift ip-delik tutamaktır. Bu tip kaseler Bademağacı'nın içinde yer aldığı Korkuteli grubu için de karakteristiktir. Kaselerde, dudak üzerinde memecik şeklinde çıkıntılar, Bademağacı ve Kuruçay'da sıkça rastlanan bir uygulamadır²²⁷. Ağız kenarının hemen altında kulakçık şeklinde karşılıklı dikey kulplu kaseler ile ağız kenarı üzerinde oval bir şekilde yükselen ilmik kulplu sığ kaseler, doğu Ege adalarında yaygın olarak karşımıza çıkar. Hafif yükselen gagalı, silindirik boyunlu gaga ağızlı testiler ile öne doğru çıkıntı yapan, torba biçimli gaga ağızlı testiler bölge için karakteristik testi formlarındandır. Bu tür testilerde genelde şerit kulplar yer alır . Öne doğru çıkıntı yapan gagalar Bademağacı'nda ve Kuruçay'da basık boyunlu testiciklerde sıkça rastlanan bir uygulamadır²²⁸. Dar boyunlu, şerit kulplu amforalar Karataş Semayük'te ve Bademağacı'nda sıkça karşımıza çıkar ve bunların gövdeleri üzerinde sık sık yatay kabartma bantlar yer alır. Bu tip testilerde, Bademağacı'nda kabartma bantların yanı sıra memecik bezeme de yaygındır²²⁹. Karataş Semayük'te armut biçimli amforalara sıkça rastlanır. Boyunlu çömlerlerde genelde gövde ve boyun üzerinde yiv ve nokta bezemeler yer alır. Yassı ve kısa ayakları olan üç ayaklı mutfak kapları, kapaklar ve süzgeç biçimli kaplar ilk kez ortaya çıkar²³⁰. Bu son formlar bölgenin Ege sahil kesimiyle ilişkisine işaret eder.

Kabaca Torosların batı ucunu oluşturan Elmalı ve Korkuteli bölgeleri, Orta İç batı Anadolu'dan ziyade Konya ovasından yoğun etkiler almıştır ve batıda aşağı Büyük Menderes vadisi ve doğu Ege adalarıyla ilişkiler içindedir. Göller bölgesi ise Toroslar'ın kuzeyine düşmektedir ve dolayısıyla İç batı Anadolu ve Batı Toroslar arasında bir tampon bölge konumundadır. Bununla beraber çanak çömleğe dayalı bazı özellikler - basit profilli kaselerin karakteristik kase formu olması gibi- Burdur bölgesini Elmalı ve Korkuteli ile aynı kültür bölgesi içinde değerlendirmemizi sağlar. Üç ayaklı kaplar, kapaklar ve süzgeçli kaplar ise güney Ege sahili boyunca adalarla direkt bir ilişkiyi gösterir.

²²⁴ Eslick, 2009: 63, 75

²²⁵ Duru 1996:Lev. 66

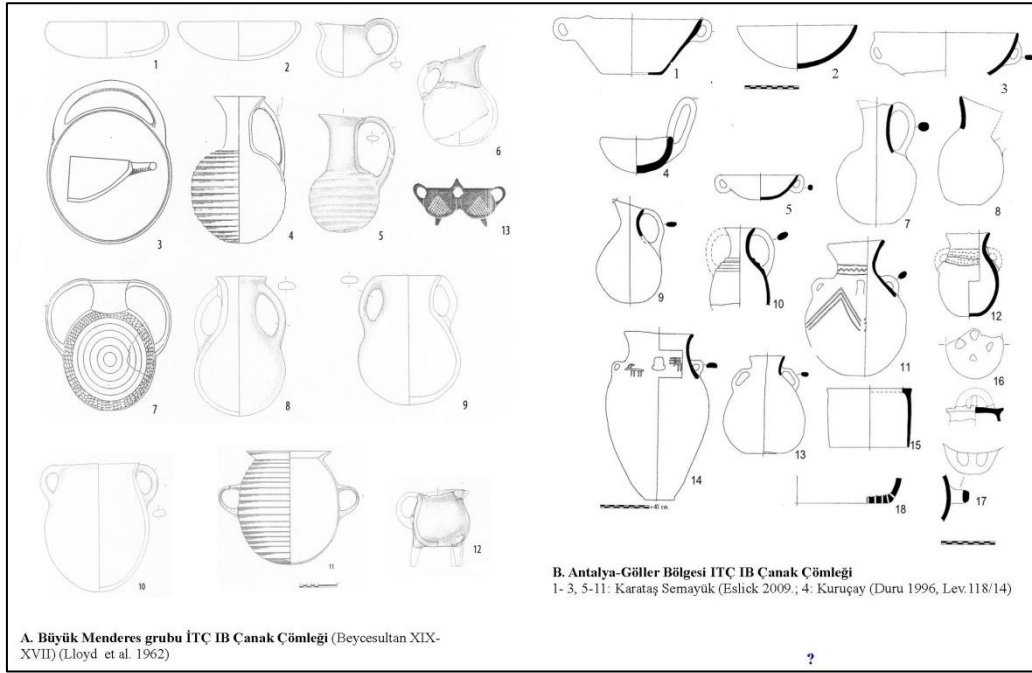
²²⁶ Bahar-Koçak 2003:fig. 45, 49, 64.

²²⁷ Duru 1996: Lev. 118 / 24 (2), Lev. 139 / 5,6,8,10 (1).

²²⁸ Duru, 2003: Lev. 41/1; Duru 1996:Lev. 131 / 7 (2).

²²⁹ Üstün 2006:Testi Tip III A1

²³⁰ Eslick 2009: 88

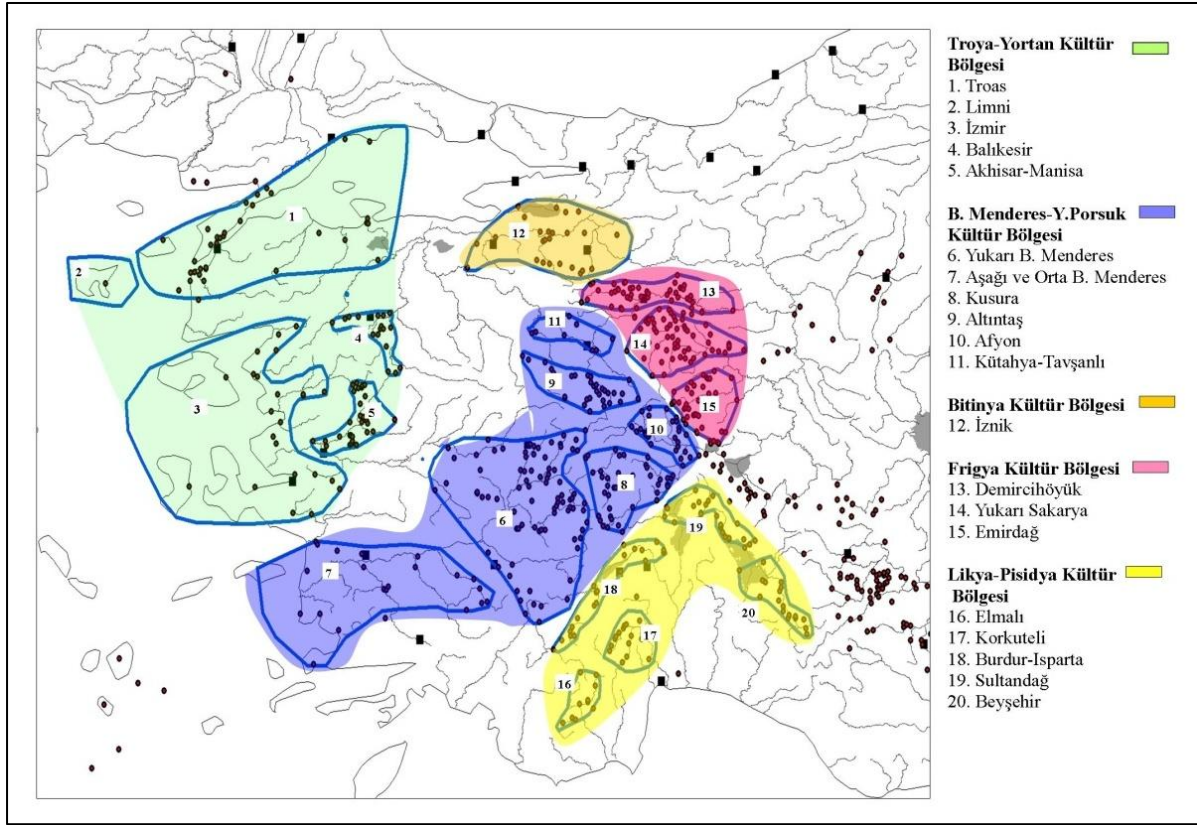
Şekil 10 A. Büyük Menderes-Yukarı Porsuk İTÇ IB çanak çömleği; B: Antalya Göller Bölgesi İTÇ IB çanak çömleği

2.3 İTÇ II Çanak Çömleği

Batı Anadolu'da İTÇ II'de yerleşme sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Bu artış büyük oranda nüfus patlamasıyla ilişkilendirildiği gibi yeni hammadde kaynaklarının keşfedilmesi sonucu sosyoekonomik yapının değişmesine de bağlanmaktadır²³¹. Bununla beraber, farklı çanak çömlek gruplarını temsil eden Troya, Liman Tepe, Beycesultan, Elmalı-Karataş ve Demircihüyük gibi kazısı yapılmış bazı yerleşmelerde İTÇ II'de de aynı yerde iskana devam edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yüzey araştırmalarında saptanan birçok merkezde İTÇ I malzemesi İTÇ II dolgusunun altında kaldığından ele geçirilmemiş olabilir. Bilinen İTÇ I yerleşme sayısının bu nedenle de İTÇ II'ye oranla daha az sayıda olabileceği göz ardı edilmemelidir. İTÇ II'ye tarihlenen bu kadar çok sayıda yerleşmenin bilinmesi, dönemin çanak çömlek gelişimi hakkında bir öncekine nazaran çok daha fazla bilgi edinmemizi sağlamaktadır (Şek. 11)²³².

²³¹ Efe 2003b.

²³² İTÇ I çanak çömlek gelişimi yeterli düzeyde saptayanamayan bölgeler Balıkesir-Akhsar/Manisa, Kütahya-Tavşanlı ve Antalya-Burdur'dur.

Şekil 11 İTÇ II Kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları

2.3.1 Kuzeybatı Anadolu ve Kuzeydoğu Ege Adaları (Troya I-Yortan Kültür Bölgesi)

Troas Grubu: Troas İTÇ II çanak çömleği İTÇ I'den gelişerek devam eden homojen bir çanak çömlek grubudur (Şek. 12A). Bu grubun İTÇ II çanak çömlek gelişimi Troya I. Yerleşme'nin geç evresi (Ig-k) ve Troya IIa ile Gökçeada Yeni Bademli Höyük'de izlenebilmektedir. Troya'da IIa ve muhtemelen IIB evresi geç İTÇ II çanak çömlek özelliklerini yansıtır. Koyu yüzü açık mallar yine hakim gruptur. İçi beyaz macunla doldurulmuş çizi bezeme uygulaması, İTÇ II'de de yaygın bir şekilde devam eder. Troya'da I. Yerleşme'nin sonunda parlak açık astarlı mallar (*Luster Ware*) ortaya çıkar²³³. Form repertuarına baktığımızda; İTÇ I için karakteristik olan 'A6' tipi kaseler İTÇ II'de yozlaşarak devam eder²³⁴. İTÇ I'de oldukça yaygın olan *anti-splash* kaseler İTÇ II'de de çok tipiktir; bunlar geç Troya I'in sonunda seyrekleşir²³⁵. Troya'da 'A12' formundan gelişen ve IIa'da son şeklini alan içe dönük dudaklı kaseler (A16), farklı mallarla İTÇ III'ün gelişen evrelerinde de karakteristik kase formu olarak varlığını sürdürür. Yatay kulpların sık sık kullanıldığı bu tip kaselerin üç ayaklı örnekleri de söz konusudur²³⁶. Troya 'A1' tabakları esas olarak İTÇ III için karakteristik bir form olsa da Blegen bu tip tabakların öncü örneklerinin yaygın olmamakla beraber Troya I sonundan itibaren

²³³ Blegen et als. 1950: 52, 220

²³⁴ Ibid.: 58f.

²³⁵ Ibid.: 60.

²³⁶ Ibid.: 227.

ortaya çıktığını söyler²³⁷. Tek kulplu akıtacaklı kaplar (A 24-25, 31-33) Troya'da geç İTÇ II' ye tarihlendirilen Troya IIB'den itibaren yaygınlaşır. Blegen'a göre bu tip kaplar II. Yerleşme için karakteristik olan *tankard* formunun (A39 ve A43) öncü tipleridir²³⁸. Troya'da İTÇ II'de de en yaygın gaga ağızlı testi formu küresel gövdeli geniş boyunlu gaga ağızlı testilerdir²³⁹. Kesik gaga ağızlı testiler Troya form repertuarında bulunmakla beraber fazla yaygın değildir²⁴⁰. İTÇ I'in sonunda ortaya çıkan dar boyunlu, küresel gövdeli testiler, İTÇ II'de kesik gaga ağızlı örnekleriyle de devam eder ve bu tip testiler geniş yay çizen dikey kulplara sahiptir²⁴¹. Üç ayaklı boyunlu küçük çömlekler Yortan ve İzmir gruplarında yaygındır; Troya I grubunda az da olsa bu tip kaplara rastlanmaktadır²⁴²; Üç ayaklı mutfak kapları İzmir ve Limni gruplarında olduğu gibi Troas'da da İTÇ başından itibaren karakteristik bir formdur²⁴³. İTÇ I'den beri yaygın olan çizi ve nokta bezemeli kutucuklar (*Pyxis*) İTÇ II'de de yaygındır. Kutucukların İTÇ II'den itibaren kaideli ve üç ayaklı örnekleri ortaya çıkar. Bu tip kaplar genellikle ip deliklidir ve bunlar çizi bezemeli çeşitli tipte kapaklarla kapatılmaktadır. Silindirik boyunlu depolama kapları ve silindirik kapaklar İTÇ II'de de devam eder; depolama kaplarında amfora şeklinde çift kulplu örnekler de söz konusudur; omuzlar üzerinde dikey ve yatay tutamaklar karakteristiktir.

Limni Grubu: Limni grubu çanak çömlek gelişimini yansıtan Poliochni'de Yeşil evre İTÇ II'ye, Kırmızı evre İTÇ II sonuna tarihlendirilir. Yeşil evrede, Mavi evre çanak çömleği gelişerek devam eder (Şek. 12B). Poliochni'de bu dönemde Troas bölgesi ile ilişkiler bir önceki evreye nazaran zayıflar. Mavi evrede oldukça yaygın olan makara kulplar azalır. İçten kalınlaştırılmış dudaklı kaseler artık görülmez. Konik kaseler oldukça yaygındır. Kesik gaga ağızlı testiler bu dönemde ortaya çıkar.²⁴⁴ Yeşil evreden sonra çanak çömlekte fazla bir değişiklik yoktur. İTÇ II'den İTÇ III'e geçiş konumundaki Kırmızı evre üç alt evrelidir. 2. Evre'den sonra çanak çömlekte değişiklik gözlenmemekle beraber, yerleşmede bir yangın ve yenileme söz konusudur. 3. evrenin sonunda ilk kez kırmızı astarlı, iyi açıklı çanak çömlek ortaya çıkar. Tek kulplu tankardlar ve ağız kenarının iç kısmında bant-astar uygulaması ilk kez bu evrede ortaya çıkar (Şek. 12C)²⁴⁵.

İzmir Grubu: Liman Tepe V-3 ve V:2b, Ulucak II, Thermi'de IV. Emporio'da III. tabakalar İzmir Grubu İTÇ II çanak çömlek özelliklerini yansıtır. İzmir Grubu İTÇ II Çanak Çömleği İTÇ I'den gelişerek devam eder (Şek. 12D). Mal ve teknik özelliklerde fazla bir değişiklik söz konusu değildir. En karakteristik kase formları arasında İTÇ I'de olduğu gibi İTÇ II'de de alçak kaideli ve ya kaidesiz,

237 Ibid.: 57.

238 Ibid.: 64.

239 Ibid.: 66, Troya B13 formu

240 Ibid.: 67, Troya B15 formu

241 Ibid.: 67, Troya B16 ve 19 formları

242 Ibid.: 72, Troya C34 formu

243 Ibid.: 76, Troya D24 formu

²⁴⁴ Bernabo-Brea 1964; Traverso 1997.

²⁴⁵ Spanos 1972.

anti-splash kaseler yer alır. Bu kaselerde artış gözlenirken Troya A6 tipinde içten kalınlaştırılmış dudaklı kaseler seyrekleşir. Kaselerde genelde makara şeklinde ip delik tutamaklar yaygındır; bununla beraber ağız kenarı üzerinde dalga şeklinde çıkıntılar bir önceki dönemden devam eder. Bu dönemde boynuz şeklinde makara kulplar ve yatay kulplar ilk kez ortaya çıkar²⁴⁶. Testi formları genel hatlarıyla İTÇ I'den devam eder ve bunlar üzerinde bezemeye İTÇ I'deki kadar sık rastlanmaz. Kesik gaga ağızlı testiler yaygınlaşır. Üç ayaklı mutfak kapları İTÇ'nin tüm evrelerinde olduğu gibi İTÇ II'de de karakteristiktir. Kapaklar ve kompozit kaplar tüm kuzeybatı Anadolu'da olduğu gibi İzmir grubunda da yaygındır. Silindirik formulu ve çapraz kulplu kapaklar ilk kez İTÇ II'de ortaya çıkar. Bakla Tepe'de ele geçirilen tavalalar (*frying pan*) Anadolu'daki en erken örneklerdir. Koyu yüzlü yüzeyler üçgen ve güneş motifli çizi bezemelidir. Bu örnek İlk Kiklad II, Keros-Syros kültürünü yansıtır²⁴⁷.

Balıkesir-Akhisar/Manisa (Yortan) Grubu: Daha önce de belirttiğimiz gibi Yortan, Balıkesir-Akhisar/Manisa ovalarında yer alan Yortan ve Babaköy mezarlıklarında ele geçirilmiş olan ve kendine özgü bazı özellikler içeren İTÇ I-II çanak çömleğine verilen addır. Bu çanak çömlekle temsil edilen malzeme grubu “Yortan kültürü” olarak adlandırılmıştır²⁴⁸. Balıkesir ve Akhisar Manisa gruplarında olduğu kadar İzmir, Yukarı Menderes ve kısmen Troas bölgelerine dek Yortan kültürünün etkileri izlenebilir. Ölü gömme kültürüne dayalı bu etkileşim, bölgelerin yerel çanak çömlek gelişiminden ayrı tutulmalıdır. Bu bağlamda Balıkesir ve Akhisar-Manisa bölgeleri, D. French'in de vurguladığı gibi bazı yerel farklılıklar içeren iki farklı çanak çömlek bölgesi olarak karşımıza çıkar (Şek. 12E-F)²⁴⁹. Balıkesir Grubunda siyah/ kahverengi parlak açkılı bir çanak çömlek söz konusudur. İçe keskin bir şekilde dönük dudaklı (*anti-splash*) ve ip delikli memecik tutamaklı kaseler karakteristiktir²⁵⁰. Akhisar-Manisa Grubu ise Yortan mezarlığında ele geçirilen az sayıda kase formundan anlaşıldığı üzere, Troya I grubu için tipik olan makara kulplu, pencereci veya penceresiz kaideli ve kaidersiz omurgalı kaseler ile temsil edilir. Burada, gri ve kırmızı açkılı bir çanak çömlek söz konusudur²⁵¹.

Yortan Mezarlık Kültürü Çanak Çömleği: Yortan Kültürünü temsil eden mezarlık buluntuları esas olarak Akhisar ovasında yer alan Yortan-Gelembe ile Balıkesir ovasındaki Babaköy ve Mandraköy mezarlık alanlarından bilinmektedir. Yortan mezarlığında ele geçirilen malzeme kronolojik olarak T. Kamil tarafından 3 ana grupta ele alınmıştır.²⁵² Bunlar A, B ve C grubu olarak adlandırılmıştır. Bu ayırıma göre, A grubu çanak çömlek büyük oranda İTÇ II'ye tarihlenmektedir. Yortan mezarlık alanında ele geçirilen çanak çömlek, esas itibarıyla Kuzeybatı Anadolu İTÇ çanak çömleğinin gelişmiş

²⁴⁶ Lamb 1936: 88.

²⁴⁷ Şahoğlu 2008b:487.

²⁴⁸ Bittel 1939/41; Akurgal 1960.

²⁴⁹ French 1969b:22-25

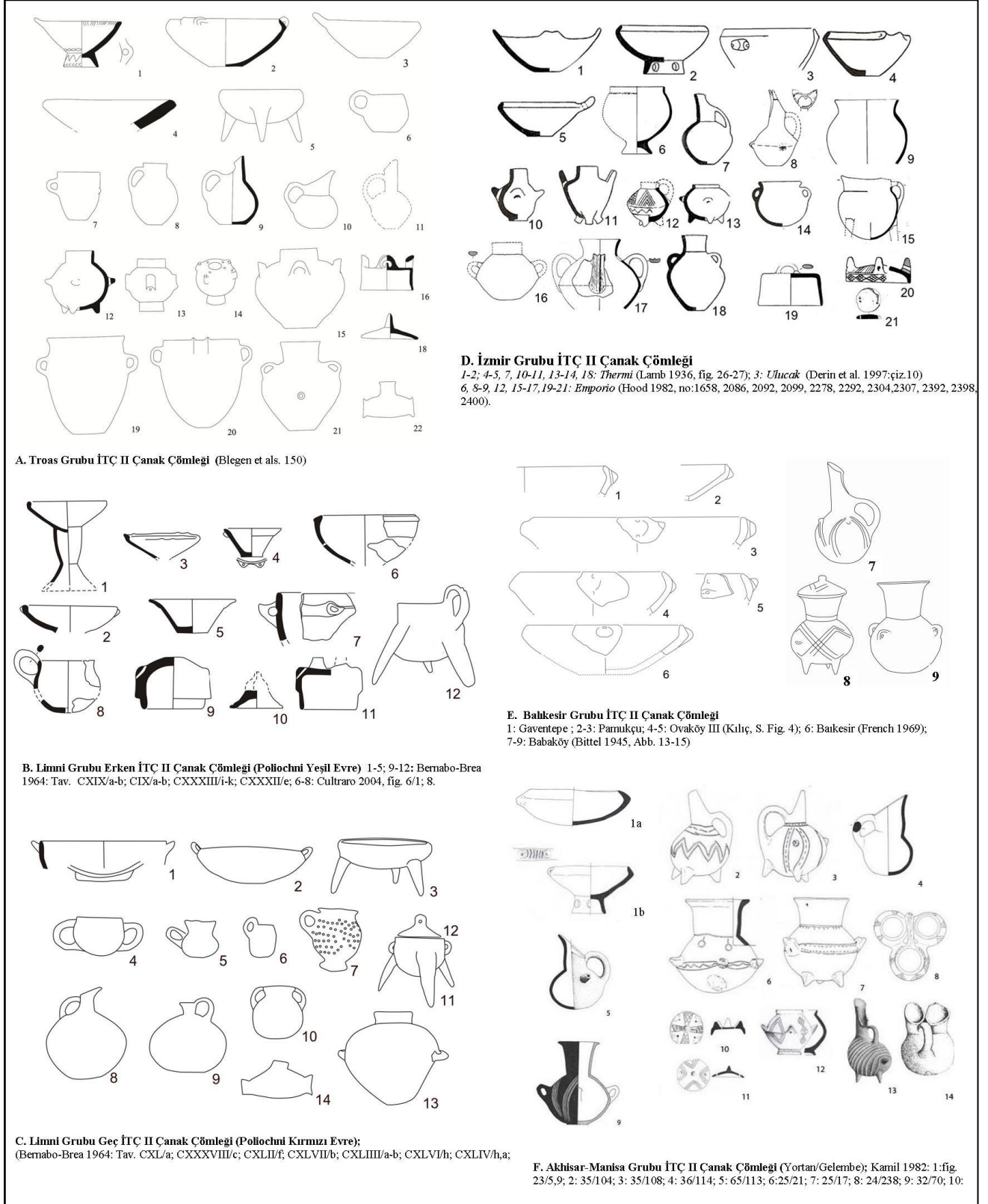
²⁵⁰ Ibid.:23

²⁵¹ Ibid.:24

²⁵² Kamil 1982: 145.

bir evresine aittir²⁵³. Yortan A grubunda gri-siyah açkılı, mat beyaz boyalı mallar karakteristiktir. Bölge için karakteristik olan testi ve çömlek formları Yortan mezarlığında oldukça iyi temsil edilmektedir. En karakteristik formlar arasında üç ayak üzerinde duran, kesik gaga ağızlı testiler yer alır. Bu form arkeoloji literatürüne 'Yortan gaga ağızlıları' olarak geçmiştir. Ağızdan veya ağız kenarı altından gövdeye, bazen abartılı olarak geniş bir yay çizerek inen kulplara sahip bu testilerde, gövde üzerinde içi beyaz macunla doldurulmuş yiv, nokta bezeme yaygındır. Bununla beraber oldukça karakteristik olan beyaz boya bezeme de Yortan Kültürü'nü karakterize eden önemli özelliklerden biridir. Diğer karakteristik form grubunu boyunlu, dikey ve yatay ip-delik tutamaklı çömlekler oluşturur. Urne olarak kullanıldığı düşünülen çömlekler de tıpkı kesik gaga ağızlı testilerde olduğu gibi üç ayaklı oluşları, beyaz boyama, çizi ve yiv bezemeleriyle oldukça tipiktir. Kutucuklar, kompozit kaplar ve ördek biçimli askoslar da Yortan kültürü'nün karakteristik formları arasında yer alır.

²⁵³ Ibid.:53.

Şekil 12 Troya I-Yortan Kültür Bölgesi İTÇ II çanak çömlek grupları

2.3.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi

Yukarı Büyük Menderes Grubu: İTÇ II'ye gelindiğinde Beycesultan İTÇ I Kültür Bölgesi'nin yayılım alanında, –Akşehir ovası hariç²⁵⁴ yerel farklarla birbirinden ayrılan birçok çanak çömlek grubu ortaya çıkar. Beycesultan'ın da içinde bulunduğu “Yukarı Büyük Menderes”²⁵⁵ grubu işte bu yerel gruplardan bir tanesi olarak karşımıza çıkar; yayılım alanı kuzeyde, Uşak-Banaz platosunun güneyindeki ovalık kesim; batıda Kula ve Alaşehir ovaları; güneyde ise Çivril, Yeşilova, Acıpayam ovalarını kapsar. D. French, Acıpayam Grubu'nu ayrı bir grup olarak değerlendirmiştir ve Tavas ovasını da bu grubun sınırları içine dahil etmiştir. Bununla beraber Acıpayam ve Tavas ovalarının birbirlerinden dağlık bir alanla ayrıldığını da vurgulamıştır²⁵⁶. Aphrodisias ve Karahisar buluntuları, Tavas ovasının Aşağı-Orta Büyük Menderes çanak çömlek grubuna dahil olduğunu gösterir. R. Duru, Acıpayam-Yassihöyük'te gerçekleştirdiği kazılarda ele geçirilen malzemeyi Beycesultan XVI-XIII. tabakalara tarihler ve Beycesultan ile olan yakın benzerliğini vurgular²⁵⁷. Çivril ovası ile Acıpayam ve Yeşilova bölgelerini, Aksu Çayı ve Honaz dağı birbirlerinden ayırmaktadır. Yerleşmelerin dağılımı da iki farklı grubun varlığına işaret eder. Bununla beraber, eldeki veriler söz konusu bölgelerde ortak bir çanak çömlek geleneğinin söz konusu olduğunu ve yerel farklılıkların ağır basmadığını gösterir (Şek. 13D). Alaşehir ovasında Gavurtepe kazılarında Beycesultan İTÇ II karakterli çok sayıda kase ele geçirilmiştir. Daha önce vurguladığım gibi, Alaşehir'in İTÇ I'de geçiş bölgesi özelliklerini yansıtan ayrı bir grup olma olasılığı söz konusudur²⁵⁸. İTÇ II'de bariz bir değişikliğe uğrayan Yukarı Büyük Menderes grubu çanak çömleği bölgeye Alaşehir üzerinden girmiş olmalıdır. Ve artık Alaşehir ovası Yukarı Büyük Menderes havzası ile aynı yerel özellikleri gösterir (Şek. 13C). Yukarı Büyük Menderes Grubu İTÇ II çanak çömlek gelişimi Beycesultan'da stratigrafik olarak izlenebilmektedir. Burada İTÇ I'in son evresi olan XVII. tabaka bir yıkımla son bulur. Bunlar XVI- XIIIa tabakalarıdır. Mellaart, Beycesultan İTÇ I ve II arasında çok kesin olmamakla beraber bir boşluk olabileceğine değinir²⁵⁹. Beycesultan İTÇ II çanak çömleği bir önceki İTÇ I kültüründen tamamen farklı özellikler gösterir (Şek. 13A). Mellaart, bu yeni çanak çömlek geleneğinin kökenini Akhisar-Manisa bölgesine dayandırır²⁶⁰. İTÇ I'in ince cidarlı çanak çömleği ortadan kalkar, yerini kalın cidarlı, devetüyü, pembe, gri ve siyah hamurlu, bitki ve taşçık katkılı bir çanak çömlek alır²⁶¹. Yiv-şevron bezeme ile kabartma şeklinde bantlar, memecikler karakteristik bezeme uygulamalarıdır. Oluk bezeme yaygın değildir. Yerel bir malla üretilen içi beyaz macunlu çiz bezemeli grup ve siyah üzerine beyaz boyalı grup Troas

²⁵⁴ Akşehir ovası İTÇ II'de Orta Anadolu kültür bölgesine dahil olur.

²⁵⁵ D. French, -Acıpayam ovası haricinde – söz konusu bölgede görülen çanak çömleği Beycesultan İTÇ II grubu olarak ele almıştır. French 1969b: 29-30, fig. 37.

²⁵⁶ French 1969b:31-32, fig. 38a.

²⁵⁷ Duru 1999: 133-134.

²⁵⁸, Gavurtepe malzemesini incelyen T. Efe, İTÇ I'de Alaşehir'de, Akhisar-Manisa için karakteristik olan beyaz boyalı çanak çömlek ile Beycesultan İTÇ I katları için karakteristik olan ince cidarlı çanak çömleğin bir arada aynı katta bulunduğu belirtmektedir.

²⁵⁹ Lloyd-Mellaart 1962: 136

²⁶⁰ Ibid.: 139.

²⁶¹ Ibid.: 135.

ve Yortan'dan bilinen kuzeybatı Anadolu geleneğini yansıtır²⁶². XVI. tabakanın sonlarında beyaz boyama iyice azalır; İTÇ I kültürü ile ilişkilendirilen oluk ve yiv bezeme yaygınlaşır²⁶³. XIV. tabakada yaygın olmamakla beraber ilk kez saklı astar-çizi, sokma bezeme ile kırmızı astarlı mallarda içi beyaz dolgulu çizi bezeme ortaya çıkar. En karakteristik formlar arasında *anti-splash* kaseler yer alır. XVI. tabakada alçak ve bazen de pencere kaideli *anti-splash* kaseler çoğunlukla siyah açık mal ile temsil edilir ve ağız kenarında beyaz boya bezeme yaygındır²⁶⁴. XV. Tabakadan itibaren kaideler yükselir; oluk bezemeli örnekleri yaygınlaşır. Ağız kenarında beyaz boyama artık görülmez; boynuz şeklinde abartılı kulplar ve XIV. tabakada itibaren de yiv bezemeli yatay ilmik kulplar yaygınlaşır²⁶⁵. Düz dipli ve kırmızı astarlı mal ile temsil edilen omurgalı (*anti-splash*) kaseler çok tiptir. Bunların her zaman ağız kenarı altında makara kulplar, boynuz şeklinde sık sık ip delikli çıkıntılar ve kabartma yarım ay tutamaklar yer alır. Makara kulplar bazen delikli, bazen deliksizdir; hemen hemen her zaman derin yiv bezeme içerirler. *Anti-splash* kaselerin bir çeşitlemesi olan dikey dudaklı, bazen kaideli ve genelde beyaz boya bezemeli kaseler, Beycesultan XVI. tabakada birkaç örnekle temsil edilir ve bunlar daha ziyade Acıpayam ve Yeşilova'da yaygındır²⁶⁶. Dikey ilmik kulplu, ağız kenarı yivli kaseler Beycesultan'da XVI. Tabakada çok yaygındır. XV. Tabakadan itibaren basit profilli ilmik kulplu kaseler seyrekleşir²⁶⁷; bununla beraber XIV. kattan itibaren ilmik kulplar ve yatay kulplar *anti-splash* kaselerde yaygınlaşır. Kusura fincanları her zaman siyah açık maldandır²⁶⁸. XV. Tabakadan itibaren bunların büyük boyutlu ve üç ayaklı örnekleri görülür²⁶⁹. Gaga ağızlı testiler her zaman kahverengi yüzeye sahiptirler; biçimsel olarak çeşitlik gösterirler. Bunlar arasında en yaygın olanları geniş ve basık boyunlu gaga ağızlı testiler, uzun, silindirik boyunlu, zarif gaga ağızlı testiler ve kesik gaga ağızlı testilerdir. Yortan tipi testiler esas olarak XIV. tabakadan itibaren yaygınlaşırlar. İlk kez basık boyunlu, üç ayaklı kesik gaga ağızlı testiler ortaya çıkar. XIII. Tabakadan itibaren kesik gaga ağızlı testilerde sayıca artış söz konusudur²⁷⁰. XVI. katta küresel gövdeli ve akıtacakları süzgeçli olan gaga ağızlı testiler görülür²⁷¹. Kapaklar ilk kez XV. Tabakada ortaya çıkar. Sadece bir tane yassı kapak bulunmuştur²⁷². Boyunlu çömlekler genelde kırmızı astarlı ve açık maldandır. Gövde üzerinde sık sık oluk ve şevronlar şeklinde yiv bezemeye rastlanır. XIV. tabakadan itibaren Yortan tipinde siyah üzerine beyaz boyalı ve sık sık çift delikli ip tutamaklı ve üç ayaklı boyunlu çömlekler yaygındır. Basık boyunlu çömlekler genelde gri açık maldandır. Bunların çizi bezemeli olanlarına Kusura'da

²⁶² Ibid.: 135.

²⁶³ Ibid.: 151.

²⁶⁴ Ibid.: 141.

²⁶⁵ Ibid.: 153, 161.

²⁶⁶ Ibid.: 143.

²⁶⁷ Ibid.: 155.

²⁶⁸ Ibid.: 145.

²⁶⁹ Ibid.: 155.

²⁷⁰ Ibid.: 175.

²⁷¹ Ibid.: 25/9-10.

²⁷² Ibid.: 159.

sıkça rastlanır²⁷³. Üç ayaklı mutfak kaplarında genelde gaga benzeri akıtacaklar söz konusudur. Ayaklar yassıdır, bazen yiv ve sokma bezemeye rastlanır. Geniş boyunlu çömlekler ve küpler çeşitlilik gösterir. Yiv şevron bezemeye büyük boyutlu kaplarda da rastlanır. Geniş ağızlı küplerde (*flower pot*) ağız kenarı altında at nalı tutamaklar yer alır. Beycesultan'da XIII. Tabaka geç İTÇ II'ye tarihlenir. Birçok form ortadan kalkarken yeni bazı formlar ortaya çıkar (Şek. 13B). Makara kulplar ve yatay ilmik kulplar ortadan kalkar. XIII. tabakadan itibaren *anti-splash* kaselerde omurgalar yumuşar ve bunlar yerini yavaş yavaş içe doğru kıvrılan ağızlı kaselere bırakmaya başlar²⁷⁴. Bu tip kaselerde sık sık sivri uçlu üç ayaklara ve dikey kulplara rastlanır. XIII. evrede İlk keskin 'S' profilli kaseler ortaya çıkar²⁷⁵. Yine bu evrede ilk kez görülen ve tek bir örnekle temsil edilen yiv bezemeli ve kaideli çömlekcik Kiklad çömleklerini anımsatır²⁷⁶. Beycesultan XIIIa tabakası, Geç İTÇ II'ye (İTÇ III'e geçiş evresi) tarihlendirilir. Mellaart, XIIIa tabakasını temsil eden bir grup çanak çömleği *import* olarak değerlendirir. Bu grup çanak çömleğin hemen hemen tamamı çok ince devetüyü hamulu ve portakal rengi astarlı, parlak açkılı bir maldan üretilmiştir²⁷⁷. Kapların iç kısmında bant astar yer alır. Mellaart, Beycesultan yayınında tabak parçasını çark yapımı olarak ele alır. Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü koleksiyonunda görme fırsatı bulduğum bu parça kanımca el yapımıdır. Bu grup çanak çömlek, Küllüoba IVA evresi ve Karataş-Semayük V:3. kattaki gelişmelerle paralellik gösterir. Beycesultan XIIIa katı bir yangınla son bulur ve bir sonraki XII. Tabaka çanak çömleği İTÇ III'ün gelişkin evrelerini yansıtır; dolayısıyla stratigrafideki muhtemel boşluk sebebiyle, söz konusu çanak çömleğin bir sonraki safhada gelişimi takip edilememektedir.

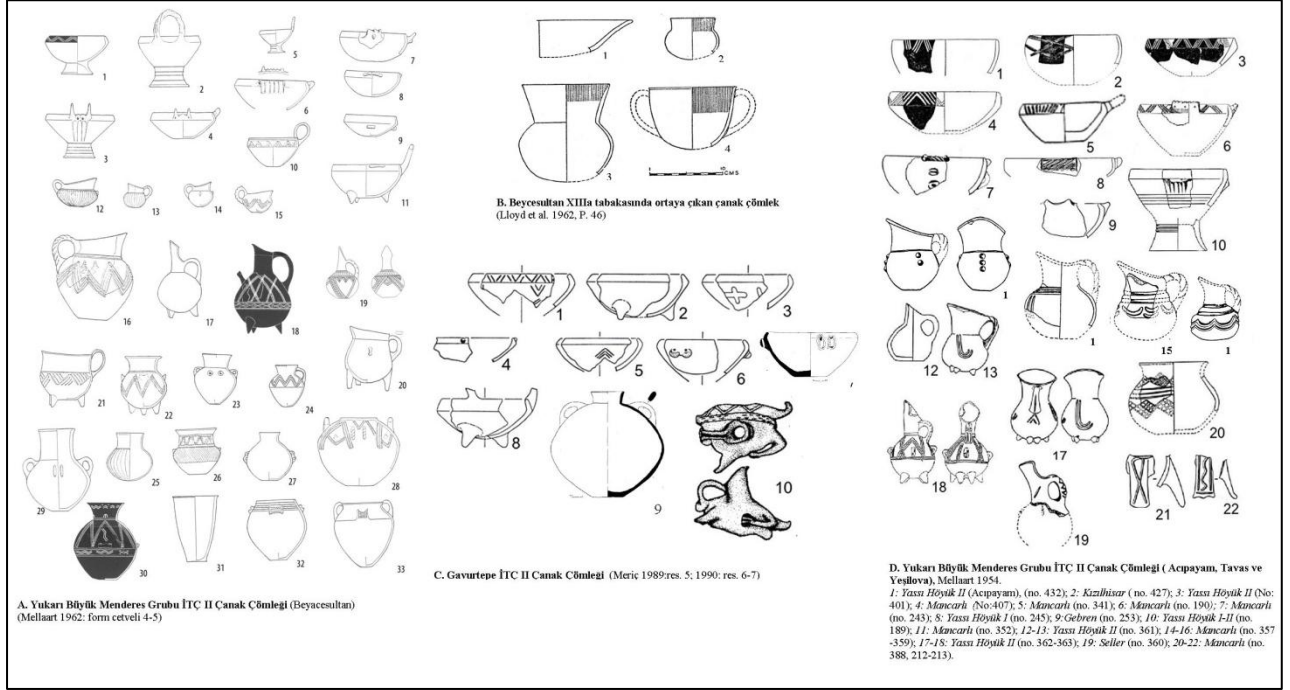
²⁷³ Ibid.: 147.

²⁷⁴ Ibid.:163.

²⁷⁵ Ibid.: 175, P. 44/22-24.

²⁷⁶ Ibid.: 45/3.

²⁷⁷ Ibid.: 177.

Şekil 13 Yukarı Büyük Menderes Grubu İTÇ II çanak çömleği

Aşağı Büyük Menderes Grubu: Aşağı ve Orta Büyük Menderes havzalarında yayılım alanı bulan, Aşağı Büyük Menderes grubu, kuzeyde Aydın dağları, doğuda Akdağ ve Honaz dağı, batıda Ege denizi ile sınırlıdır. Güneyde Çine ve Akçay, güneydoğuda Tavas ovaları grubun yayılım alanı içindedir. Çine ve Akçay ovalarının güneyindeki dağlık kesimlerin ise prehistorik dönemlerde iskan edilmediği anlaşılmaktadır²⁷⁸. Bölgenin İTÇ II çanak çömleğini yansıtan ve Tavas ovasında yer alan Aphrodisias stratigrafisi oldukça karmaşıktır. Burada Aphrodisias'da Akropolis XII-VII. Tabakalar İTÇ II'ye tarihlenir²⁷⁹. Aphrodisias'ta, siyah, kahverengi ve kırmızı açkılı mallar karakteristik mal gruplarını oluşturur²⁸⁰. Burada İTÇ II çanak çömleği ile bir önceki dönem arasında bir boşluğa işaret edilir. Bu aşamada çanak çömlekte değişiklikler söz konusudur (Şekil 14A)²⁸¹. Dışa açılan kenarlı kaseler sıkça görülmeye devam eder. Büyük Menderes havzasının tamamında görüldüğü gibi burada da *anti-splash* kaseler yoğunluk kazanır²⁸². Yukarı Büyük Menderes'ten farklı olarak omurgalar çok keskin hatlara sahip değildir, bazılarında ağız kenarları dıştan kalınlaştırılmıştır. Karahisar, Solmaz, Medet, Toygartepe, Kavaklıkahve, Aydın, Tavşanadası gibi yerleşmelerden anlaşıldığı üzere, Aphrodisias'da ele geçirilen kaseler, Tavas ovasından, Akçay ve Çine ovalarına ve sahil kesimine dek görülmektedir²⁸³. Aphrodisias'ta beyaz boya bezemeli kaselere rastlanmamıştır, Bu tip kaselerden

²⁷⁸ Mellaart 1954: 178.

²⁷⁹ Joukowsky 1986: 175.

²⁸⁰ Ibid.: 306.

²⁸¹ Ibid.: 370.

²⁸² Ibid.: 370.

²⁸³ Ibid.: 449.

Medet'te ise bolca bulunmuştur²⁸⁴. Aphrodisias'ta gaga ağızlı testilere ve kesik gaga ağızlı testilere İTÇ II tabakalarında sık rastlanmaz²⁸⁵. Köyceğiz ve Karahisar buluntuları arasında yer alan dar boyunlu geniş ağızlı gaga ağızlı testiler ise bölgede çok yaygındır. Aphrodisias Müzesi'nde yer alan ve İTÇ I-III'e tarihlendirilen Karahisar buluntuları arasında bazı testiler İTÇ II özellikleri taşır. Kusura fincanları (*Kusura cup*) olarak anılan, basık boyunlu kırmızı astarlı ve açık maldan olan bu gaga ağızlı testiciklerde, bazen gövde üzerinde oluk bezemeye rastlanır²⁸⁶. Bu tip testiler, Korkuteli Grubu'nun özelliklerini yansıtan Bademağacı'nda İTÇ II'de çok yaygındır. Iasos mezarlarında ele geçirilen bazı amforalar İTÇ II'ye tarihlendirilir²⁸⁷. Bu tip amforalar, Elmalı ve Korkuteli gruplarında İTÇ I'de ortaya çıkar ve İTÇ II'de de kısmen devam eder. Karahisar, Damlıboğaz ve Köyceğiz buluntuları arasında çok sayıda tek kulplu tankard yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı Beycesultan XIIIa, Karataş V:3, Küllüoba IVa'da İTÇ III'e geçiş evresinde ortaya çıkan tankardlarla biçimsel olarak aynı karakterdedir. Birçoğu bölgeye has mal olan içi siyah, dışı kırmızı ve iyi açık maldandır. Bunların çark yapımı olup olmadıkları bilinmemektedir. Iasos mezarlarında da bu mal ile temsil edilen ve Köyceğiz buluntularına benzeyen çanak çömlek ele geçirilmiştir. French, bu malzemeyi Beycesultan XII. Tabaka öncesine tarihlendirmektedir²⁸⁸. Karahisar buluntuları²⁸⁹ ve Damlıboğaz buluntuları²⁹⁰ arasında da bu ilk tankard tiplerinden çok sayıda bulunmuştur. Aphrodisias'da bunlar İTÇ II tabakalarında el yapımı Troya A1 tabağı ele geçirilmiştir. Gerek söz konusu tabak ve tek kulplu tankardlar ve gerekse parlak açık kırmızı astarlı malların giderek yoğunluk kazanması, Aşağı Büyük Menderes havzalarında çanak çömleğin giderek İTÇ III'e geçiş evresi özellikleri kazanmaya başladığının işareti olarak yorumlanabilir. İTÇ II'nin son evresinde başlayan, Batı Anadolu İTÇ III kültürlerinin oluşum sürecinde, Aşağı ve Orta Büyük Menderes havzasının iç batı Anadolu ile Güney Ege sahil kesimi ve Kikladlar arasında kültürel ve ticari ilişkilerin kurulduğu bir ulaşım yolu rolü üstlendiği şüphesizdir. Fakat bölgede sağlam bir stratigrafi veren kazıların azlığı, bölgenin söz konusu süreçteki yerini tam olarak saptamamıza olanak vermez.

Kusura Grubu: Yüksek dağ sıraları ile çevrili Sandıklı ovasında ve güneyindeki dağlık bölgede, İTÇ II'de kendine özgü bir çanak çömlek gelişimi sergileyen yerel bir grup ortaya çıkar²⁹¹. Kusura Grubu, olarak adlandırılan bu grubun yayılım alanı İTÇ I'de Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Grubu'nun yayılım alanı içinde kalmaktaydı. Sandıklı ovasından kuzey ve doğudaki komşu bölgelere geçiş oldukça zordur. Fakat buradan batıya doğru, Yukarı Büyük Menderes nehri boyunca Çivril ovasına ulaşılabilir; güneyde ise Dinar üzerinden Burdur-Göller bölgesine rahatlıkla geçilebilir. Bu nedenle

²⁸⁴ French 1997: 582.

²⁸⁵ Joukowsky 1986, p. 370.

²⁸⁶ Yaylalı- Akdeniz 200: fig. 25, 28.

²⁸⁷ Pocrella 1984: 52

²⁸⁸ French 1997: 584, 591.

²⁸⁹ Yaylalı -Akdeniz 2002:fig. 12.

²⁹⁰ Gülseven 2002:Lev. 19b; 21a.

²⁹¹ French 1969b: 34, fig. 40

Kusura Grubu çanak çömleğinde Yukarı Sakarya'dan ziyade Yukarı Büyük Menderes ve Burdur bölgesi özellikleri daha belirgindir. Bu grubun gelişimi, bölgede kazısı yapılmış tek yerleşme olan ve gruba adını veren Kusura'da izlenebilir (Şek. 14B). Kusura'da B tabakasının üst evreleri İTÇ II'ye tarihlendirilir. Yüzey araştırmalarıyla saptanmış Dinar, Anayurt vs. gibi merkezler grubun yayılım alanının belirlenmesinde önemli rol oynar. Kusura B evresinde kırmızı astarlı ve açkılı mallar karakteristik mal grubunu oluşturur²⁹². Kusura kaseleri ve Kusura fincanları grubun en karakteristik formları arasında yer alır. Bu kaplarda yatay ve veya dikey oluk bezeme karakteristیک bir uygulamadır. Kaselerde sık sık ip delik tutamaklar yer alır²⁹³. Bunun yanında -yaygın olmamakla beraber- makara kulplar Güneybatı Anadolu; zaman zaman burma bezemeli olan ilmik kulplar da Yukarı Sakarya ve Demircihüyük gruplarıyla ilişkilere işaret eder. Gaga ağılı testilerde dirsek şeklinde köşe yapan kulplara rastlanır. Bu özellik Kuruçay ve Harmanören'den de bilinmektedir²⁹⁴. Kase ve çömlerde ağız kenarı altında dikey kabartma burma bantlara sıkça rastlanır. Kusura Grubu Burdur-Göller bölgesi ile yakın ilişkilidir. Sandıklı dağlarının doğu eteklerinde Afyon-Emirdağ grubu etkileri yoğunlaşır. Bu kesimde yer alan yerleşmeleri French, Afyon grubuna dahil eder. Bununla beraber, Uzunpınar ve Anayurt'ta çok sayıda Kusura tipinde oluk bezemeli ve makara kulplu parçalar bulunmuştur; Kusura kırmızı malı da oldukça yoğundur. Bu nedenle Afyon ve sandıklı ovaları arasında yer alan söz konusu dağlık bölgede Afyon grubundan ziyade Kusura grubu etkileri daha ağır basmaktadır²⁹⁵.

Altıntaş Grubu: Altıntaş grubu İTÇ II çanak çömleği yayılım alanı Altıntaş ovasını kapsar. Altıntaş Grubu çanak çömlek özellikleri Aizanoi/Çavdarhisar²⁹⁶ kazılarında; grubun yayılım alanı da bölgede D. French ve T. Efe'nin gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarından bilinmektedir. Aizanoi/Çavdarhisar'da İTÇ II katları aşağı yukarı Beycesultan XVI-XIV. katlarına tarihlendirilebilir. Üst katlar Zeus Tapınağı'nın yapımı sırasında tahrip olduğundan, yerleşmede İTÇ I ve erken İTÇ II katları korunmuştur; geç İTÇ II saptanamamıştır. C¹⁴ tarihleri de bunu desteklemektedir²⁹⁷. Aizanoi'de ana mal gruplarını kırmızı astarlı ve açkılı mallar ile gri ve krem astarlı açkılı mallar oluşturmaktadır. Fazla yaygın olmamakla beraber, *black-topped* çanak çömlek de ele geçirilmiştir²⁹⁸. Bezemeye genelde kulplarda ve ayaklarda rastlanır; bunlar yiv ve memecik bezemelerdir. Beyaz boya bezeme yaygın olmamakla beraber uygulanmıştır; bu tip bezemeye daha ziyade siyah açkılı mallarda kapların iç kısımlarında rastlanır. Kırmızı üzerine beyaz boya bezeme birkaç parçadan bilinir. En karakteristik form grubunu omurgalı (*anti-splash*) kaseler oluşturur (Şek. 14C). Burada omurgalar Yukarı Büyük Menderes grubundaki gibi keskin değildir. Kaselerdeki dikey kulplar Afyon-Emirdağ grubuyla ilişkilere işaret eder. Yukarı Büyük Menderes Grubu için karakteristik olan makara kulplara Altıntaş

²⁹² Ibid.: 35,

²⁹³ Lamb 1937: 17.

²⁹⁴ Ibid.: Pl. VII/15.

²⁹⁵ Söz konusu yerleşmelerden toplanan yüzey malzemesi Ankara İngiliz Arkeoloji enstitüsü koleksiyonunda yer almaktadır.

²⁹⁶ Ay 2001: 269-294

²⁹⁷ Ay 2001: 286.

²⁹⁸ Ibid.: 281-282

grubunda rastlanmaz. Dar boyunlu gaga ağızlı testilerde, bölgenin karakteristik bir özelliği olarak kulplar boynun altından başlayıp gövdeye birleşir. Bu tip testilere Altıntaş bölgesinin bir etkisi olarak Afyon-Emirdağ Grubu'nda ve çok sık olmamakla beraber Demircihüyük Grubu'nda da rastlanır. Basık boyunlu testicikler güneybatı Anadolu; Üç ayaklı kaseler, kompozit kaplar ve siyah üzerine beyaz boyama kuzeybatı Anadolu etkilerini yansıtır²⁹⁹.

Afyon Grubu: Bölge İTÇ I'de Büyük Menderes grubunu temsil eden Beycesultan İTÇ I çanak çömleğinin yayılım alanına dahildir. İTÇ II'de yerel bir grup olarak karşımıza çıkar. French, Afyon Grubu çanak çömleğin Afyon ovasından Yukarı Sakarya Ovaları'nın güney kesimine kadar olan alanda yayıldığını belirtir. Güneyde Sultan dağları ve Eber gölünün etrafındaki bataklık alanlar Akşehir ovası ile sınırı belirler³⁰⁰. Son yıllarda Ö. Koçak tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları Emirdağ'ın çevresi ve batısında, Afyon ovasında yoğun olarak rastlanan çanak çömlek özelliklerinin değiştiğini ortaya koymuştur. Yazılıkaya platosuna gelindiğinde ise çanak çömlek Yukarı Sakarya grubu özelliklerini yansıtmaya başlar. Dolayısıyla söz konusu bölgede Emirdağ Grubu ayrı bir yerel grup olarak karşımıza çıkar.

Afyon grubu İTÇ II çanak çömleği esas olarak Karaoğlan Mevkii yerleşmesi ve Kaklık Mevkii Mezarları'ndan (Mezar 1-4, 6-8) bilinmektedir (Şek. 14D). D. French'in ve Ö. Koçak'ın bölgede gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmaları, çanak çömleğin yayılım alanının saptanmasında büyük önem taşır. Afyon Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları sonucunda, Karaoğlan Mevkii'nde ele geçirilen çanak çömlek İTÇ II'nin ortalarına ve Beycesultan'ın XV-XIV'üncü tabakalarına tarihlenmektedir. Kaklık Mevkii mezarlarında ele geçirilen malzeme ise İTÇ II ve III'e tarihlendirilmiştir³⁰¹. Afyon bölgesinde devetüyü hamurlu kırmızı astarlı ve açkılı mallar hakim mal grubudur. Çoğunlukla kızılımsı kahverengi kalın astarlı yüzeyler macunumsu bir dokuya sahiptir. Geç İTÇ II'den itibaren parlak açkılı portakal renkli mallar ortaya çıkar. Seyrek olmakla beraber, beyaz boyalı kırmızı astarlı ve açkılı mallar da bölgede temsil edilmektedir; bu malda mika katkılı hamur genelde portakalımsı kahverengidir³⁰². Söz konusu beyaz boyama Elmalı bölgesiyle ilişkilere işaret eder. Bezeme çok yaygın bir uygulama değildir; seyrek olarak yiv, plastik ve boya bezemeye rastlanır. Karakteristik formların başında basit profilli kaseler ve içe dönük dudaklı omurgalı kaseler (*anti-splash*) gelir. Ağız kenarı üzerinde yükselen, sık sık burma bezemeli yatay kulplar bölge için karakteristiktir. İlmik kulplara daha ziyade basit profilli ve 'S' profilli kaselerde rastlanır³⁰³. Basık boyunlu ve geniş boyunlu gaga ağızlı testiler Yukarı Sakarya Grubu'nunkilerle

²⁹⁹ Ibid.: 269-294

³⁰⁰ French 1969b: 36.

³⁰¹ Topbaş et als. 1998:21

³⁰² Ibid.: 38-39.

³⁰³ Ibid.: 43

benzerlik gösterir. Testi kulpları bazen boynun altından başlayıp gövdeye birleşir³⁰⁴. Kesik gaga ağızlı testiler bu dönemde bölgede yok denecek kadar azdır; Karaoğlan Mevkii'nde bunlardan sadece bir parça ele geçirilmiştir³⁰⁵. Ancak kazı sırasında ele geçirilmiş olan çanak çömleğin tamamının muhafaza edilmediğini de unutmamak gerekir. Kesik gaga ağızlı testiler İTÇ III Kaklık Mezarlarında sık sık karşımıza çıkar³⁰⁶. Karaoğlan Mevkii'nde boyunlu çömleklere ait az sayıda parça ele geçirilmiştir³⁰⁷. İçe dönük dudaklı, yatay tutamaklı çömlekler ile üç ayaklı mutfak kapları ise bölgede karakteristiktir. Bölgede *flower-pot* olarak da anılan düz dipli, geniş ağızlı ve atnalı tutamaklı saksı şeklindeki küpler karakteristiktir; boyunlu küpler ise bunlar kadar yaygın değildir. Bunların omuzları üzerinde genelde kulplara rastlanır³⁰⁸. Afyon Grubu, Yukarı Sakarya, Demircihüyük gruplarında ve Büyük Menderes Havzası'nda yaygın olan bazı mal ve form özelliklerinin birarada görüldüğü yerel bir grup olarak karşımıza çıkar.

Kütahya-Tavşanlı Grubu: Kütahya-Tavşanlı Grubu ile ilgili eldeki veriler yok denecek kadar azdır. Seyitömer kazıları sayesinde, erken İTÇ III ve OTÇ çanak çömleği daha iyi bilinir. D. French, Kütahya grubu olarak ayırdığı çanak çömlek bölgesinin sınırlarını şu şekilde çizmiştir: Doğuda Türkmen dağları, güneyde Gümüşdağ, batıda Eğriöz Dağı ve kuzeyde Uludağ³⁰⁹. French, bölgede yaygın çanak çömleğin siyah açkılı mallar olduğunu vurgular. Demircihüyük Grubu İTÇ II tipinde *black-topped* kaselerin yanında az sayıda beyaz boyalı mallar ile üç ayaklı kaplara ait parçalar saptanmıştır³¹⁰. Dudak kısmı hafif içe dönük omurgalı sığ kaseler karakteristiktir³¹¹; bunun yanında, French'in sunduğu istatistik tablosundan, Köprüören'de çok sayıda 'S' profilli kase parçası ele geçirildiği anlaşılmaktadır³¹².

³⁰⁴ Ibid.: 40

³⁰⁵ Ibid.: fig. 46/72

³⁰⁶ Ibid.: 40, fig. 54/136; 55/141-152

³⁰⁷ Ibid.: fig. 46/77

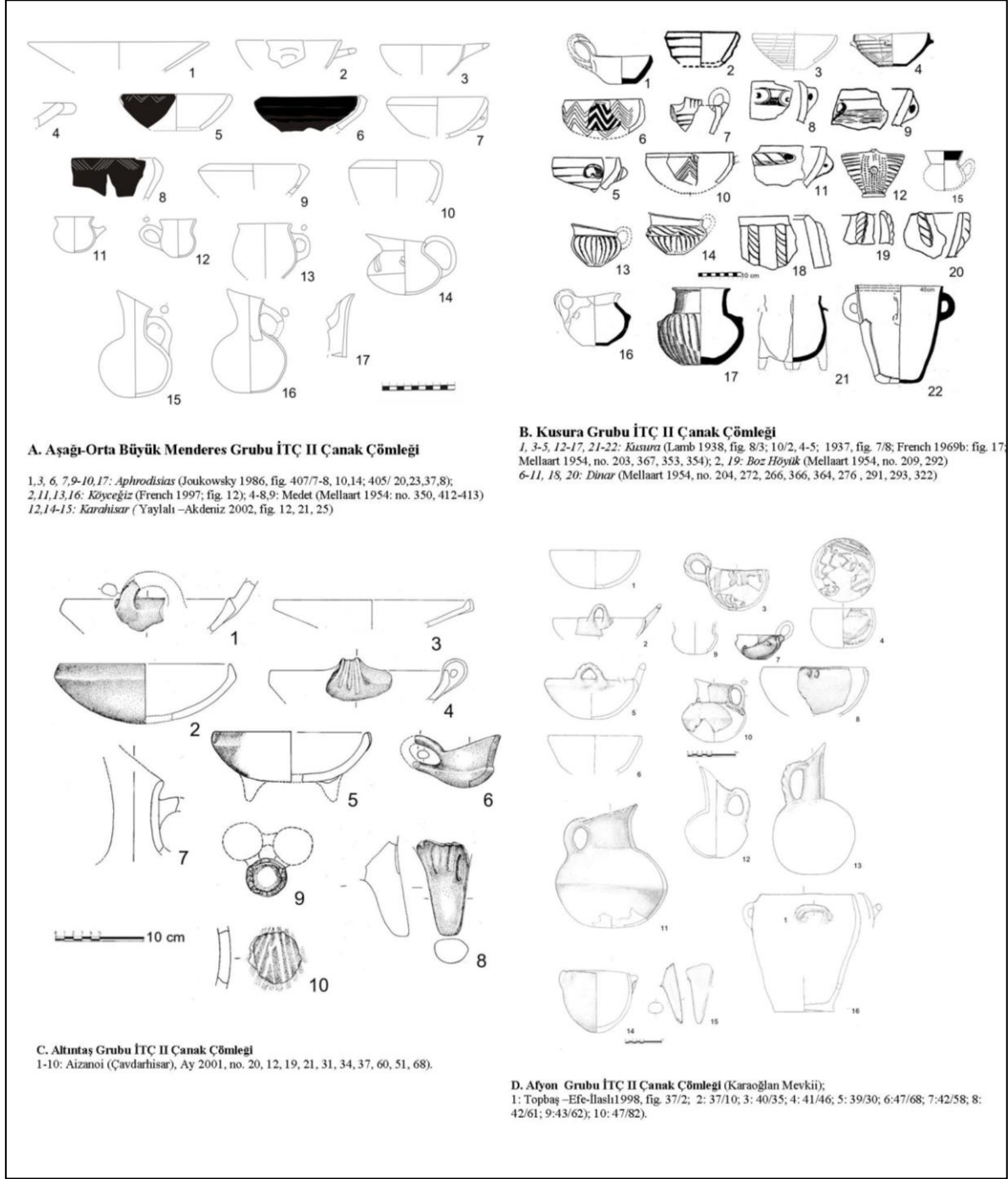
³⁰⁸ Ibid.: fig. 48/93

³⁰⁹ French 1969b: 27

³¹⁰ Ibid.: 28.

³¹¹ Ibid.: fig. 11.

³¹² Ibid.: fig. 114e.

Şekil 14 Aşağı ve Orta B. Menderes, Afyon, Kusura ve Altıntaş grupları İTÇ II çanak çömleği

2.3.3 İç kuzeybatı Anadolu (Bitinya-Frigya Kültür Bölgeleri)

İznik grubu: İznik Grubu İTÇ II çanak çömlek gelişimi hakkında bilgiler esas olarak D. French'in yüzey araştırmalarına dayanır (Şek. 15A). İTÇ I gelişimi Hacılartepede stratigrafik olarak saptanmıştır. Buna göre, I. Evre, Ib tabakası M.Ö. 2650' yılına tarihlenir³¹³. Burada İTÇ II'nin en

³¹³ Eimermann 2008:376.

erken evreleri de temsil edilebilir; ancak çanak çömlekte zaman içinde önemli değişiklikler ortaya çıkmaz³¹⁴. French'in "Yenişehir *black-topped* malı"³¹⁵ olarak adlandırdığı mal, bölgenin İTÇ II'de karakteristik mal grubudur. Söz konusu Demircihüyük *black-topped* malı ile aynı mal grubunu yansıtmaktadır³¹⁶. Bölgede bu dönemde Demircihüyük Grubunun etkileri yoğun bir şekilde hissedilir. *Black-topped* kaseler ve çok yaygın olmamakla beraber yarım ay biçimli kabartma tutamaklar bu etkileri açık bir şekilde yansıtır. French, özellikle Yenişehir'de yoğun olarak bulduğu *black-topped* kaselerin, Eskişehir Bölgesine İznik'ten yayıldığını belirtmiştir³¹⁷. Ancak, söz konusu kaseler, *black-topped* kaselerin gelişmiş örnekleridir. Hacılartepede ve bu çanak çömlek grubuna dahil diğer yerleşmelerde İTÇ I'de *black-topped* kase bulunmamıştır³¹⁸. Buna karşılık, Demircihüyük'te bu tip kaseler, İTÇ I'de karakteristiktir ve İTÇ II'de gelişerek devam eder ve zamanla bunların içi yiv bezemeli sığ örnekleri görülür. French'in 'Yenişehir *black-topped* malı' olarak adlandırdığı tipteki sığ kaseler, Demircihüyük'te K-L katlarından itibaren görülmeye başlanan gelişmiş *black-topped* kaselerle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla; T. Efe'nin saptadığı üzere, İTÇ II başlarında, *black-topped* kaseler, Demircihüyük'ten Marmara Denizi'ne doğru yayılır³¹⁹. İTÇ II'de, Troas Balıkesir-Akhisar/Manisa gruplarının etkileri bölgede artık hissedilmez. *Anti-splash* kaselere ve beyaz boyamaya rastlanmaz³²⁰. En karakteristik formlar arasında basit profilli veya dışa açılan ağıllı kaseler ile 'S' profilli kaseler yer alır. İlmik kulplar, Demircihüyük Grubu'nun etkilerini yansıtır; burada kulplar üzerinde memeciklere rastlanmaz. İznik Grubu Demircihüyük Grubu ile yakın paralellikler göstermekler beraber, gri-kahverengi yüzeyli çanak çömlek -mika katkı kullanılması ve kaselerde kulplara nadiren rastlanması gibi özellikleriyle- İTÇ I'den itibaren yerel özellikler de sergileyen bir çanak çömlek grubudur.

Demircihüyük Grubu: Demircihüyük Çanak Çömlek Grubu İTÇ I'den beri aynı yayılım alanında varlığını sürdürür. İTÇ II çanak çömleği bir önceki dönemden kesintisiz olarak gelişerek devam eder (Şek. 15B). Bu bölgenin İTÇ II çanak çömlek gelişimi Demircihüyük'te H-Q katlarında izlenir; Q katını temsil eden çanak çömlek daha ziyade höyüğün yüzey toprağında ele geçirilmiştir. Geç İTÇ II'ye, diğer bir deyişle İTÇ III'e geçiş dönemine tarihlendirilen bu evre çanak çömleği ayrıca, Sarıket ve Küçükhöyük Mezarlıklarından da bilinmektedir. Demircihüyük Grubu'nda iki ana mal grubu söz konusudur. Bunlar Siyah ağız kenarlı (*black-topped*) mallar ve Kırmızı astarlı ve açkılı mallardır³²¹. Siyah ağız kenarlıların temsil oranı üst katlarda %30'a kadar düşer. Burada üst katlarda ele geçirilen birkaç parlak siyah çömlek parçası ise Ankara bölgesi için karakteristiktir. Küllüoba'da olduğu gibi

³¹⁴ Ibid.:385.

³¹⁵ French 1967:60.

³¹⁶ Efe 1988: 81.

³¹⁷ French 1967: 60.

³¹⁸ Eimermann 2008:388.

³¹⁹ Efe 1988: 89.

³²⁰ French 1967: 59.

³²¹ Efe 1988: 7-8.

Demircihüyük'de de bu malın görülmesi, İTÇ II'nin ortalarından itibaren İç Anadolu ile ilişkilerin yoğunlaştığının göstergesidir. İTÇ II'de bezeme yaygınlaşır, memecik ve diğer kabartma bezemelere rastlanır; en yaygın uygulama ise -batı Anadolu genelinde olduğu gibi-yiv bezemedir³²². Demircihüyük L,M evrelerinden itibaren içi yiv bezemeli kaselerde artış gözlenir³²³. İTÇ I ve İTÇ II'nin erken evrelerinde Demircihüyük Grubu'nun en karakteristik formu basit profilli kaselerdir. Kaselerde ilmik kulplar, burma kulplar ve at nalı şeklinde tutamaklar İTÇ I'den beri yaygın bir uygulamadır. Demircihüyük Grubu'nda, Geç İTÇ II'de oval ilmik kulplar ortaya çıkar³²⁴. Üst katlara doğru at nalı tutamakların küçüldüğü ve bunların daha ziyade süs amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır³²⁵. Demircihüyük'de İTÇ II'nin ortalarına tarihlendirilen LM evrelerinde, 'S' profilli kaseler ortaya çıkar³²⁶; NO evrelerinden itibaren de bu tip kaselerden gelişen keskin 'S' profilli sığ kaseler görülmeye başlamaktadır³²⁷. Bu kaselerin gelişimi Yukarı Sakarya Grubu ile paralellik gösterir. Demircihüyük'te keskin 'S' profilli sığ kaselerde iç kısımda yiv bezeme karakteristiktir; Yukarı Sakarya Grubu'nda ise bu tip örneklere çok az rastlanır. Gaga ağızlı testiler, genel hatlarıyla bir önceki dönemden gelişerek devam eder; daha ince boyunlu ve emzikli örnekler ortaya çıkar. Gövde üzerinde kabartma olarak bantlar ve kurtçuklar görülür³²⁸. Gaga ağızlı testilerde kulp bazen boynun hemen altında başlayıp gövdeye birleşir³²⁹. Bunların çok sayıdaki tüm örnekleri Demircihüyük-Sarıket ve Bozüyük-Küçük Höyük mezarlıklarında ele geçirilmiştir. Demircihüyük'de görülen öne yatık boyunlu gaga ağızlı testiler bu gruba has bir formdur³³⁰; Altıntaş grubunda bu tip testilere rastlanırken, güney komşusu Yukarı Sakarya Grubu'nda bu testiler görülmez. Kesik gaga ağızlı testiler ilk kez ortaya çıkar ve bunlarda boynun iki tarafında göz şeklinde kabartma memeciklere sık sık rastlanır³³¹. Şişeler bezeme olarak değişikliğe uğrar. Çapraz bantlar yerine şevron ve iç içe içe yarım daire şeklinde motifler önem kazanır; omuzda ip-delik tutamaklar yer alır³³². *Flower-pot* olarak da bilinen saksı şeklinde, geniş ağızlı, düz dipli, at nalı tutamaklı küpler bir önceki dönemden devam eder³³³. İlk defa boyunlu küpler ortaya çıkar; omuz üzerinde iki ya da dört adet dikey kulplar yer alır³³⁴. Demircihüyük Grubu Geç İTÇ II (İTÇ III'e geçiş dönemi) çanak çömleği yüzeyden toplanmıştır (Q Evresi). Sarıket ve Küçükhöyük mezarlıklarından ve Aharköy'ün yüzeyinden ele geçirilen malzeme ile Demircihüyük Grubu'nun geç İTÇ II çanak çömlek gelişimi hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Demircihüyük'te Q evresinde ilk kez üç ayaklı mutfak kapları, silindirik

³²² Ibid.: 127.

³²³ Ibid.: Taf. 42/5; 53.

³²⁴ Efe 1988:Taf. 63/4.

³²⁵ Ibid.:Taf. 44/5,6.

³²⁶ Ibid.:Taf. 38/11-12; 40/12-16; 43/13-18; 44/15-18; 55/4-8.

³²⁷ Ibid.:Taf. 42/5; 44/2-4, 7-10; 50/2-3.4.6; 54/2-4; 57/3-4, 6-8, 12.

³²⁸ Ibid.:Taf. 34/1-3

³²⁹ Ibid.:Taf. 41/5; 46/7; 47/1

³³⁰ Ibid.:Taf. 8/2.

³³¹ Ibid.:Taf. 34/4.

³³² Ibid.:Taf. 25/7-11.

³³³ Ibid.:Taf. 37.

³³⁴ Ibid.: Taf. 36.

kapaklar, kaideler, barbotin bezeme ortaya çıkar³³⁵. Sariket mezarlığında üç ayaklı mutfak kapları tüme yakın olarak ele geçirilmiştir³³⁶. İTÇ III'ün karakteristik testi formlarında olan geriye yatık boyunlu gaga ağızlı testiler ilk kez geç İTÇ II'de ortaya çıkar. Demircihüyük'te bu tip testilere ait olabilecek parçalar ele geçirilmiştir, bununla beraber Küçükhöyük³³⁷ ve Sariket mezarlarında³³⁸ çok sayıda geriye yatık boyunlu testi bulunmuştur. Demircihüyük Grubu'nda İTÇ II'den İTÇ III'e geçişi simgeleyen tek kulplu tankardlara Sariket mezarlık buluntuları arasında rastlanır³³⁹.

Yukarı Sakarya Grubu: Bu grubun yayılım alanı İTÇ II'de de değişmez; İTÇ I'deki sınırlarını korur ve dolayısıyla kesintisiz bir gelişim sergiler. İTÇ II'ye tarihlendirilen Küllüoba IV. Evre'de, Yukarı Sakarya Grubu İTÇ II çanak çömlek gelişimi ayrıntılı bir şekilde izlenebilmektedir (Şek. 15C-D). Bu evre kendi içinde -yukarıdan aşağıya doğru- A'dan G'ye kadar ulaşan yedi alt evre içerir. İTÇ III'e geçiş evresi konumundaki IV A tabakası, Küllüoba'da erken İTÇ III'e özgü çanak çömleğin ilk kez ortaya çıkmaya başladığı III C Evresi için *terminus post quem* olarak değerlendirilir. Küllüoba'da İTÇ I döneminde şekillenen İTÇ çanak çömleği karakteristik özelliklerinden fazla bir şey kaybetmeden İTÇ II sonuna kadar devam etmektedir. İTÇ I'e özgü yerel karakteristik özelliklerin ortadan kalkması ve yeni bazı özelliklerin ortaya çıkması -Demircihüyük'te olduğu gibi- İTÇ II'nin başlangıcını tayin eder. İTÇ I'de yoğun olarak görülen saman katkı yerini taşıyıcı katkıya bırakır, İTÇ II başından itibaren artık yatay kulplu kaseler, amforalar ve Büyük Menderes Grubu'ndan bilinen sığ oluk bezemeli kaplar ortadan kalkar. Küllüoba'da İTÇ II'de ana mal grubunu, kırmızı astarlı ve açıkli mallar oluşturur. Demircihüyük Grubu için karakteristik olan *black-topped* mala yok denecek kadar az rastlanır³⁴⁰ ve bunlar şimdi mal olarak Demircihüyük Grubu'nunkilerle tamamen benzeşir; dolayısıyla söz konusu bölgeden import olabilirler. Bu farklılık iki grubu ayıran en önemli kıstastır. Dönemin sonlarına doğru Afyon-Emirdağ ve Altıntaş bölgeleri ile ilişkiler yoğunlaşır; IV B evresinde ilk kez, devetüyü hamurlu kızılımsı kahverengi astarlı mal ile portakal rengi astarlı, parlak açıkli mal ortaya çıkar. Portakal rengi astarlı parlak açıkli mal, Batı Anadolu'da İTÇ III'ün simgesi olan *Red-Coted* malın³⁴¹ öncüsüdür. Bu nedenle tarafımızdan *Proto-red coated* mal olarak adlandırılmıştır³⁴². Bu mal ile temsil edilen gelişkin kase ve gaga ağızlı testilerde -büyük olasılıkla fırça ile tatbik edilmiş- itinasız bant astar uygulaması görülür. Kabartma memecikler ve yiv bezeme en sık kullanılan bezeme çeşitleridir. İTÇ I'de yaygın olarak görülen çok kollu kırmızı haç motifli kaseden bir örnek IVC evresine ait bir evin tabanında bulunmuştur. Bu tür boyalı kaselere ait olabilecek parçalar İTÇ III' geçişi yansıtan IV A evresinde de

³³⁵ Ibid.:Taf. 60/2-3, 6-7, 9-11, 16,22-23

³³⁶ Seeher 2000:133, abb. 17, G26/b; p. 143, abb. 27; G 151/b; p. 159; abb. 43; G 368/a.

³³⁷ Gürkan-Seeher 1991: Taf. 15/6; 18/4.

³³⁸ Seeher 2000: 134, Abb. 18.

³³⁹ Ibid.: Abb.36b, G294; Abb.38a, G317

³⁴⁰ Demircihüyük Grubu'nda İTÇ II'de *black-topped* malların oranı %40'larda olmasına karşın, Küllüoba'da %3'lardedir.

³⁴¹ Troya'da ilk kez II. Yerleşme'de ortaya çıkan bu mal, kırmızı astarlı ve parlak açıkli malları simgelemektedir ve C. Blegen tarafından bu şekilde adlandırılmıştır (Blegen et al. 1950, p. 221).

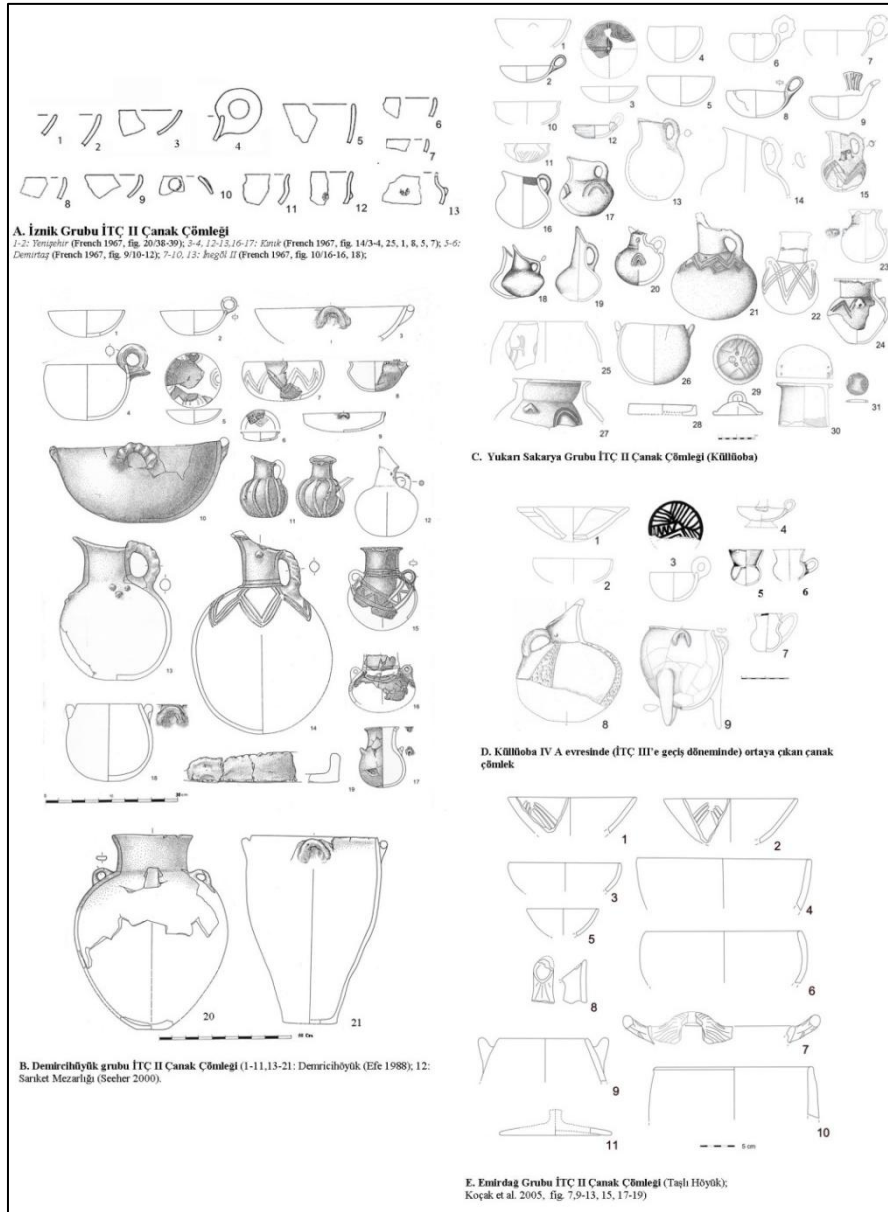
³⁴² Sarı 2009: 92.

ele geçirilmiştir. Bu defa çok kollu haç motifleri yerine dikey şeritler ve yılan motifleri uygulanır. Aynı evrede ilk kez saklı astar ile birlikte uygulanmış barbotin bezeme ortaya çıkar. Karakteristik formların başında basit profilli ve ağız kenarları üzerine sık sık ilmik kulplar yerleştirilmiş kaseler gelir. İlmik kulplar çoğunlukla bezemelidir ve bunlar dönemin sonlarına doğru ovalleşir. Kaselerin ağız kenarları altında minyatür at nalı tutamaklara rastlanır. IV C evresinde ilk kez 'S' profilli kaseler ve içe doğru kıvrılan ağızlı kaseler ortaya çıkar. Keskin 'S' profilli sığ kaselerde iç kısımda yiv bezeme görülür. Büyük oranda siyah ağız kenarlı (*black-topped*) mal ile temsil edilen bu kaseler, Demircihüyük Grubu ile olan ilişkiye işaret eder. Gaga ağızlı testiler İTÇ II boyunca çeşitlilik gösterir. Geniş boyunlu gaga ağızlı testiler tüm evrelerde yaygındır. Demircihüyük Grubu'nda karakteristik olan emzikli gaga ağızlı testiler burada birkaç örnekten bilinir. IVB evresinde ilk gaga ağızlı testilerin basık boyunlu, konik gövdeleri ile silindirik veya geriye yatık boyunluları ortaya çıkar. Demircihüyük Grubu mezarlarında sıkça rastlanan dar ve basık boyunlu gaga ağızlı testilere seyrek olarak rastlanır; gövde üzerinde kabartma bezeme ve boyunda göz şeklinde memecikler -Demircihüyük grubunda olduğu gibi- burada da tipiktir. Kesik gaga ağızlı testiler IVC evresinden itibaren daha karakteristiktir. Demircihüyük Grubu'na has şişeler erken evrelerde nadiren görülür. Yukarı Sakarya Grubu'nda, boyunlu çömleklerde ağız kenarında ve gövde üzerinde sık sık ip delik tutamaklara rastlanır. Yatay kulplu küresel gövdeli çömlekler, boyunlu küpler sıkça rastlanan formlardandır. Küllüoba'da ilk kez IV C evresinde ilmik kulplu, kubbeli kapaklar ortaya çıkar. Bunların üst yüzeyleri genelde oluk bezemelidir ve hemen hemen her zaman islidir. Bu tip kapaklar bölgeye has bir gelişim sergiler. Demircihüyük Grubu'nda bu kapaklar ilk kez Demircihüyük Q evresinde ortaya çıkar ve bunlardan Bozüyük'te de ele geçirilmiştir³⁴³. Güneyde, Elmalı grubu çanak çömlek gelişimini veren Karataş Semayük'te bu tür kubbeli kapaklar ilk kez V:2 evresinde ortaya çıkar³⁴⁴. Troas ve İzmir gruplarında, İTÇ I'den beri karakteristik olan silindirik kapaklardan Küllüoba IV B evresinde bir tane ele geçirilmiştir. Küllüoba'da İp delikli, çizi bezemeli yassı kapaklardan da ele geçirilmiştir. Küllüoba'da IV A evresi geç İTÇ II dönemi (İTÇ III'e geçiş evresi) çanak çömlek özelliklerini yansıtır. Bu evrede çanak çömlekte gözle görülür bir değişim söz konusudur. Bir sonraki İTÇ III çanak çömleği bu dönemde şekillenmeye başlar. Hatta, bu dönem çanak çömleği için karakteristik olan bazı özellikler daha IVB evresinde görülmeye başlar ve IVA evresinde yoğunluk kazanır (Şek 15D). Bu kapsamda IVB Evresi'nde Portakal rengi astarlı, parlak açkılı (*Proto-red coated*) mal ve üç ayaklı mutfak kapları ortaya çıkar. Bir sonraki IVA Evresi'nde ise Portakal rengi astarlı, parlak açkılı maldan ilk tankardlar; fırça ile yapılmış bant- astar,Troya A2 tabaklarının ilk ve el yapımı örnekleri, boya bezeme ve saklı astar bezeme uygulaması görülür.

³⁴³ Efe 1988, Taf. 60/3; 67/5

³⁴⁴ Eslick 2009, pl. 47/KT 400, 588

Emirdağ Grubu: Afyon ve Emirdağ bölgeleri arasında yoğun benzerliklerin yanında bazı farklılıklar da söz konusudur. Afyon ovasında yatay kulplu *anti-splash* kaseler yoğundur, Emirdağ'da basit profilli, içi oluk bezemeli, kulp veya tutamaksız kaseler ağırlıktadır. Emirdağ'ın güneyinde yer alan Taşlı Höyük'te kaçak kazılar neticesinde ele geçirilen çanak çömlek (Şek. 15E) içinde Karaoğlan Mekii'nde sıkça rastalanan içe dönük dudaklı kaseler yaygın değildir. Yukarı Sakarya ovası için karakteristik olan basit profilli kaselere ise sıkça rastlanır. Emirdağ bölgesinde basit profilli kaseler ağırlık kazanır. Emirdağ'ın güneyinde yer alan Taşlı Höyük malzemesi, Yukarı Sakarya ve kısmen Konya ovası ile benzerlik gösterir³⁴⁵. Kaselerin iç kısımlarında sık sık oluk bezemeye rastlanır.

Şekil 15 İznik, Demircihüyük, Yukarı Sakarya ve Emirdağ İTÇ II çanak çömlek grupları

³⁴⁵ Koçak- Bilgin 2005: 89.

2.3.4 Antalya-Göller Bölgesi (Likya-Pisidya Kültür Bölgesi)

Elmalı Grubu: Elmalı grubu İTÇ II çanak çömlek gelişimi Karataş Semayük'ten izlenebilmektedir (Şek. 16A). Karataş'ta IV. ve V. tabakalar İTÇ II'ye tarihlendirilir. V:3 evresi, İTÇ III'e geçiş evresidir³⁴⁶. Karataş İTÇ II çanak çömleği İTÇ I'den gelişerek devam eder. Kırmızı astarlı ve açkılı mallar her zaman yaygın mal grubudur³⁴⁷. IV. tabakadan itibaren bezemeli kapların sayısında artış söz konusudur ve bu kapsamda artık kaselerde de bezemeye rastlanır. İlk kez oluk bezeme ve barbotin bezeme ortaya çıkar³⁴⁸. Kuzeybatı Anadolu için karakteristik olan makara kulplar seyrek görülmekle beraber ilk kez bu dönemde ortaya çıkar. Özellikle derin kaselerde ip deliksiz boynuz şeklinde yatay tutamaklar görülür³⁴⁹. Dönemin sonlarında, Aşağı Büyük Menderes Grubu'nda sıkça rastlanan yatay kulplu kaseler görülür³⁵⁰. En karakteristik formlar İTÇ I'de olduğu gibi İTÇ II'de de basit profilli kaselerdir. V:2 evresinde ilk kez içe dönük dudaklı, derin kaseler ortaya çıkar. Basit profilli kaseler ise IV. evreden itibaren sığlaşır³⁵¹. Bunların ağız kenarı altında beyaz boya bezeme olarak iç içe yarım ay motifleri söz konusudur. Bu tip kaselere Elmalı ovasında yer alan, Gilevge ve Söğle'de de sıkça rastlanır³⁵². Gaga ağızlı testiler İTÇ I'den gelişerek devam eder ve geniş boyunlu gaga ağızlı testiler ile basık boyunlu gaga ağızlı testilere sıkça rastlanır. V:1 evresinde ilk kez gagası uzatılmış testiler ve kesik gaga ağızlı testiler³⁵³; V:2 evresinde ise geriye yatık boyunlu gaga ağızlı testiler, uzun silindirik boyunlu gaga ağızlı testiler ve gagası üstten söğüt yaprağını andıran testiler ortaya çıkar. Bu evreye tarihlendirilen karışık dolguda çok sayıda bu tip testi ele geçirilmiştir. Elmalı Grubu'na özgü bu testiler pembe kırmızı astarlı ve beyaz boya bezemelidir³⁵⁴. İTÇ I'de görülen amforalar seyrekleşir fakat ortadan kalkmaz. Boyunlu çömlekler ve geniş ağızlı çömlekler bir önceki dönemden devam eder. Bezemelerde çeşitlilik artar. Kuzeybatı Anadolu tipinde kapaklar İTÇ I'den devam eder. IV. tabakada ilk kez kubbeli kapaklar ortaya çıkar³⁵⁵. V:2 evresinden itibaren Yukarı Sakarya grubunda yaygın olan dışa dönen dudaklı, oluk bezemeli kubbeli kapaklar görülür³⁵⁶. Karataş Semayük'te V:3 evresi İTÇ III'e özgü çanak çömlek özelliklerinin yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığı evredir (Şek. 16B). Uzak mesafelere rağmen, bu yenilikler Yukarı Sakarya Grubu ile yakın paralellik içerir. İlk kez kırmızı astarlı ve açkılı mal ile temsil edilen Troya A2 tipinde el yapımı sığ tabaklar ortaya çıkar. Eslick, tabak formunun IV. evreden itibaren sığlaşan kaselerden geliştiğini vurgular³⁵⁷. Kırmızı astarlı ve açkılı ve

³⁴⁶ Eslick 2009:227.

³⁴⁷ Ibid.:229.

³⁴⁸ Ibid.: 229.

³⁴⁹ Ibid.: 229.

³⁵⁰ Ibid.: pl. 48/KA 603.

³⁵¹ Ibid.: 149.

³⁵² Mellaart 1954: no. 440, 445.

³⁵³ Ibid.: 117.

³⁵⁴ Ibid.: 188, pl. 62.

³⁵⁵ Ibid.: 251.

³⁵⁶ Ibid.: pl. 47.

³⁵⁷ Ibid.: 149; pl. 48/KT 578.

gayet ince hamurlu mal ile temsil edilen tankard formu yanında; büyük boyutlu, sivri uçlu ayaklara sahip, üç ayaklı mutfak kapları da ilk kez bu evrede ortaya çıkar³⁵⁸.

Korkuteli Grubu: Gelişimini Bademağacı'ndan izleyebileceğimiz Korkuteli grubunda en sık rastlanan mal grupları arasında kırmızı astarlı ve açıkli mallar³⁵⁹ ile gri-siyah mallar ve kahverengimsi koyu gri açıkli mallar yer almaktadır³⁶⁰. Bademağacı'nda en yaygın formlar arasında, dışa açılan kenarlı ve dudak üstü çıkıntılı kaseler yer alır (Şek. 16C)³⁶¹. Dudak üstü çıkıntılı kaseler, Elmalı Ovası'ndaki Karataş-Semayük yerleşmesinde ilk olarak İTÇ I'de karşımıza çıkmaktadır³⁶². Bademağacı'nda ise İTÇ II'de bu tür kaselerin, kaideli ve çift delikli yatay kulplu örnekleri de ortaya çıkar³⁶³. Çift delikli yatay kulplara bölge çömlekçiliğinde sıkça rastlanır. Gaga ağızlı testiler³⁶⁴ ve testicikler³⁶⁵ çeşitlilik gösterir. En yaygın testi formu uzun, dar boyunlu gaga ağızlı testiler³⁶⁶ ile gagası öne yatık testiciklerdir³⁶⁷. Boyunlu çömlekler genellikle küresel gövdeli ve çift dikey kulpludur. Üzerlerinde içi beyaz macunla doldurulmuş çizi bezeme zikzaklar, bant bezemeler yer almaktadır³⁶⁸. Bademağacı'nın kaba mallar ise genelde depolama çömlekleri, mezar küpleri ve üç ayaklı mutfak kaplarından oluşmaktadır.

Burdur Grubu: Burdur Grubu'nu temsil eden çanak çömlek, Tefenni, Burdur ve Isparta /Atabey ovalarında yayılım bulmuştur. Bölge güneyde Batı Toroslar ile kuzeyde Eşeler ve Söğüt Dağları arasında, Burdur Gölü havzası boyunca bir koridor şeklinde uzanır. J. Mellaart ve D. French, Burdur ve Korkuteli çanak çömlek gruplarını tek bir grup olarak değerlendirmişler; Isparta ovasında yer alan yerleşmeleri ise Kusura grubunun yayılım alanına dahil ederler³⁶⁹. Burdur-Isparta ovaları gerek coğrafi olarak gerekse çanak çömlek gelişimi açısından bir bütünlük ortaya koyar (Şek. 16D). Korkuteli Grubu'nun temsilcisi Bademağacı çanak çömleği ile Burdur Grubu'nu temsil eden Kuruçay çanak çömleği arasında benzerlikler olduğu kadar önemli yerel farklılıklar da söz konusudur. Bu nedenle, Korkuteli burada ayrı çanak çömlek grubu olarak değerlendirilmiştir. Burdur Grubu'nun doğu sınırında yer alan Isparta ovasındaki Senirce, Atabey ve Göndürler'de ele geçirilen çanak çömlek ile, bölgenin batısında yer alan Kuruçay çanak çömleği arasında oldukça yakın benzerlikler vardır. Gerek malzemenin gelişimi gerekse coğrafi durum, dört tarafı dağlarla çevrili Burdur-Isparta ovalarında yer

³⁵⁸ Ibid.: 149; Pl. 49/ KT 451.

³⁵⁹ Üstün 2006: 12

³⁶⁰ Duru 2000: 201; Umurtak 1998: 1,2.

³⁶¹ Duru 2005: 534, Lev. 44/4; Duru 2008: lev. 45/a.

³⁶² Eslick 2009: 63,75.

³⁶³ Üstün 2006: 44, lev. 4.

³⁶⁴ Duru 2004: lev. 40/2, lev. 45.

³⁶⁵ Ibid.:lev. 44/3 ,5 ,6.

³⁶⁶ Ibid.:lev. 45/4; Duru-Umurtak 2008: lev. 41/a.

³⁶⁷ Ibid, lev. 44/6.

³⁶⁸ Duru-Umurtak 2008, p. 207-208, lev. 42/b-c.

³⁶⁹ Lloyd- Mellaart 1962, p. 196-197; French 1969b, fig. 39.

alan yerleşmelerin aynı yerel özellikleri yansıttığını göstermektedir. Aşağıda değinilecek olan özellikleriyle, bunlar Korkuteli ve Kusura gruplarından ayrılmaktadırlar. Burdur grubu İTÇ II çanak çömlek gelişimi esas olarak Kuruçay Höyük ve bir kısmı İTÇ II sonlarına tarihlendirilen Harmanören mezarlık buluntularına dayanmaktadır. Kuruçay'da 1. ve 2. Tabakalar İTÇ II 'ye tarihlendirilir³⁷⁰. R. Duru Kuruçay İTÇ II çanak çömleğini "J" türü ve "K" türü mallar olmak üzere iki gruba ayırır. Sayıca daha yaygın olan J türü mallar, genelde tekdüzedir. Hamur rengi grinin bütün tonları ve kırmızının tonlarındadır. Genellikle kalın cidarlı çanak çömlekte ince bir astar söz konusudur; yüzeyler genellikle iyi açıktır³⁷¹. K türü mallar ise, gri-siyah hamurlu, büyük oranda astarsız ve açık mal grubunu oluşturur. K türü mallarda çizi bezeme karakteristiktir³⁷². Senirce'de ele geçirilen çanak çömlek siyah-gri, kırmızı ve kahverengi mal gruplarını içerir³⁷³. Burdur Grubu'nun karakteristik kase formu basit profilli kaselerdir. *Anti-splash* kaselere rastlanmaz. Kaselerde kulp ve tutamaklar oldukça çeşitlidir; en yaygın olanı yiv bezemeli makara kulplar ve yatay kulplardır³⁷⁴. Bezemeli makara kulplar Beycesultan İTÇ II katları için çok tipiktir. Yatay kulplarda yiv bezeme yaygındır. Dudak üstünde dalga şeklinde çıkıntılı kaseler Kuruçay'da 6. Kattan beri sıkça rastlanan bir uygulamadır³⁷⁵. Kaseler genelde düz diplidir, nadiren kaidelere rastlanır³⁷⁶. Kuruçay'da sıkça rastlanan basık boyunlu gaga ağızlı testicikler, Elmalı ve Korkuteli gruplarında da sıkça karşımıza çıkar. Bu tip kaplarda gövde üzerinde sık sık memecikler ve yiv bezeme söz konusudur. Kuruçay ve Harmanören'de ele geçirilen gaga ağızlı testiler bölgeye özgüdür. Gagaları öne doğru çıkıntı yapan bu testilerde gövde üzerinde şevron yiv bezeme ve bazen de oluk bezeme karakteristiktir; zaman zaman gövde üzerinde ip delik tutamalara rastlanır. Burma bezemeli veya bezemesiz dikey kulpların yanısıra, Kuruçay ve Harmanören testilerinde bölgeye has olan özgün bir kulp uygulaması söz konusudur. Bunlarda kabın omuzundan çıkan emziğin ucu ile boyun arasına bir kulp yerleştirilmiştir. Bu şekilde, dirsek şeklinde bir çeşit emzik-kulp oluşturulmuştur³⁷⁷. Emziğin ucu çoğunlukla süzgeçlidir. Gaga ağızlı testilerde süzgeç biçimli emziklere Kuruçay ve Göndürle'de sıkça rastlanır. Büyük oranda K türü mallarda görülen, boyunlu çömlekler çift kulpludur; gövde üzerinde çizi bezeme karakteristiktir. Geniş ağızlı çömleklerde ağızlar genelde içe kapanır; gövde üzerinde sık sık bölgeye has çift ip delikli yatay tutamaklar yer alır.

Burdur Grubu, İçbatı Anadolu platosu ile güneybatı Anadolu platosunu ayıran dağlık bölge arasına sıkışmış olan Burdur ve Isparta ovalarını kapsamaktadır. Kuzeybatı Anadolu için karakteristik olan ve İTÇ II'de Yukarı Büyük Menderes havzasına dek yayılan makara kulp geleneği, Burdur

³⁷⁰ Duru 1996: 1.

³⁷¹ Ibid.: 67.

³⁷² Ibid.: 69.

³⁷³ Özgüç 1944: 407-418. Dipnot 5.

³⁷⁴ Duru 1996: 69.

³⁷⁵ Ibid.: Lev. 70/1-4.

³⁷⁶ Ibid.: 69.

³⁷⁷ Ibid.: 68.

grubuna da nüfuz etmiştir. Bununla beraber Ege sahil kesimi ve İçbatı Anadolu Eşiği'nin tamamında karakteristik form olan *anti-splash* kaseler, Burdur grubunda görülmez. Bu grubun karakteristik formu olan basit profilli kase geleneği Elmalı ve Korkuteli gruplarıyla paraleldir. Basit profilli kaselerin karakteristik olduğu diğer bölgeler güneybatı Anadolu'ya uzak kalan Demircihüyük ve Yukarı Sakarya gruplarıdır. Yukarı Büyük Menderes Grubu'nda ilmi kulplu kaselerde yiv bezemeye rastlanmaz. Büyük oranda coğrafi konumunun bir yansıması olarak Burdur grubu, diğer Batı Anadolu çanak çömlek grupları ile karşılaştırıldığında, oldukça tutucu ve geleneksel bir gelişim sergiler.

Sultandağ Grubu: Hoyran Gölü'nün yer aldığı Senirkent ve Gençali ovaları ile Sultan dağlarının batısında Yalvaç, Gelendost ve Şakirkaraağaç ovalarında yayılım bulan bu çanak çömlek grubu Mellaart tarafından "Sultandağ Grubu" olarak tanıtılmıştır³⁷⁸. Bu grup batıda Barla dağı ve Eğirdir gölü; güneyde Batı Toroslar ve Beyşehir Gölü'nün kuzey kesimi; kuzey ve doğuda Sultan dağları ile sınırlanır. French, bu yayım alanı içinde Gençali ve Hoyran olmak üzere iki farklı grup ele almıştır³⁷⁹. M. Özsait'in bölgede gerçekleştirdiği kapsamlı yüzey araştırmaları sonucunda, bölgede görülen çanak çömlek özelliklerini tek bir grup olarak değerlendirir. Çizdiği sınırlar ve çanak çömlek özellikleri Mellaart'ınkilerle uyumaktadır³⁸⁰; Özsait, bölgenin İTÇ II yerleşmeleri haritasına yeni yerleşmeler ekler. Bunların başlıcaları arasında, Kuyucak, Göksöğüt Tepepınar, Ördekçi, Terziler, Sücüllü, Ağıl, Kurusarı, Göynücek, Altınoluk, Sükseğen, Dört Yol, Ayvalı, Çamharman sayılabilir³⁸¹.

Sultandağ Grubu çanak çömleği keskin bir şekilde içe dönen ağızlı, makara kulplu kaselerle karakterize olur. Kaplar, kalın turuncu-sarı, bej ya da kırmızı astarlı ve çok iyi ağızlıdır. Kusura grubu için karakteristik olan yiv ve oluk bezeme bölgede yaygındır; bununla beraber Kusura'nın büyük kaselerine burada rastlanmaz³⁸². Makara kulplarda boynuz şeklinde çıkıntılar yaygındır. Hoyran'da çok sayıda portakal rengi astarlı ve parlak ağızlı maldan parçalar bulunmuştur. Bu mal ile temsil edilen kase parçalarına, Burdur grubu yayılım alanında bulunan Burdur Höyük ve Hacılar II'de sıkça rastlanmaktadır³⁸³. Söz konusu mal, Afyon-Emirdağ ve Yukarı Sakarya gruplarında İTÇ II'nin sonunda ortaya çıkan ve ilk tankard formunun üretildiği mala ayırd edilemeyecek kadar çok benzerdir. Beycesultan XIIIa katında ele geçirilen tankardlar da aynı mal özelliğini gösterir. Sultandağ Grubu'nda Konya Ovası'nın etkileri açık bir şekilde hissedilir Bu ova için karakteristik olan fırça izli mallar Sultandağ'ın batısına dek nüfuz etmiştir. Daha batıdaki gruplarda ise bu mala rastlanmaz. Bununla beraber Troas grubunda Troya I geç evrede ortaya çıkan, doğu Ege adalarında da görülen ve Blegen'in Erken Ege malları grubunda değerlendirdiği fırça izli mallar aynı

³⁷⁸ Lloyd- Mellaart 1962: 185, 197.

³⁷⁹ French 1969b: 36-37.

³⁸⁰ Özsait 1994: 304.

³⁸¹ Özsait 1987: 263.

³⁸² Lloyd-Mellaart 1962: 192.

³⁸³ Söz konusu malzeme Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü koleksiyonunda yer almaktadır. Bu vesileyle, koleksiyonu incelememe izin veren Enstitü yetkililerine en içten teşekkürlerimi sunarım.

karakterdedir³⁸⁴. Bölgede stratigrafik kazılar gerçekleştirilmediği sürece, bu grubun Batı Anadolu İlk Tunç Çağı'ndaki anlam ve önemi konusunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur.

Beyşehir grubu: D. French, Beyşehir Grubu'nun yayılım alanını olarak, Beyşehir Gölü'nün güney kesimi ile Suğla gölü arasında, dağlarla çevrili Seydişehir ovası olarak belirlemiştir³⁸⁵. Bununla beraber Beyşehir Grubu'nu temsil eden çanak çömlekle ilgili hiçbir bilgi vermez ve bunun Batı Anadolu İTÇ II çanak çömlek gruplarından biri olduğunu ve az da olsa Konya ovası kültürünü yansıttığını söylemekle yetinir³⁸⁶. Mellaart, Erenler Dağları'nın batısında yani Beyşehir bölgesinin İTÇ I'de Konya Ovası kültürünü yansıttığını, İTÇ II'de ise güneybatı Anadolu'nun bir parçası olduğunu söyler³⁸⁷. Güneybatı Anadolu'da sıkça rastlanan yiv ve oluk bezeme ile makara tutamaklar Beyşehir Grubu'na dek yayılır. Bununla beraber Konya ovasında karakteristik olan metalik mal ile temsil edilen gaga ağızlı testilerin de en batıdaki yayılım alanı Beyşehir bölgesidir³⁸⁸. Mellaart, Beyşehir grubuna dahil olan Eflatunpınar, Seydişehir ve Ortakaraviran gibi bazı yerleşmelerde ele geçirilen çanak çömleği kısmen yayınlamış olsa da Beyşehir İTÇ II Çanak Çömlek Grubu'nun gelişimi hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz³⁸⁹.

³⁸⁴ Mellaart 1963: 224; Blegen et al. 1950: 53.

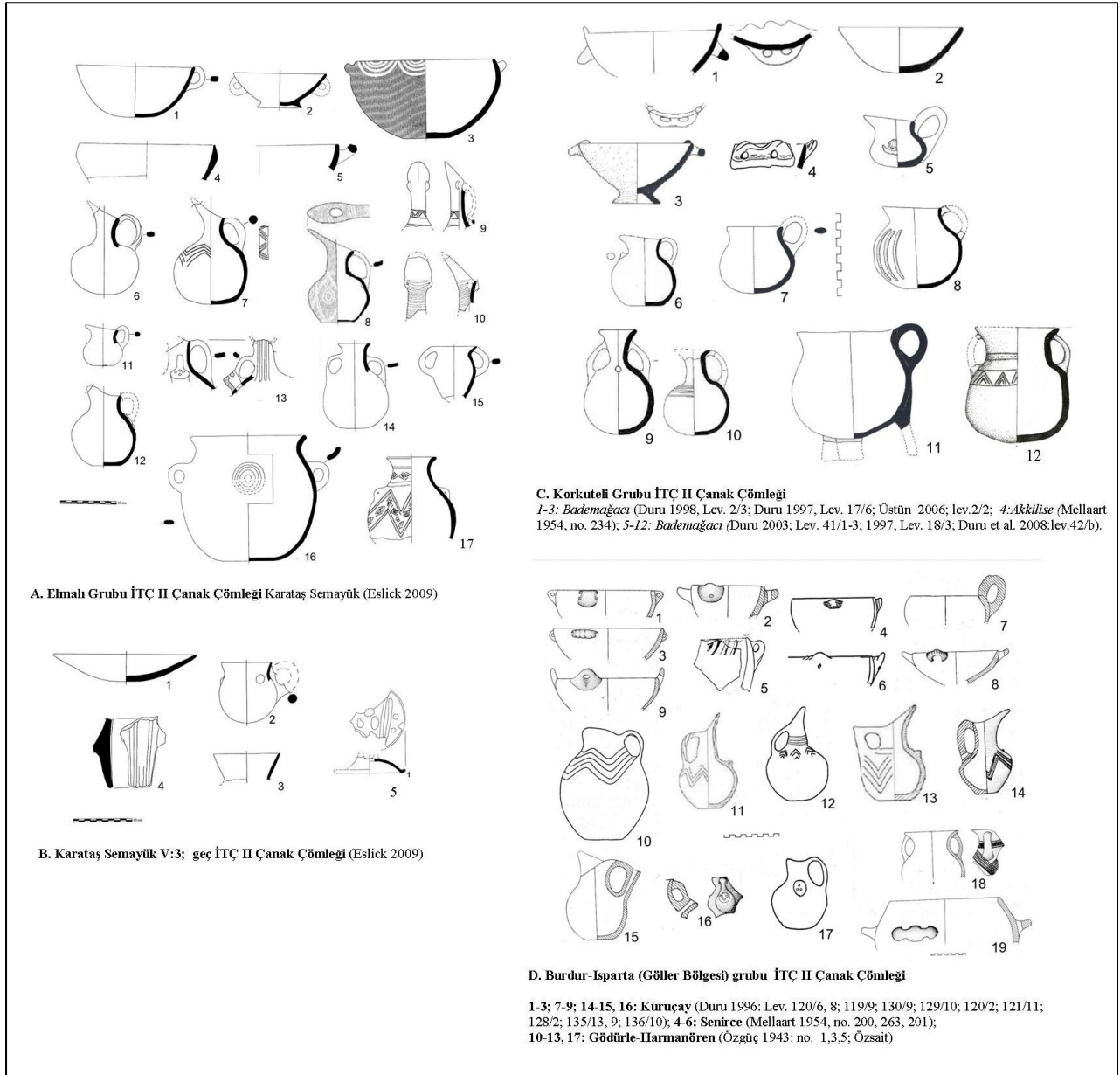
³⁸⁵ French 1969b: 38.

³⁸⁶ Ibid.: 39.

³⁸⁷ Mellaart 1963: 205.

³⁸⁸ Lloyd-Mellaart 1962: 192; Mellaart 1963: 211.

³⁸⁹ Mellaart 1954: n. 153-154, 237, 235.

Şekil 16 Elmalı, Korkuteli ve Burdur grupları İTÇ II çanak çömleği

2.4 Erken İTÇ III Çanak Çömleği

İTÇ III başlarında Konya Ovası üzerinden, Suriye-Kilikya ve iç batı Anadolu arasında, giderek yoğunlaşan bir ticari ilişkinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ticaretin bir yansıması olarak 'Büyük Kervan Yolu' üzerinde bulunan bölgelerde (Frigya, Troas) ilk defa çömlekçi çarkı kullanılır ve çanak çömlekte yeni mal grupları ve formlar ortaya çıkar. Bunlar arasında başta Kırmızı Parlak Açıklı Mal (*Red Coated Ware*) ve Film Astarlı Mal (*Wash Ware*), Yalın Mal, Troya A2 tabağı, Depas

ve amfora sayılabilir³⁹⁰. Bunun yanında, yerel çanak çömleğin bir kısmı da çarkta yapılmaya başlanır. Çarkın kullanılması çanak çömlekçilikte giderek standartlaşmaya doğru giden bir gelişmeyi de beraberinde getirir. Özellikle çanak çömlekte bu yeni özelliklerin Büyük Kervan Yolu üzerinde ilk hangi bölgede çıktığı konusu, araştırma eksikliğinden dolayı henüz tam aydınlatılamamıştır. Küllüoba’da İTÇ II’nin sonunda (IV A Evresi) çanak çömlekte ortaya çıkan bazı öncü-İTÇ III özellikleri, bir anlamda bölgede İTÇ II’den İTÇ III’e geçişin Troya’daki kadar ani olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Konya bölgesinin bu değişimde oynadığı rol konusunda da hemen hemen hiçbir bilgi sahibi değiliz. Araştırmaların bugünkü durumuna göre, bu özelliklerin en azından bazılarının ilk Frigya Kültür Bölgesi’nde ortaya çıkmış olduğunu varsayabiliriz. Daha az yoğunlukta olmak üzere, bu ilişkilerin etkileri aynı zamanda, iç batı Anadolu’nun güney kesiminde de (Göller Bölgesi ve batıda en azından Aphrodisias’a kadar olan bölge) hissedilmiştir. Bu bölgede ilk aşamada yalın mal henüz görülmez ve bu evrenin en karakteristik formlarından olan çark ve el yapımı Troya tabakları da sadece astarlı mal ile temsil edilir³⁹¹. Bu yoğun ticari ilişkiler bölgede bu ticareti üstlenen ve bu sayede giderek zenginleşen ve siyasal olarak güçlenen merkezlerin ortaya çıkmasına yol açmış olmalıdır³⁹². İTÇ III başlarında ortaya çıkan bu yeniliklerin Troya haricindeki batı Anadolu sahilleri ile Trakya’da yayılması –özellikle Liman Tepe ve Kanlıgeçit yerleşmelerinden anlaşıldığı üzere- bir sonraki aşamada gerçekleşir³⁹³. Hatta bunun etkileri özellikle çanak çömlekte aynı gelişmenin bir sonucu olarak aynı horizontta Ege Adaları ve Yunanistan Karası’nın bir kısmında da görülür. Bu bölgede Anadolulaşma (*Anatolianising*) olarak adlandırılmış olan ve İlk Hellas/Kiklad II’nin sonlarına denk gelen bu evre, Kiklad Adaları’nda ve Yunanistan Karası’nda “Kastri-Lefkandi I Evresi” olarak da bilinir³⁹⁴. Doğuda Ankara bölgesinde ve Kızılırmak Kavsi’nin içinde ise çömlekçi çarkı gerçek anlamda İTÇ III ortalarında, diğer bir deyişle OTÇ’ye Geçiş Evresi’nin başlarından itibaren kullanılır³⁹⁵. Önceki dönemlerden itibaren varlığını sürdüren çanak çömlek ve kültür bölgelerinde, bu yeniliklerle birlikte yöresel kültür özelliklerinin de belli oranda devam etmesi, batı Anadolu’da çanak çömlek grupları ve kültürler mozayığının büyük oranda aynı kaldığını göstermektedir (Şek. 17)³⁹⁶. Batı Anadolu’nun bu dönemde kazandığı kültürel/siyasal güç, özellikle bölgeye özgü bazı kültürel özelliklerin Ege Dünyası, Trakya, Kızılırmak Kavsi’nin içi ve daha da önemlisi, o zamana kadar daha çok Mezopotamya kültür bölgesi içinde yer alan Kilikya’da ilk defa batı Anadolu kültür özelliklerinin egemen olmasına yol açması ve hatta bu özelliklerin sınırlı da olsa, doğuda Fırat nehri’ne kadar olan coğrafyaya yayılmış olmasından açıkça anlaşılmaktadır³⁹⁷.

³⁹⁰ Efe 2007b: 55.

³⁹¹ Eslick 2009: 160.

³⁹² Efe 2007b: 49.

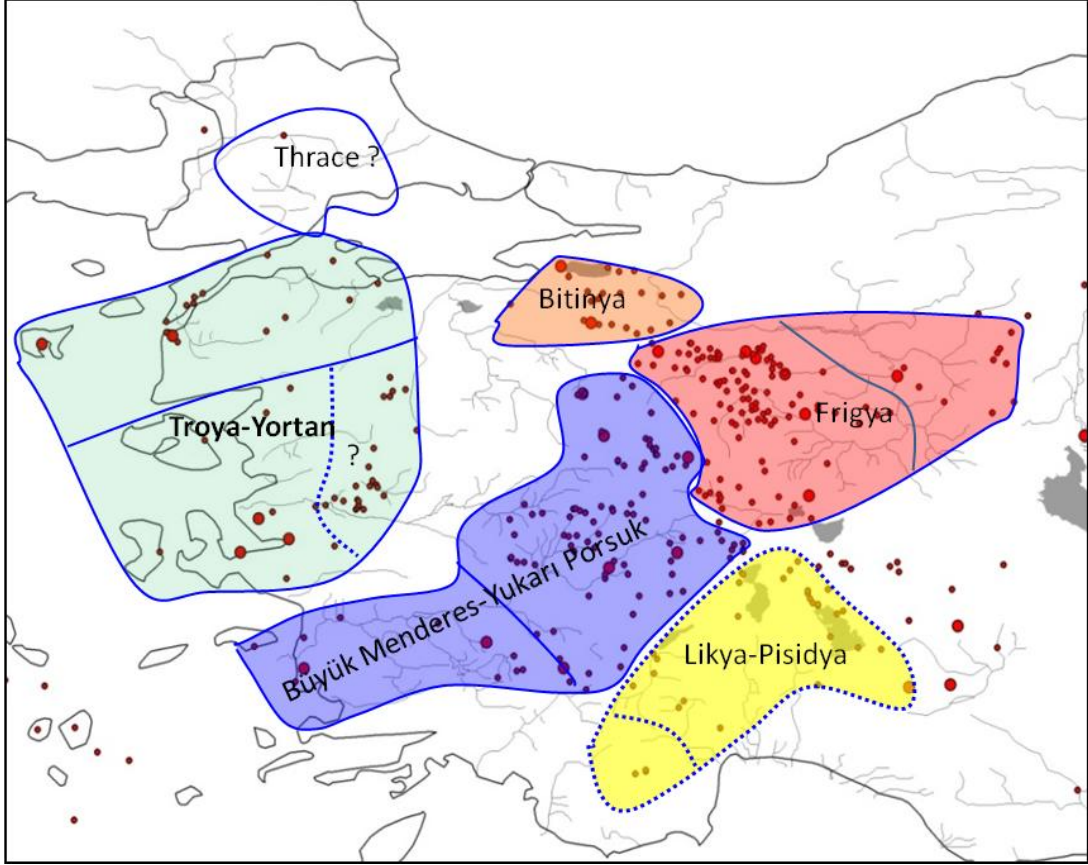
³⁹³ Efe 2004: 22.

³⁹⁴ Rutter 1983: 69ff; Rutter 1979.

³⁹⁵ Gunter1991: 113; Orthmann 1963:100.

³⁹⁶ Efe 2004: 23.

³⁹⁷ Ibid.: 22.

Şekil 177 Erken İTÇ III kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları

2.4.1 Frigya Kültür Bölgesi

Erken İTÇ III'de Frigya Kültür Bölgesi'nin sınırları, güneyde Afyon ovası ve doğuda Kızılırmak kavsinin batısına dek genişler. İTÇ I-II'de belirgin yerel farklılıklarla karşımıza çıkan Demircihüyük ve Yukarı Sakarya çanak çömlek gruplarında İTÇ III'e gelindiğinde yerel farklılıklar giderek azalır ve bunlar daha çok mal özellikleriyle sınırlıdır. Eskişehir ovasında, İTÇ II geleneklerinin bir devamı olarak, kahverengimsi kırmızı yüzeyler ağırlıktadır³⁹⁸ ve ovanın İznik bölgesine coğrafi yakınlığından dolayı da gri mallar sayıca daha yoğun olarak temsil edilmektedir³⁹⁹. Form grupları arasında ise kayda değer bir farklılık söz konusu değildir. Demircihüyük Çanak Çömlek bölgesinde bugüne kadar erken İTÇ III dönemi kazılmadığı için iki bölge çanak çömlek grupları arasında ayrıntılı bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir.

Batı Anadolu İTÇ III çanak çömlek özelliklerinin ortaya çıkışında, çekirdek bölgelerden biri konumunda olma ihtimali yüksek olan Frigya Kültür Bölgesi'nde daha geç İTÇ II'nin sonlarında

³⁹⁸ Aharköy Taşık Katkılı Mal sadece bu bölgede temsil edilmektedir; Efe 1988: 81.

³⁹⁹ French 1967: 62; Aharköy'de ele geçirilen gri mallar Troya II'ye özgü gri mallarla benzerlik göstermektedir (Efe 1988:82).

çanak çömlekte, İTÇ III döneminin habercisi niteliğinde bazı yenilikler ortaya çıkar. Bunlar arasında en başta Parlak Kırmızı Açıklı Mal öncüsü henüz düzgün bir kenar vermeyen bant-astarlı *Proto-Red Coated Ware*⁴⁰⁰, elde yapılmış Troya A2 tabakları ve tankard formu sayılabilir. Beycesultan XIIIa⁴⁰¹ ve Karataş-Semayük V:3⁴⁰² katlarından da anlaşılacağı üzere, benzeri gelişim iç batı Anadolu'nun güney kesiminde ve Troya'da⁴⁰³ da izlenebilmektedir. Ancak bir sonraki aşamada, diğer bir deyişle İTÇ III başında, güney bölgelerine kıyasla, Frigya kültür bölgesinde çanak çömlekte, yöresel çanak çömlek kısmen devam ederken, karakteristik Batı Anadolu İTÇ III çanak çömlek özelliklerinin oluşması bağlamında, daha yoğun bir başkalaşım izlenmektedir. Şimdi karakteristik özellikleri ile ortaya çıkan Parlak Kırmızı Açıklı Mal'ın yayılım alanı büyük ölçüde Frigya Kültür Bölgesi'nin sınırlarını belirler. Bu dönemde Yukarı Sakarya bölgesinin Parlak Kırmızı Açıklı Mal'ı, güneyde Afyon Ovası ve Emiradağ bölgesine, doğuda da hemen hemen Kızıllırmak Kavsî'ne kadar yayılmıştır; geç İTÇ II ve erken İTÇ III'te söz konusu olan kırmızı boyalı çanak çömlek de bu bölgelerin tamamında ortak özellik olarak karşımıza çıkar⁴⁰⁴. Ancak bu yeni bölgelerde çanak çömleğin çekirdek bölgesininkiyle tamamen aynı olmadığını da vurgulamamız gerekir: Bu bölgelerde yerel özelliklerden bazıları devam ettiği gibi, çark yapımı çanak çömlek ve dolayısıyla Yalın Mal ve formları da yoktur veya yok denecek kadar az temsil edilmektedir⁴⁰⁵. Bu durum Büyük Kervan Yolu'ndan uzaklaştıkça çark yapımı çanak çömleğin ve dolayısıyla Yalın Mal'ın giderek azalması şeklinde yorumlanabilir. Batı Anadolu erken İTÇ III çanak çömleğini temsil eden –tabak, tankard, depas, matara, amfora gibi- karakteristik formlar da Frigya Kültür Bölgesi'nde yukarıda bahsettiğimiz yeni mal grupları ve önceki dönemlerden devam eden ve gelişen form gruplarıyla bir arada, dönemin erken evrelerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çanak çömlek Küllüoba'da stratigrafik olarak ele geçirilmiştir (Şek. 18 A)⁴⁰⁶.

Bölgede en önemli form grubunu, yalın maldan üretilmiş çark yapımı A2 tabakları oluşturmaktadır. Batı Anadolu'da Küllüoba dışında yalın maldan A2 tabaklarının görüldüğü diğer yerleşmeler ise Troya⁴⁰⁷ ve Tarsus⁴⁰⁸'dur. Küllüoba'da görülen diğer bir tabak formu da Troya A1 tabağıdır. Bu tabaklar kırmızı astarlı maldan üretilmiştir ve A2 tabaklarına nazaran oldukça az sayıda ele geçirilmiştir⁴⁰⁹. Küllüoba'da, Geç İTÇ II'den devam eden içe doğru kıvrılan ağız kenarlı kaseler artık büyük oranda Parlak Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mal ile temsil edilmektedir. Bunların iç kısımlarda

⁴⁰⁰ Sarı 2009: 92.

⁴⁰¹ Mellaart 1962:177, fig. 46/1-6.

⁴⁰² Eslick 2009: p. 149, pl. 48-49.

⁴⁰³ Son Troya I'de el yapımı A1 tabakaları ve büyük olasılıkla tankard formunun ortaya çıkışı.

⁴⁰⁴ Lloyd-Gökçe 1951: 45; Gunter: 1991: 8-9.

⁴⁰⁵ Gunter 1991: 113.

⁴⁰⁶ Küllüoba'da III. Evre erken İTÇ III'e tarihlendirilmektedir ve üç alt evre içermektedir. Bunlar eskiden yeniye doğru IIIC, IIIB ve IIIA olarak numaralandırılmıştır.

⁴⁰⁷ Blegen 1950:372-375.

⁴⁰⁸ Goldmann 1956:265, Fig.412, 413, 417, 418.

⁴⁰⁹ Türkteki 2010.

sık sık bant astar ve bazen kırmızı boya bezemeye rastlanır. İTÇ II'den beri gelişerek devam eden diğer formlar arasında 'S' profilli sığ kaseler, dikey kenarlı omurgalı kaseler sayılabilir. İlk kez IVA evresinde ortaya çıkan el yapımı tek kulplu tankardların çark yapımı örnekleri IIIB evresinde ortaya çıkar. Parlak Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mal ile temsil edilen el yapımı gobletler ile depas formu ilk kez ortaya çıkar. Küllüoba'da ilk kez IIIB evresinde ortaya çıkan çark yapımı Suriye şişelerinin tamamı *import* olmalıdır. Küllüoba'da bir önceki dönemden gelişerek devam eden testi formlarının yanında yeni formlar da ortaya çıkar. Çarkın etkisiyle testilerin gövdeleri giderek ovalleşir; ilk kez matara biçimli testiler ve amforalar ortaya çıkar. Kesik gaga ağızlı testiler bölgede fazla yaygın değildir. Batı Anadolu'nun büyük bir kısmında olduğu gibi Küllüoba'da da çömlekler ovalleşir. Dar boyunlu çömleklerde gövde üzerinde yatay ve dikey kulplara rastlanır. Bu tip çömlekler Seyitömer ve Troya'dan bilinmektedir⁴¹⁰. Üç ayaklı mutfak kapları yoğun bir şekilde kullanılmaya devam eder.

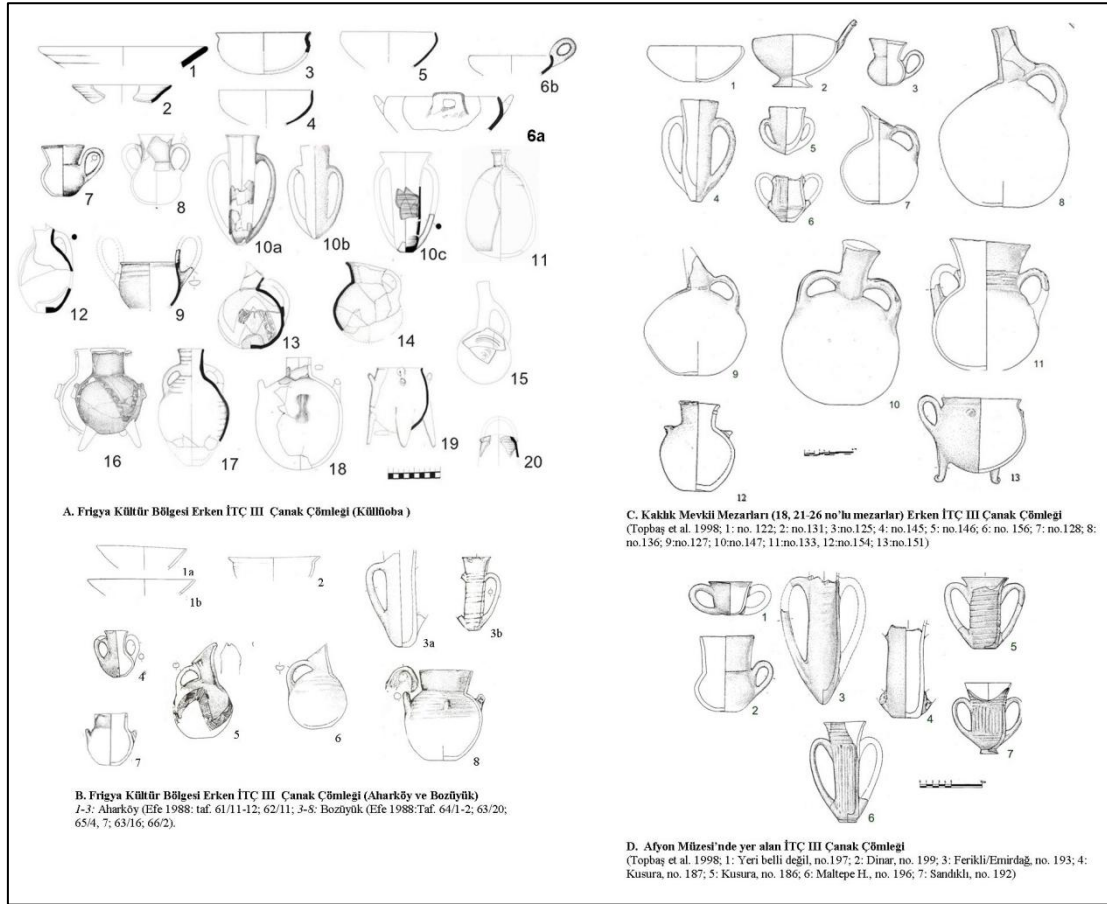
Daha önce de değindiğimiz gibi İTÇ II'de Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi özelliklerini yansıtan Afyon Grubu'nun yayılım alanı içinde, erken İTÇ III'te Frigya Kültür Bölgesi'nin özellikleri ağır basar. Bölgede, önceki dönemin bazı özellikleri devam ederken şimdi Frigya Kültür Bölgesi'nin Parlak Kırmızı Astarlı ve Açıklı Malı hakim mal grubudur⁴¹¹. Ayrıca az da olsa portakal rengi astarlı ve açıklı mal da temsil edilir. Gri/siyah açıklı mallara Küllüoba'da olduğu gibi burada da nadiren rastlanır⁴¹². Bölgenin erken İTÇ III form repertuarı Eskişehir Bölgesi ile neredeyse tamamen aynıdır (Şek.18 C-D). Bunlara dayanarak erken İTÇ III'te Afyon Çanak Çömlek Grubu'nun Frigya Kültür Bölgesi'ne dahil olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bölgenin erken İTÇ III çanak çömleği esas itibarıyla Kaklık Mevkii mezarlarından bilinmekle beraber yüzey araştırmaları da çanak çömlek özelliklerini belirlemeye katkı sağlar. Kaklık Mevkii'nde 18, 21-23 no'lu mezarlar Beycesultan'da boşluğa denk gelmesi gereken erken İTÇ III'ün en başlarına tarihlendirilir. Diğer bir deyişle Troya IIB-g evresi ile çağdaş olmalıdır. 24 ve 26 no'lu mezarlar ise erken İTÇ III'ün ortalarına tarihlendirilmektedir⁴¹³.

⁴¹⁰ Efe 2007: fig. 9b; Blegen 1950: fig.391-394.

⁴¹¹ Topbaş et als. 1998: 39.

⁴¹² Topbaş et als. 1998: 45.

⁴¹³ Topbaş et als. 1998: 46.

Şekil 18 Erken İTÇ III Frigya Kültür Bölgesi çanak çömleği

2.4.2 Kuzeybatı Anadolu ve Trakya

İTÇ III başlarından itibaren daha da yoğunlaşan Kilikya-İç batı Anadolu ilişkileri, Troas Bölgesini de içine alacak şekilde batıya doğru genişler. Troya'da II. Yerleşme'nin başlarında çanak çömlekte birden bire esaslı değişiklikler ortaya çıkar. Bu yeni çanak çömlek özelliklerinin önemli bir kısmının Büyük Kervan Yolu vasıtasıyla İç kuzeybatı Anadolu'nun etkisiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir⁴¹⁴. Troya'da son dönem kazıları sonucunda oluşturulan yeni stratigrafiye göre, IIc katından üç önceki katta (Ip) Troya I'in yerel çanak çömleği ile beraber ilk çark yapımı çanak çömlek ortaya çıkar, IIc (Iu) katından itibaren ise yukarıda bahsettiğimiz yeni çanak çömlek özellikleri, yerel Troya çanak çömleğinden daha yoğun olarak temsil edilir⁴¹⁵. Parlak Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mallar, çark yapımı tabaklar ve depasların ortaya çıkışı, Frigya Kültür Bölgesi'ndeki gelişmelerle paralellik gösterir. Bununla beraber Troya'da bu yeni çömlek birdenbire ortaya çıkar; buna karşın Küllüoba'da geç İTÇ II'ye tarihlendirilen IV B-A evrelerinde söz konusu çanak çömleğin bazı öncü formları ve özellikleri izlenebilmektedir. Dolayısıyla erken İTÇ III'ü karakterize eden bu yeni çanak çömlek

⁴¹⁴ Efe 2006b: 23.

⁴¹⁵ Korfmann 2001b: 373, fig. 423.

özelliklerinin Büyük Kervan Yolu boyunca Frigya Kültür Bölgesi'nden –İznik-İnegöl üzerinden-Troas'a yayıldığı bugünkü araştırmalar kapsamında şüpheye yer bırakmamaktadır. Troya ve Liman Tepe kazılarında anlaşıldığı üzere Troas ve İzmir grupları arasındaki ilişkiler artık önceki kadar yoğun değildir. Kervan yolunun aracılığıyla, Troas, İçbatı Anadolu'dan etkiler alırken İzmir bölgesi Ege dünyası ile daha bir yoğun ilişki içine girmektedir. İTÇ II'de Limni Grubu çanak çömlek özelliklerini yansıtan Poliochni çanak çömleği ile Troya arasındaki yerel farklılıklar artık o kadar göze çarpmamaktadır (Şek. 19D). Bir önceki dönemde Yortan grubunun yayılım alanı bulunduğu Balıkesir ve Akhisar- Manisa ovalarının ise erken İTÇ III çanak çömleği ile ilgili -Yortan Mezarlarında ele geçirilen az sayıda malzeme haricinde- eldeki veriler yok denecek kadar azdır (Şek. 19C). Diğer taraftan, daha önce Balkan kültürlerinin ayrılmaz bir parçası olan Trakya'da –özellikle Kanlıgeçit kazılarında anlaşıldığı üzere- bu dönemde ilk defa bölgede yoğun batı Anadolu etkileri hissedilir (Şek. 19B)⁴¹⁶. Batı Anadolu koloni yerleşmesi⁴¹⁷ olarak değerlendirilen Kanlıgeçit, Büyük Kervan Yolu boyunca gerçekleştirilen ticari ilişkilerin Balkanlar'ın içlerine dek ulaşmasında rol oynar.

Troas Grubu (Şek. 189A): Troya'da II. Yerleşme sonu ve III. Yerleşme erken İTÇ III'e tarihlendirilmektedir⁴¹⁸. 'Luster Ware', Parlak Kırmızı Astarlı ve Açkılı Malı (*Red Coated Ware*), Film Astarlı Mal (*Wash Ware*) ve 'Nubbly Ware' önceki evrelerden devam eder⁴¹⁹. Troya'da IIc evresinde yalın mal ortaya çıkar; II. ve III. yerleşmeler için yaygın bir mal grubu olur⁴²⁰. Tüm Batı Anadolu'da olduğu üzere Troya'da İTÇ III'de çanak çömlekteki en önemli yenilik çarkın kullanımınıdır. Troya'da İTÇ III'ün başlangıcı IIb olarak kabul edilmektedir; bu evrede çanak çömlek İTÇ II'nin son evresi olan IIa'dan pek farklı değildir. IIb yenileme duvarlarının altında çark yapımı A2 tabağına ait tek bir parça bulunmuştur ve buna dayanarak Troya'da ilk çanak çömlek yapımı çanak çömleğin IIb evresinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir⁴²¹. Bununla beraber çark yapımı A2 tabakları esas olarak, mimari olarak da gerçek anlamda değişikliklerin gerçekleştiği IIc evresinden itibaren yaygınlaşır. IIc evresinde Kırmızı Film Astarlı Mal (*Wash Ware*) ile temsil edilen tabaklar karakteristiktir; bununla beraber bu evreden itibaren sayısında artış olan yalın maldan tabaklar dönem için karakteristik olur⁴²². IIb evresinden itibaren büyük A1 tabakları ortaya çıkar⁴²³. Troya'da önceki dönemlerde karakteristik olan siyah-gri açkılı *anti-splash* kaseler, Son Troya I'den itibaren içe doğru kıvrılan ağızlı kaselere dönüşür; bu tip kaselerde sık sık üç ayaklara rastlanır⁴²⁴. Makara kulpların yerini giderek yatay kulplar

⁴¹⁶ Özdoğan et als. 1998: 123-149.

⁴¹⁷ Özdoğan 2000: 74.

⁴¹⁸ Efe 2007: fig. 18

⁴¹⁹ Blegen et als. 1950:221-223.

420 Ibid.: 222.

421 Ibid.: 205.

422 Ibid.: 226.

423 Ibid.: 224.

424 Ibid.: 226.

alır. Bu tip kulplar dışa dönük dudaklı kaselerle karakterize olur⁴²⁵. III. yerleşmede yatay ilmik kulplu, dışa dönük dudaklı, halka dipli kaseler en karakteristik kase formunu oluşturur⁴²⁶. Testiler ve gaga ağızlı testiler bir önceki dönemden gelişerek devam eder; testi gövdeleri giderek ovalleşir. Bunların yanı sıra yeni testi formları ortaya çıkar ki bunlar arasında tek kulplu testiler, yonca ağızlı testiler ve III. Yerleşmede ortaya çıkan uzun boyunlu ve uzun gagalı testiler en belli başlılarıdır. Troya'da bu dönemde ortaya çıkan diğer yeni formlardan en önemlileri arasında çift kulplu tankard ile depas yer alır. Troya'da tankard formunun I. Yerleşme'nin sonunda çıktığı belirtilmekle beraber, bu henüz netlik kazanmamıştır⁴²⁷. Depas ilk kez IId evresinde ortaya çıkar ve Parlak Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mal ile karakterize olur. Diğer yeni formlar arasında, Suriye şişeleri, amforalar, matara biçimli kaplar, çaydanlıklar, maşrapalar (*dipper*), hayvan biçimli kaplar (*askos*) sayılabilir. Boyunlu çömleklerde sık sık üç ayak veya kaideye rastlanır. Ayaklar bazen volüt biçimindedir. Gövde üzerinde yatay veya dikey tutamakların yanında kanat biçimli tutamaklar görülür. İnsan yüzü biçimli boyunlu çömlekler ise Troya İTÇ III için karakteristiktir. Depolama kaplarında gövdeler ovalleşir, incelik ve uzar. Omuzlarında çıkıntılı olan boyunlu kaplar (*flanged jar*) ile süzgeç biçimli çömlekler Poliochni, Thermi, Liman Tepe, Aphrodisias, Karataş Semayük'ten bilinir. Silindirik kapaklar üzerinde kabartma insan yüzleri yer alır ve bu uygulama III. yerleşmede yaygınlaşır. Bıyık motifi tüm Batı Anadolu'da olduğu gibi Troya'da da dönem için çok karakteristiktir. Troas bölgesinde özellikle iç kuzeybatı Anadolu'nun etkisiyle çanak çömlekte önemli bir kırılma noktası yaşanır; ancak yerel çanak çömlek özellikleri de azalarak varlığını sürdürür.

Trakya Grubu: İTÇ III'de büyük oranda Batı Anadolu kültür çemberine dahil olan Trakya'da, Kanlıgeçit kazılarında anlaşıldığı üzere, bölgede İç Kuzeybatı Anadolu ve Troas bölgeleri ile yakın benzerlikler içeren, ancak Balkan geleneklerinin de önceki dönemlerden kısmen devam ettiği yerel bir çanak çömlek grubunun oluştuğu anlaşılmaktadır (Şek. 19B). Mimariye paralel olarak çanak çömlekte de yenilikler söz konusudur. Bölgede karakteristik olan siyah veya koyu yüzlü açıklı çanak çömleğin yanında ilk kez Batı Anadolu kökenli kırmızı astarlı mallar ve yalın mal ortaya çıkar. Yeni formlar arasında yalın mal ile temsil edilen çark yapımı Troya A2 tabakları, tek veya çift kulplu tankardlar yer almaktadır. Bunun yanı sıra, öne yatık gagalı gaga ağızlı testiler bölgenin karakteristik çanak çömlek formlarındandır. Bunlar bazen çift boyunlu kompozit kaplar şeklindedir⁴²⁸.

İzmir Grubu: Liman Tepe'de 'Merkezi Kompleks Evresi'⁴²⁹ olarak da anılan bu evre, geç İTÇ II-erken İTÇ III'e tarihlendirilir (LMT V-IV:2)⁴³⁰. Geç İTÇ II'nin Lefkandi I-Kastri evresi ile çağdaş

425 Ibid.: 227; Troya form A21.

426 Troya form A22.

427 Blegen et als. 1950: 64.

428 Özdoğan et.als.1998:123-150; Özdoğan et al.1999; Özdoğan et al. 2000: 93-108; Özdoğan- Özdoğan, 2006:-194; Özdoğan, 2007:253-268.

429 Kıta Yunanistan'daki koridorlu ev geleneği ile aynı anlayışa sahip olduğu düşünülen Merkezi Kompleks eski kazı raporlarında 'Koridorlu Ev' olarak anılan yapıdır.

olduğu belirtilmektedir⁴³¹. Bugün Anadolu Yarımadasının önemli bir kısmında, kronoloji birliği büyük oranda sağlanmışken, Ege sahil kesiminde, özellikle Liman Tepe kazı ekibinin savunduğu Ege kronolojisi benimsenmiştir. Bunun sonucu olarak Troya II. Yerleşmesi Anadolu'nun iç kesimlerinin kronolojisine göre erken İTÇ III'e; Ege kronolojisine göre ise geç İTÇ II'ye tarihlenmektedir⁴³². Bu evrede, Liman Tepe'nin orta Ege ile ilişkileri daha yoğunlaşır. Özellikle Urfinisli sos kapları, mermer kap parçaları, *amphoriskos* başlı bronz iğneler ve Melos obsidyeni bu ilişkilere işaret eder. Merkezi Kompleks iki evrelidir. Birinci evrede tek-kulplu tankardlar ve çan biçimli kaplar ortaya çıkar. Geç evrede ise ilk kez *depas*, sığ kaseler, çark yapımı tabaklar ve matara biçimli kesik gaga ağızlı testiler görülür⁴³³. "Anadolu Ticaret Ağı" evresi olarak adlandırılan bu dönem, M.Ö. 2500-2250'ye tarihlendirilir⁴³⁴. Bu evrede ince ve oldukça kaliteli bir mal grubu olan siyah astarlı ve açkılı mallar ile kırmızı astarlı ve açkılı mallar ortaya çıkar⁴³⁵. Ancak burada Parlak Kırmızı Açkılı Mal son derece düşük oranda temsil edilmektedir ve tüm İTÇ III boyunca gri astarlı mallar ana mal grubunu oluşturur. Bu durum İzmir ve Troas grupları arasında çanak çömlekteki en önemli farkı oluşturur. Ayrıca, çark yapımı çanak çömleğin ve dolayısıyla formlarının Liman Tepe'de yok denecek kadar az saptanması - ki bunların import olma ihtimali bile olabilir- Troas Bölgesi ile aradaki diğer önemli farkı oluşturur. Bakla Tepe de bu dönemde Liman Tepe ile paralel bir gelişim sergiler. Burada Erken İTÇ III'e tarihlendirilen mezarlarda ele geçirilen malzeme, Liman Tepe Merkezi Kompleks evresi ile çağdaştır⁴³⁶. Oldukça iyi kalitede mallardan üretilmiş çanak çömlek arasında çark yapımı tabaklar, kırmızı astarlı ve açkılı maldan tek veya çift kulplu tankardlar, çan biçimli kaplar, depaslar, kesik gaga ağızlı testiler, yonca ağızlı testiler, çaydanlıklar dönemin karakteristik formları olarak karşımıza çıkar (Şek. 19E)⁴³⁷. Balıkesir-Akhisar Manisa ovalarında yayılım alanı bulan Yortan Grubu'nun erken İTÇ III gelişimi hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Bununla beraber Yortan Mezarlığı'nda ele geçirilen İTÇ III'e tarihlendirilen çanak çömlek kırmızı astarlı ve açkılı mallardan oluşur⁴³⁸. Formlar ve yatay yiv bezeme uygulamaları Bakla Tepe ile benzerlik gösterir (Şek. 19C). Yortan Grubu'nun bu dönemde İzmir grubu ile bütünleşme olasılığı söz konusudur.

⁴³⁰ Şahoğlu 2005a: fig.2.

⁴³¹ Kouka 2009: 146-147.

⁴³² Şahoğlu 2005b:344, fig. 2.

⁴³³ Ibid.: 147.

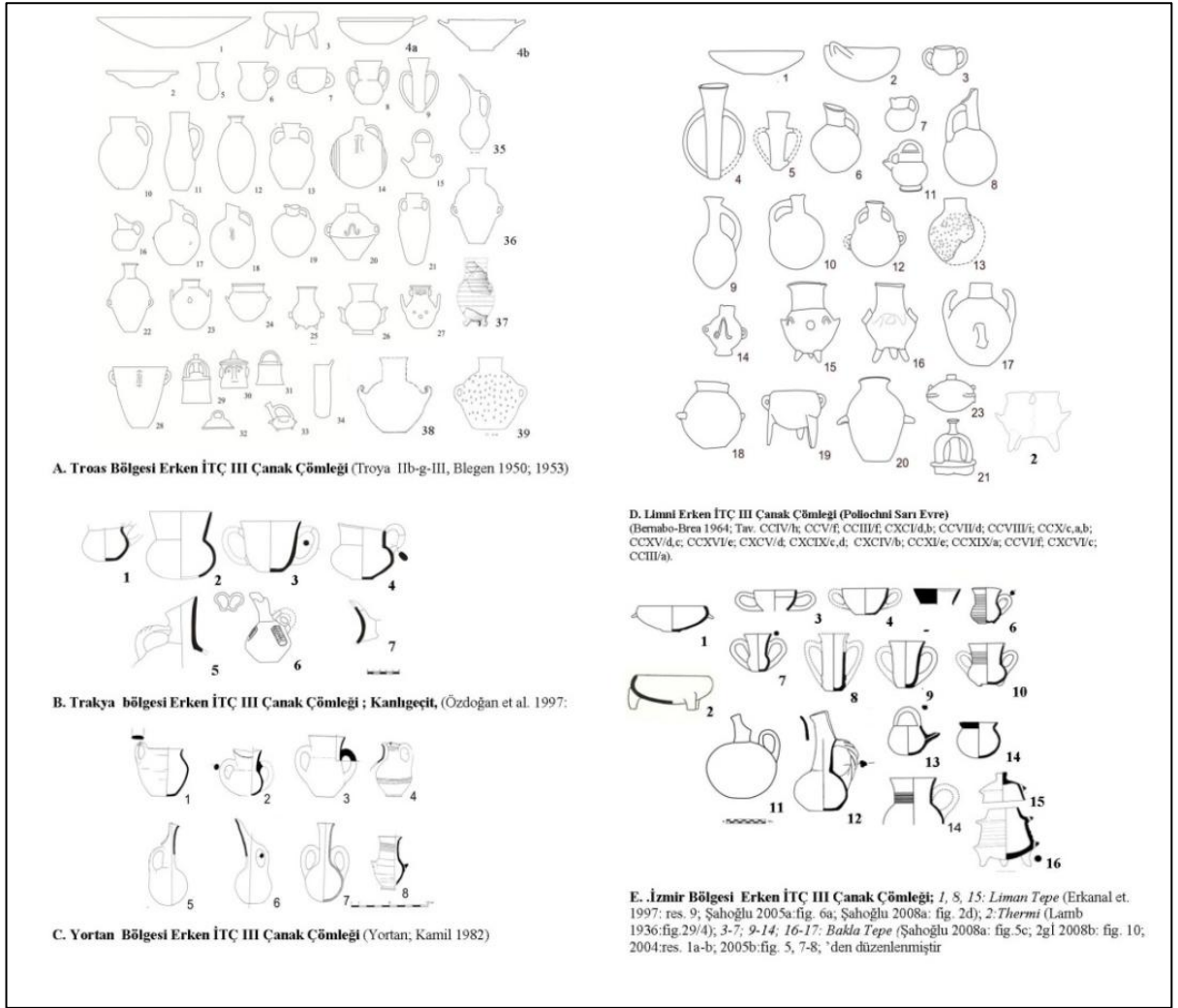
⁴³⁴ Şahoğlu 2005a.

⁴³⁵ Şahoğlu 2008b: 490.

⁴³⁶ Kouka 2009: 147.

⁴³⁷ Şahoğlu 2008b: 490

⁴³⁸ Kamil 1982:16.

Şekil 19 Kuzeybatı Anadolu Bölgesi ve Trakya erken İTÇ III çanak çömleği

2.4.3 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi

Bölge büyük oranda İTÇ II'deki sınırlarını korur. Bununla beraber bazı değişiklikler söz konusudur. Bir önceki dönemde söz konusu bölgenin yayılım alanı içinde yer alan Afyon bölgesinde artık Frigya Kültür Bölgesi çanak çömlek özellikleri ağırlık kazanır. İTÇ II'de çok sayıda yerel çanak çömlek grubunun yer aldığı bölgede –batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi- şimdi yerel farklılıklar önemli oranda ortadan kalkmıştır.

Erken İTÇ III'de ilk olarak Büyük Kervan Yolu'nun doğusunda –Frigya Kültür Bölgesi'nde- ortaya çıktığını düşündüğümüz Parlak Kırmızı Astarlı ve Açkılı Mallar, Yalın Mal ve çark yapımı A2 tabakları gibi çanak çömlekteki bazı yenilikler ticaret ağının bir yansıması olarak, yukarıda da değindiğimiz gibi Troas Bölgesi'ne dek yayılım alanı bulur. Büyük Kervan Yolu'nun batısına geçildiğinde ise bu yeni çanak çömlek öğelerine İTÇ III başlarında yok denecek kadar az

rastlanmaktadır. Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları ile Samos adasında yayılım bulan erken İTÇ III çanak çömleğinin yayılım alanının belirlenmesi büyük oranda yüzey araştırmalarına dayanmaktadır⁴³⁹. Bölgede bu döneme ait kazısı yapılmış yerleşmelerin en önemlileri arasında Beycesultan, Aphrodisias ve Samos adasındaki Heraion sayılabilir. Erken İTÇ III'ün erken evre çanak çömlek gelişimi kısıtlı olmakla beraber Kütahya Seyitömer'den bilinmektedir.

Büyük Menderes–Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nde İTÇ III'de karakteristik mal grubunu Portakal rengi Astarlı Mallar⁴⁴⁰ oluşturur. Söz konusu mallar bir sonraki geç İTÇ III'de de aynı bölgede yaygın olarak devam eder.

Kütahya-Tavşanlı Grubu?: Seyitömer yangın katı, Troas bölgesi ile özellikle formlar bağlamında bazı yakın paralellikler içermektedir; bununla beraber, Portakal Rengi Astarlı Mal'ın burada karakteristik mal grubunu oluşturması, söz konusu yerleşmeyi Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültürü yayılım alanı içinde değerlendirmemiz gerektiğini gösterir. Seyitömer'in yer aldığı Kütahya-Tavşanlı çanak çömlek grubunun yerel bir grup olarak erken İTÇ III'de de devam etme olasılığı söz konusudur. Burada, kase ve küresel gövdeli çömlek ve testilerin bir çoğu kalıp kullanılarak üretilmiştir. Kazılarda çok sayıda pişmiş toprak çanak çömlek kalıbı ele geçirilmiştir⁴⁴¹. En karakteristik formlar arasında dışa dönük dudaklı sığ kaseler, küresel gövdeli kaseler ve ilmik kulplu derin 'S' profilli kaseler yer alır. Kaselerin büyük çoğunluğu omfalos diplidir. Dipte, dış kısımda bazen boya veya çizi, bezeme ile haç veya insan yüzü motifleri yer alır. Kaselerin iç kısımlarında bazen kırmızı boya bezemeye rastlanır. 'S' profilli kaselerde ağız kenarı altında memecik bezeme yaygındır. Gaga ağızlı testilerin büyük çoğunluğu geriye yatık boyunlu ve küresel gövdelidir. Üç ayaklı mutfak kapları, boyunlu çömlekler ve küpler Troya II. Yerleşme ile çok yakın ilişkilidir⁴⁴². Boyunlu çömleklerin küplerin gövdeleri üzerinde sık sık insan yüzü bezeme vardır. Silindirik kapaklar Troya ilişkilerini yansıtırken kubbeli kapaklar Eskişehir bölgesi ilişkilerini yansıtır. Seyitömer'de özellikle son yıllarda Nejat Bilgen başkanlığında yapılan kazılar, en azından İTÇ III'ün ortalarında - Geçiş Dönemi öncesi- elde yapılan bazı çanak çömleğin son işlem olarak çarkta düzeltildiği anlaşılmıştır.

Yukarı Büyük Menderes Grubu: Yukarı Büyük Menderes bölgesi çanak çömlek gelişimi ise Beycesultan'dan bilinir (Şek. 20A). Burada XII-VIII. katlar J. Mellaart tarafından erken İTÇ III'e tarihlendirilmektedir⁴⁴³. Bununla beraber, Beycesultan XII. tabakada çanak çömlekte ani ve kökten değişikliklerin söz konusu olması ve çark yapımı çanak çömleğin birdenbire ve yoğun bir şekilde ortaya çıkması, geç İTÇ II'ye tarihlendirilen XIIIa ile XII. tabakalar arasında bir boşluğun olduğunu

⁴³⁹ Lloyd-Mellaart 1962: 252-253; Akdeniz 1999:205

⁴⁴⁰ Efe-İlaşlı 1997.

⁴⁴¹ Efe 2007b: 51

⁴⁴² Blegen et als. 1950: fig. 398; 397/35.563; 389/35.160, 35/485; 390/35.490; 395/35.645.

⁴⁴³ J. Mellaart bu dönemden İTÇ IIIa olarak bahseder. Lloyd-Mellaart 1962:258 vd.

düşündürmektedir⁴⁴⁴. Beycesultan X. Tabakadan itibaren, Troya IV'den bilinen OTÇ'ye geçiş dönemi için karakteristik olan çanak çömlek ortaya çıkar⁴⁴⁵. Dolayısıyla Beycesultan'da erken İTÇ III'ün başlarında büyük olasılıkla bir boşluk söz konusudur; erken İTÇ III'ün gelişkin evresi ise, aşağı yukarı Troya III ile çağdaş olması gereken XII-XI. Tabakalarda izlenebilmektedir⁴⁴⁶. Beycesultan XII-XI tabakalarında çark yapımı çanak çömlek yoğun bir şekilde karşımıza çıkmakla beraber, çanak çömleğin büyük bir kısmı halen elde yapılmaya devam edilmiştir⁴⁴⁷. En karakteristik form Troya'da ilk kez III. Yerleşmede ortaya çıkan 'S' profilli ve genelde çark yapımı olan kaselerdir (Troya A11 formu)⁴⁴⁸. Karakteristik diğer kase formları arasında genelde çark yapımı, 'S' profilli, ağız kenarı altında derin yiv bezeme yer alan kaseler başta gelir. Bu kaselerin metalik kap izlenimi verdiği düşünülmektedir⁴⁴⁹. Gobletler tüm İTÇ III boyunca yerleşmede bazı farklılıklarla beraber yaygın bir form olarak karşımıza çıkar. Bu tip kaplarda yatay yiv bezeme karakteristiktir. Bunlar genelde çark yapımı olup kaideli veya düz dipli olarak çeşitlilik gösterirler⁴⁵⁰. Tankardlar genelde omurgalı ve yatay yiv bezemelidir; depas ise tek bir örnekten bilinir. Yiv bezemeli, kaideli veya kaidesiz depaslar esas olarak bir sonraki geç İTÇ III'de yaygınlaşır. XII. Tabakada ortaya çıkan gaga ağızlı testiler OTÇ'ye geçiş dönemi özelliği yansıtmaya başlar; genelde uzun boyunlu ve uzun gagalı testilerde gövde üzerinde yiv bezeme karakteristiktir⁴⁵¹. Üç ayaklı mutfak kapları biçim olarak İTÇ II'den devam eder⁴⁵². Kuzeybatı Anadolu için karakteristik olan boyunlu çömlekler minyatür formda ve çizi bezemeli olarak görülür. Kapaklar yaygın değildir. Tek bir örnek silindirik biçimli ve sepet kulpludur.

Aşağı ve Orta Büyük Menderes Grubu: Aşağı ve Orta Büyük Menderes ovalarında yayılım alanı bulan grubun erken İTÇ III çanak çömlek gelişimi, iç kesimde Aphrodisias'da Pekmez Tepe VI. ve Akropol III-VI. tabakalarda⁴⁵³ (Şek. 20C) ve kıyı kesimde Samos adasında yer alan Heraion II-III. tabakalarda⁴⁵⁴ (Şek. 20B) izlenebilmektedir. Bununla beraber Karahisar⁴⁵⁵, Köyceğiz⁴⁵⁶, Damlıboğaz⁴⁵⁷ gibi belli başlı yerleşme ve mezarlıklarda çok sayıda ele geçirilen tüm kap içinde İTÇ III özelliklerini yansıtan tankard, depas ve tabak gibi formlar yer almaktadır. Büyük Menderes – Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi için karakteristik olan portakal rengi astarlı mallara bu bölgede de rastlanmaktadır. Burada İTÇ II sonlarında ortaya çıkan kiraz kırmızısı renginde astarlı ve iyi açkılı

⁴⁴⁴ Kamil 1982:64; Efe 1998: 298.

⁴⁴⁵ Lloyd-Mellaart 1962: 207

⁴⁴⁶ Ibid.: 264.

⁴⁴⁷ Ibid.:199.

⁴⁴⁸ Ibid.: 201.

⁴⁴⁹ Lloyd-Mellaart 1962: 201.

⁴⁵⁰ Ibid.:201.

⁴⁵¹ Ibid.: 205.

⁴⁵² Ibid.: 49/11-12

⁴⁵³ Joukowsky 1986: Tab.5.

⁴⁵⁴ Caskey 1963: 89-90.

⁴⁵⁵ Yaylalı-Akdeniz 2002: fig. 5, 1,17,16

⁴⁵⁶ French 1997: fig. 12/6

⁴⁵⁷ Gülseven 2002: çiz. 16/a; 8

mallar İTÇ III'de yaygınlaşarak devam eder⁴⁵⁸. Kapların iç kısmı hemen hemen her zaman siyah renkte olan bu mala kıyı kesimde Samos Heraion'dan⁴⁵⁹, Damlıboğaz, Köyceğiz⁴⁶⁰ ve Tavas ovasında yer alan Aphrodisias'a dek rastlanır⁴⁶¹. Bölgede Erken İTÇ III form repertuarında en önemli grubu yatay kulplar ile karakterize olan, çark veya el yapımı yarı küresel veya 'S' profilli kaseler oluşturmaktadır. Bu tip kaselere Heraion⁴⁶², Aphrodisias⁴⁶³, Damlıboğaz⁴⁶⁴ ve Köyceğiz⁴⁶⁵ de sıkça rastlanmaktadır. Aphrodisias ve Heraion'da ele geçirilen tabakların büyük çoğunluğu Troya A1 tabakları tipindedir⁴⁶⁶; söz konusu yerleşmelerde çark yapımı Troya A2 tabakları oldukça az sayıdadır ve yine kırmızı astarlı mal ile üretilmiştir. Depas formu, Aphrodisias'ta ilk kez 'İTÇ 4'de ve Heraion'da ise III. Tabaka'da ortaya çıkar⁴⁶⁷. Bölgedeki depaslar formları açısından oldukça çeşitlilik gösterir. Silindirik ince boyunlu, uzun veya kesik gaga ağızlı testiler ilk kez geç İTÇ II'de ortaya çıkar, erken İTÇ III'de yaygınlaşır. Bu tip testilerde boyun üzerinde yiv bezeme karakteristik bir özelliktir⁴⁶⁸. Aphrodisias'ta 'İTÇ 4'de ilk kez yonca ağızlı testiler ortaya çıkar⁴⁶⁹. Çaydanlıklar, küresel gövdeli 'S' profilli çömlekler, kanat biçimli tutamaklı (*wing-handled*) boyunlu çömlekler, çaydanlıklar, süzgeç biçimli kaplar, 'deeper' olarak adlandırılan sıvı kapları ve askoslar Ege sahil kesimi İTÇ III çanak çömlek geleneğini yansıtır. Az sayıda örnekle temsil edilen akıtacaklı küpler Erken Minos III kültürü ile ilişkilere işaret eder⁴⁷⁰.

⁴⁵⁸ Joukowsky 1986:371.

⁴⁵⁹ Spanos 1972: 24; Milojević 1961: Taf. 46/11-15, 18-19

⁴⁶⁰ French 1997: 584, 591

⁴⁶¹ Joukowsky 1986:371.

⁴⁶² Milojević 1961:47/2.

⁴⁶³ Joukowsky 1986:fig. 442/22.

⁴⁶⁴ Gülseven 2002:çiz.16.

⁴⁶⁵ French 1997:fig. 12/6.

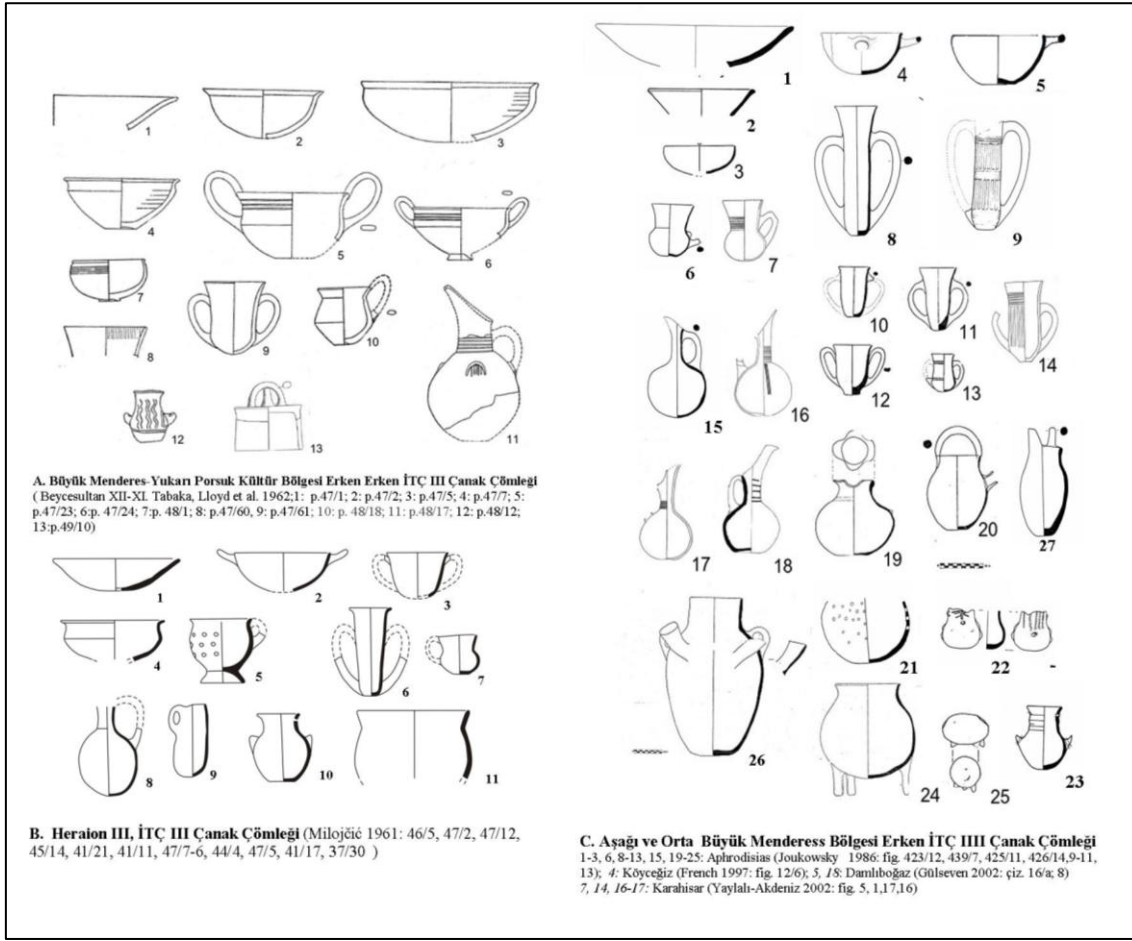
⁴⁶⁶ Ibid.: 578-581, Fig.419/3, 12, 15, 18;584, Fig.423/2, 13.

⁴⁶⁷ Ibid.:390; Milojević 1961:47/7

⁴⁶⁸ Joukowsky 1986:393.

⁴⁶⁹ Ibid.:370.

⁴⁷⁰ Joukowsky 1986: 428/23.

Şekil 180 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi Erken İTÇ III çanak çömleği

2.4.4 Likya-Pisidya Kültür Bölgesi

Likya-Pisidya Kültür Bölgesi erken İTÇ III çanak çömlek gelişimi Elmalı ovasında yer alan Karataş-Semayük'te stratigrafik olarak izlenebilmektedir. Bu yerleşmede İTÇ III'e tarihlenen VI. Tabaka'nın çanak çömleği, geç İTÇ II'ye tarihlenen V. Tabaka'dan kesintisiz olarak devam eder (Şek. 21)⁴⁷¹. VI. Tabakada kırmızı astarlı ve açıkılı mallar devam etmekle beraber bu dönemde kahverengi yüzeyler ağırlık kazanmaya başlar. İlk kez portakal rengi ince mallar (*Fine orange ware*) ortaya çıkar. VI. tabakada ilk kez çark kullanılır ve çark yapımı/çarkta tamamlanmış tabaklar ortaya çıkar⁴⁷². Buradaki tabaklar çark yapımı yalın mal ile temsil edilen A2 tipi tabaklardan farklıdır. Karataş-Semayük tabakları yerel bir gelişim gösterir. Bu tabakların İTÇ II'nin sığ kaselerinden geliştiği düşünülmektedir⁴⁷³. Yaygın kase formu içe dönük dudaklı kaselerdir; ağız kenarı altında sık sık yatay kulplar yer alır. Bezeme önceki dönemlere nazaran daha azdır⁴⁷⁴. Çark yapımı tankardlar ilk kez bu

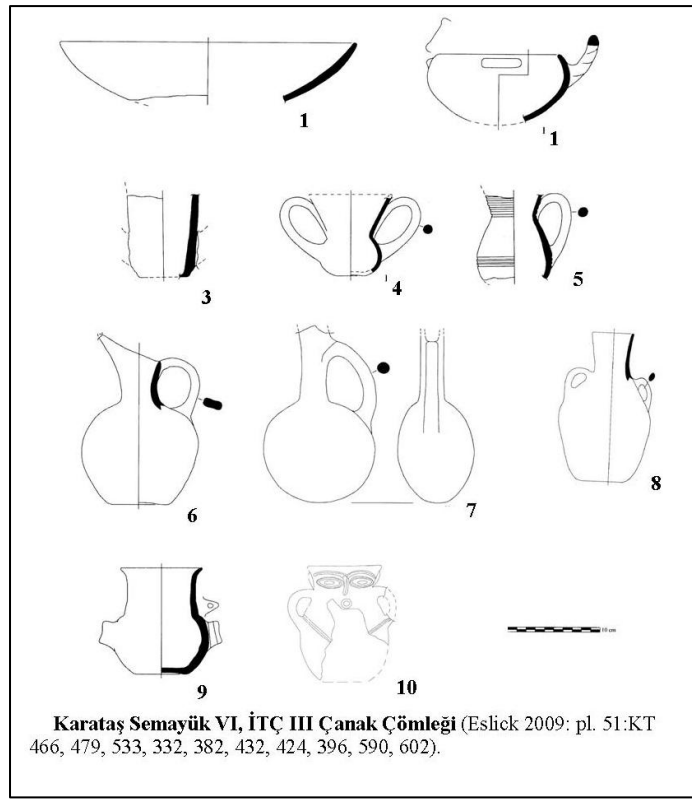
⁴⁷¹ Eslick 2009: 227.

⁴⁷² Ibid.: 160.

⁴⁷³ Ibid.: 149.

⁴⁷⁴ Ibid.: 167.

dönemde ortaya çıkar⁴⁷⁵. Büyük Menderes havzası için karakteristik olan yatay oluk bezemeli tankardlar Karataş-Semayük'te de karşımıza çıkar. Karataş'ta tek bir örnekle temsil edilen Depas, VI:2. evrede ele geçirilmiştir; düz diplidir ve güneybatı Anadolu ve Ege sahil kesiminde rastlanan gelişkin depas formlarındandır⁴⁷⁶. Bölge için karakteristik olan dar boyunlu, öne yatık gagalı testiler önceki dönemlerden devam eder. Bu dönemde ilk kez matara biçimli gaga ağızlı testiler ve yonca ağızlı testiler ortaya çıkar. Elmalı ovasında VI. Tabaka ile çağdaş malzeme veren yerleşmeler sadece Hacimusalar, Beydeğirmen ve Gökpınar'dır. Diğer yerleşmelerde İTÇ III malzemesi yok denecek kadar azdır⁴⁷⁷. Bu kültür bölgesinin İTÇ III dönemi sınırlı oranda sadece Karataş-Semayük'ten bilindiğinden, bu çanak çömleğin özellikleri, gelişimi ve bölge içindeki kültürel konumu ile çevre kültür bölgelerle olan ilişkileri konusunda bir analiz yapmak mümkün değildir.

Şekil 21 Elmalı Bölgesi erken İTÇ III çanak çömleği

2.5 Geç İTÇ III (İTÇ HIB) Çanak Çömleği

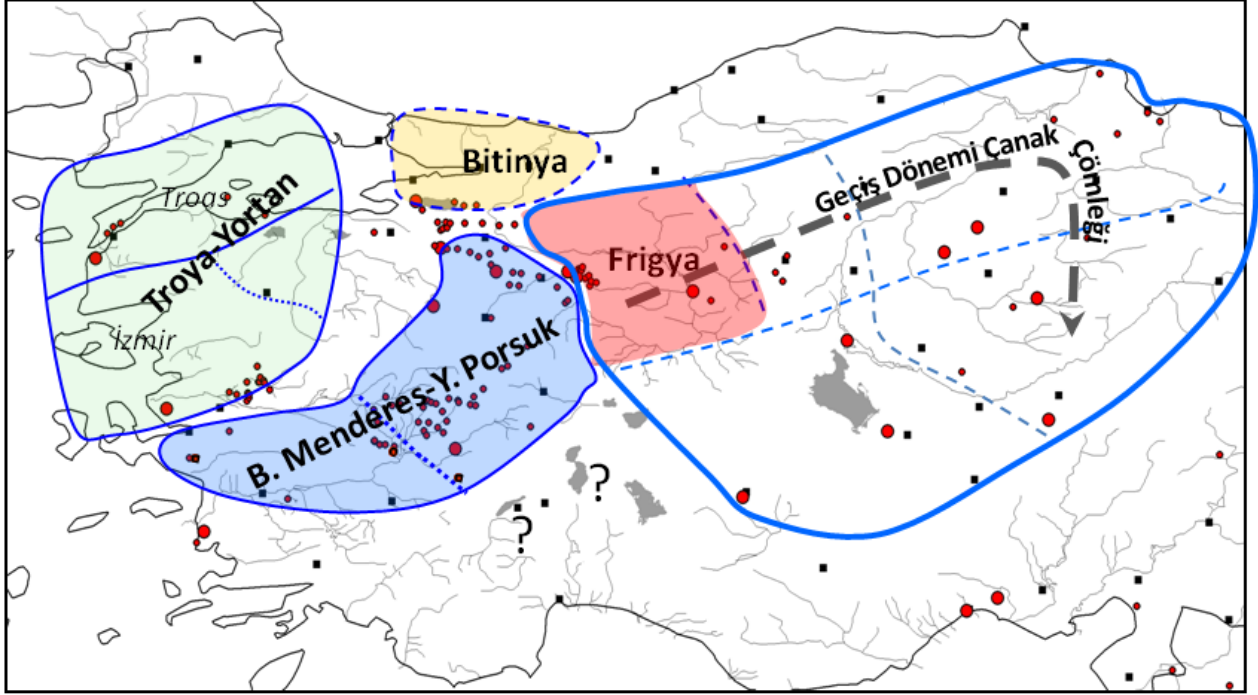
Bu dönem, Anadolu'nun kültürel gelişim sürecinde üçüncü önemli kırılma noktasıdır. Batı Anadolu'nun İTÇ başlarında şekillenen kültürel ve siyasal yapılanmasında Geç İTÇ III'de önemli bir değişiklik ortaya çıkar: Sahil kesimi Ege Dünyası ile daha bir bütünleşir; İç kuzeybatı Anadolu ise Batı Anadolu'dan koparak Orta Anadolu ile tüm 2. Binyıl boyunca devam edecek olan kültürel ve

⁴⁷⁵ Ibid.: 220.

⁴⁷⁶ Ibid.: 220.

⁴⁷⁷ Ibid.: 214.

belki de siyasal bir bütünlük oluşturur⁴⁷⁸. Bu bütünlük en fazla, İç kuzey batı Anadolu’dan, doğuda Kızılırmak Kavsi’nin içi ve Orta Karadeniz kıyılarına dek uzanan geniş coğrafyada yayılmış olan ve ‘Geçiş Dönemi Çanak Çömleği’ olarak adlandırılan bir çanak çömlek grubunda yansımaları bulur.

Şekil 22 OTÇ’ye Geçiş Dönemi (Geç İTÇ III) Kültür Bölgeleri

2.5.1 İç Kuzeybatı Anadolu-Orta Anadolu Bölgesi

W. Orthmann tarafından Orta Anadolu’da, *übergangsperiode* (Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi)⁴⁷⁹ olarak adlandırılan dönemi karakterize eden çanak çömlek, ilk aşamada, batıda iç kuzey batı Anadolu’dan, doğuda Kızılırmak Kavsi’nin içine kadar olan coğrafi bölgede ortaya çıkmış olabilir. Bir sonraki aşamada ise söz konusu çanak çömleğin kuzeyde Orta Karadeniz kıyılarına⁴⁸⁰ ve güneyde de Orta Anadolu’nun güney kesimini de içine alacak şekilde geniş bir alana yayıldığını görüyoruz (Şek. 22)⁴⁸¹. Bu durum Orthmann’ın, bu dönemde -Orta Anadolu’nun kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere- iki farklı çanak çömlek grubunun varlığından söz etmesi ile örtüşmektedir⁴⁸². Bu bölgelerden biri, iç batı Anadolu’dan Kızılırmak kavsini kuzey kesimini (Çorum ili ve yakın

⁴⁷⁸ Efe 1994:23.

⁴⁷⁹ Orthmann 1963a:10, 99.

⁴⁸⁰ İkiztepe kazıları sonuçlarına dayanarak, U. B. Alkım tarafından “Geçiş Çağı” veya “Er-Hitit” olarak adlandırılan çanak çömlek; portakal, kırmızı, devetüyü ve bej rengi astarlı, genellikle ince mineral ve ince bitki katkı hamurludur. Bazı kapların ağız kenarı içine bant astar uygulaması söz konusudur. Özellikle kırmızı astarlı kaplar çok iyi açıklanmıştır. Geçiş Dönemi çanak çömleği büyük oranda çark yapımıdır. Bunun yanı sıra el yapımı ve İTÇ türü hamurla hazırlanmış çanak çömlek ele geçirilmiştir. Bu durum, İTÇ geleneklerinin bir süre daha devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır (Alkım-Alkım-Bilgi 1998: p. 1-3).

⁴⁸¹ Efe-Türkteki 2005:119.

⁴⁸² Orthmann 1963b:50.

çevresi), diğeri ise Kızılırmak kavsinin güney kesimidir (Alışar ve Kültepe civarındaki bölge)⁴⁸³. Frigya bölgesi de bu oluşumun içinde önemli bir rol üstlenen bir başka grup olarak -erken İTÇ III'de son şeklini alan sınırlarıyla- varlığını sürdürmektedir.

Burada vurgulanması gereken iki önemli husus söz konusudur. Bunlardan ilki, bir önceki evrede Frigya Kültür Bölgesi ile Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi arasında söz konusu olan sınırın, Geçiş Dönemi çanak çömleği yayılım alanının batı sınırı ile çakışmasıdır. İkincisi, aynı sınırın Eski Hitit Dönemi tarihi coğrafya haritalarında çizilen Arzawiya-Hatti sınırı ile de çakışmasıdır⁴⁸⁴. Bu geniş coğrafyada yayılım bulan söz konusu çanak çömlek koyu kırmızı-kahverengi, portakal rengi astarlı, çoğunlukla ince hamurlu bir mal grubu ile karakterize olur⁴⁸⁵. Kalınlaştırılmış dudaklı (*Bead-rim* kaseler), dibi ipe kesilmiş kadehler, çaydanlıklar, ağız kenarları diyagonal kesilmiş veya sivri gaga ağızlı büyük testiler (*schnabelkanne*), ince çizi bezeme, baskı nokta bezeme, kabartma bıyık ve kablo motifi ile kırmızı boya haç motifi bu dönemi işaret eden en önemli formlar ve bezeme özellikleri arasında yer alır⁴⁸⁶. Yalnız içi boyalı kaselerin Kızılırmak kavsi içinde bugüne kadar bulunmadığını belirtmemiz lazımdır. Geçiş Dönemi çanak çömleği –Küllüoba'dan anladığımıza göre- Frigya Kültür Bölgesi'nde hemen hemen tamamen Geçiş Dönemi özellikleri yansıtıran Orta Anadolu'da yerel Kapadokya çanak çömleği ile birlikte görülür⁴⁸⁷. Diğer taraftan, bu dönemde Küllüoba'da giderek Orta Anadolu mimarisi özellikleri egemen hale gelir. Frigya Kültür Bölgesi'nin Geçiş Dönemi'nin ortaya çıkışı ve gelişiminde nasıl bir rol oynadığı konusunda somut bazı görüşler ileri sürebilmemiz için bölgede daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Ancak, Küllüoba'da Geçiş Dönemi'nin erken evrelerinin henüz Kızılırmak Kavsi'nin içinde tüm özellikleriyle saptanamaması, bu dönem çanak çömleğinin iç kuzeybatı Anadolu'dan doğuya doğru yayılmış olması ihtimalini artırmaktadır. Orthmann Boğazköy, Alacahöyük, Ahlatlıbel, Karaoğlan ve Polatlı'da, Geçiş Dönemi'nde ilk kez ortaya çıkan çark yapımı çanak çömleğin önceki dönemlerden çok farklı olduğunu ve bu yeni çanak çömleğin dışarıdan gelen etkilerin sonucu olarak ortaya çıktığını vurgular. Dolayısıyla bunun kökenini kil ve astarlama tekniğinden yola çıkarak hemen batısındaki bölgenin İTÇ çanak çömleğine dayandırır⁴⁸⁸. Yine, Mellaart, Hitit mallarının kökeni olarak gördüğü ve "Hitit Malı"⁴⁸⁹ olarak tanımladığı bu monokrom çanak çömleğin kuzeybatı'da bir bölgede ortaya çıkıp buradan Ankara

⁴⁸³ Orthmann, Eskişehir'de Aharköy, Kütahya'da Tavşanlı ve Denizli'de Beycesultan yerleşmelerinde ele geçirilen çanak çömleği de bu grubun yayılım alanına dahil eder (Orthmann 1963b:50).

⁴⁸⁴ Forlanini-Marazzi 1986: Tav. XVII.

⁴⁸⁵ Lloyd-Mellaart. 1962:262

⁴⁸⁶ Efe 1994:24

⁴⁸⁷ Orthmann, Kültepe'de Geçiş Dönemi'ne denk gelen Karum III-IV (Kaniş 10-9) çanak çömleği içinde erken İTÇ III geleneğinin bir devamı niteliğinde olan el yapımı gelişmiş Kapadokya boyalı mallarının ağırlıklı grubu oluşturduğunu, buna karşılık Boğazköy'de Geçiş Dönemi'ne tarihlendirilen 9-8b tabakalarda, kırmızı-portakal renkli astarlı, erken çark yapımı malların daha fazla temsil edildiğini belirtmektedir (Orthmann 1963a:78).

⁴⁸⁸ Orthmann 1963a:100

⁴⁸⁹ Lloyd-Melaart 1962:261.

Bölgesi üzerinden Orta Anadolu'ya yayıldığı ve bir sonraki aşamada güneye yayıldığını vurgulamaktadır⁴⁹⁰. Bu iki görüş de yukarıdaki varsayımın doğru olabileceğini göstermektedir.

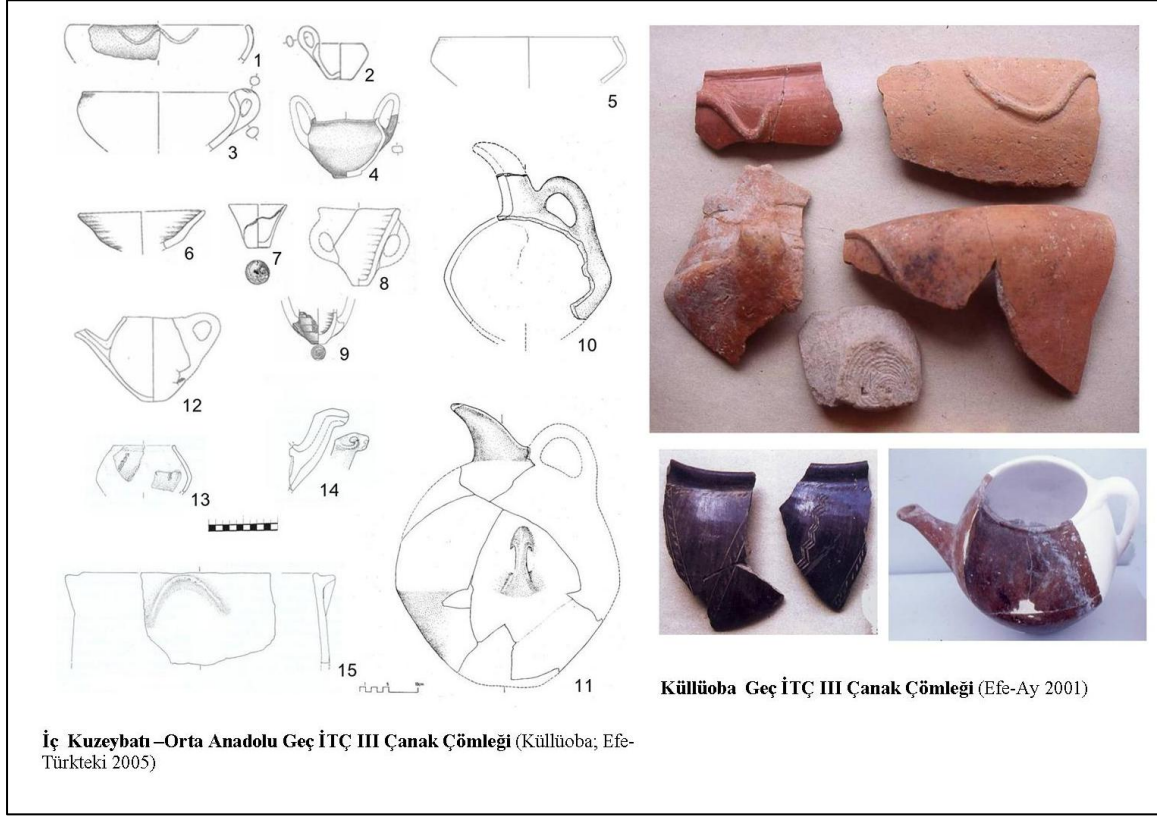
Küllüoba: Küllüoba'da II E-A evreleri OTÇ'ye Geçiş Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Geçiş Dönemi'nin ilk evresi olan II E'de erken İTÇ III'de karakteristik olan mallar büyük oranda ortadan kalkar ve Geçiş Dönemi'ne özgü mallar ortaya çıkar. Form gruplarında da önemli ve köklü değişiklikler olmakla beraber, eski gelenekler yeni çanak çömlekte yansımalarını bulur (Şek. 23). En karakteristik kase formları içe dönük dudaklı kaseler ile yarımküresel gövdeli veya omurgalı *bead-rim* kaselerdir. *Bead-rim* kaselerin en erken örnekleri IIC evresinde ortaya çıkar. Küllüoba'da OTÇ'nin başlangıcın tayin eden yassılaştırılmış *bead-rim* kaseler ise ele geçirilememiştir. 'S' profilli kaseler ve bu kaselerde sık sık görülen dikey kulplar ve oval ilmik kulplar, bölgede İTÇ başından beri karakteristik olan ilmik kulpların bir devamı niteliğinde olabilir. Bu tip kulplar Orta Anadolu ve İçbatı Anadolu'da da (Beycesultan) yaygın bir özelliktir. Yüksek kaideler dönemin sonunda ortaya çıkar. Alçak kaideli kaseler ise IID evresinden itibaren söz konusudur. Çift kulplu kaseler (*goblet*) yaygın değildir. Bunlar, Beycesultan örneklerine benzemektedirler. İlmik kulplu omurgalı küçük kaseler oldukça karakteristik bir formdur⁴⁹¹. Troya tabakları IID ve C evrelerinde nadiren görülür ve daha sonra ortadan kalkar. Bu tabaklar belirgin çark izleri ile erken İTÇ III tabaklarından ayrılır. Çift konik çaydanlıklar Geçiş Dönemi'nin karakteristik formlarındandır. Kırmızı astarlı maldan bir örneğin yanı sıra siyah parlak açkılı çizi ve baskı bezemeli mala ait parçalar büyük olasılıkla çaydanlık formuna aittir. Büyük olasılıkla en üst katlarda artık temsil edilmeyen depaslar sayıca azalır ve bunların geç formları konik şekillidir. Fazla yaygın olmayan dibi ipile kesilmiş kadehler her zaman yalın maldandır ve bunlar Küllüoba'da II D evresinde ortaya çıkarlar. Gagaları öne doğru uzayan büyük testiler (*Schnabelkanne*) ilk kez IIC evresinde ortaya çıkar. Yaygın olmamakla beraber, yonca ağızlı testilere de rastlanır⁴⁹². Bezeme yaygın değildir. En yaygın bezeme ince çizi ve baskı bezemedir. Kabartma bıyık ve yarım motifleri de vardır. Kapların iç kısmında yaygın olmamakla beraber raydal açıklama izlerine rastlanır⁴⁹³. Küllüoba geç İTÇ III dönemi üzerine F. Şahin tarafından devam etmekte olan çalışmalar, bugüne dek oldukça yetersiz bilgiye sahibi olduğumuz OTÇ'ye Geçiş Dönemi ile ilgili araştırmalara ve tartışmalara yeni bir ivme kazandıracağına şüphe yoktur.

⁴⁹⁰ Mellaart 1970:58.

⁴⁹¹ Efe- Türkteki 2005:126.

⁴⁹² Ibid.:127.

⁴⁹³ Ibid.:129.

Şekil 23 Küllüoba OTÇ'ye Geçiş Dönemi (Geç İTÇ III) çanak çömleği

2.5.2 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi ve Yakın Çevresi

Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nde, Geçiş Dönemi çanak çömleğinin yayılım alanının batı sınırını oluşturan Kütahya-Afyon hattının batısında da –en azından Denizli'ye kadar olan bölgede- söz konusu çanak çömlek geleneksel yerel çanak çömlek içine nüfuz etmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. *Bead-rim* kaseler, dipleri iple kesilmiş kadehler, çaydanlıklar, eğimli veya sivri gaga ağızlı büyük boyutlu testiler (*Schnabelkanne*) gibi Geçiş Dönemi çanak çömleğinin karakteristik özellikleri, Kütahya-Afyon hattının batısında, komşu bölgeden bir etkilenme olarak karşımıza çıkmış olmalıdır. Bu etkiler form gruplarının yanısıra mal gruplarında da izlenebilmektedir; karakteristik portakal rengi astarlı yerel mal ile beraber kırmızı-kahverengi astarlı Geçiş Dönemi malına rastlanır. J. Mellaart bu yeni çanak çömleğin bölgenin kuzeyinden bir etki ile ortaya çıktığını vurgulamaktadır⁴⁹⁴.

Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nde OTÇ'ye Geçiş Dönemi çanak çömlek gelişimi Beycesultan IX-VI. tabakalardan bilinmektedir. Beycesultan'da İTÇ III döneminin karakteristik mal grubu film astarlı “*wash ware*” maldır; iç yüzeylerde bant astar uygulaması

⁴⁹⁴ Lloyd-Mellaart 1962:263.

karakteristiktir⁴⁹⁵. Beycesultan IX. Tabakanı itibaren çanak çömlekte değişiklik söz konusudur (Şek. 24), bununla beraber kültürde bir kopukluk görülmez⁴⁹⁶. X ve IX. Tabakalar, Küllüoba'daki Geçiş Dönemi'nin başlarına denk gelmelidir. Burada erken evrelerde henüz *bead-rim* kaseler ortaya çıkmamıştır. Bu form IX. tabakada tek bir örnekle temsil edilir; çark yapımı A2 tabakları ise bu evreden sonra ortadan kalkar⁴⁹⁷. Bu evrelerde en karakteristik kase formu dışa dönük dudaklı omurgalı derin kaselerdir⁴⁹⁸. Kaideli ve yatay oluk bezemeli depaslar gelişerek devam eder. X. Tabakada 'S' profilli gobletler ortadan kalkar ve yerini keskin 'S' profilli derin kadehler alır⁴⁹⁹. VIII. Tabakadan itibaren ise söz konusu kadehlerin yerini kantharoslara bırakır⁵⁰⁰. Ağız kenarı altında yatay oluk bezemeli kaseler sıkça rastlanan bir diğer formu oluşturur. Gaga ağızlı testiler çeşitlilik gösterir, önceki dönemlerden gelişerek devam eder. Uzun boyunlu kesik gaga ağızlı testilerin metal kapların taklidi olduğu düşünülmektedir⁵⁰¹. Yaygın olmamakla beraber yonca ağızlı testilere rastlanır. Beycesultan'da sıkça rastlanan arkası yarık gaga ağızlı testi formu Troya IV. Yerleşme'den de bilinir⁵⁰². Gövde üzerinde üç kulplu küpler ve dörtgen kesitli yatay kulplu küpler ile volüt bezeme ve hayvan biçimli kaplar da Ege kıyıları ile olan ilişkilere işaret eder. Beycesultan ile Samos Heraion IV. Kat arasında, İTÇ başlarından beri süregelen yakın benzerlikler - Büyük Menderes Nehri boyunca İç bölgeler ile güney Ege kıyıları arasındaki ilişkilerin devamlılığını göstermektedir. Bu benzerliklerin en önemlileri arasında çift kulplu derin kadehler, ördek biçimli kaplar, uzun silindirik gaga ağızlı testiler ve boyunlu küpler sayılabilir (Şek. 24C)⁵⁰³. VII-VI. tabakalar Beycesultan'da Geçiş Dönemi'nin sonlarına işaret eder. VIa⁵⁰⁴ tabakasında daha sonraları yaygın olarak devam edecek karakteristik bazı özellikler ortaya çıkar (Şek. 24B). Bunların başında astarlı ve açkılı malların ortaya çıkması sayılabilir. İyi derecede açkılı bu mallarda yüzey renkleri çeşitlilik gösterir; koyu kırmızı karakteristik renktir⁵⁰⁵. Beycesultan'da VII. tabakadan itibaren Geçiş Dönemi çanak çömleği daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Mellaart, Geçiş Dönemi çanak çömleğinin Beycesultan'a Orta Anadolu'dan daha geç bir zamanda yayıldığını belirtir. Ona göre bu çanak çömlek öncelikle Beycesultan'ın kuzeyinde bir yerde (Kütahya-Tavşanlı'yı önerir) erken İTÇ III'de gelişip Ankara Bölgesi ve Orta Anadolu'ya yayılmıştır; daha sonra da Beycesultan'a ulaşmıştır⁵⁰⁶. Söz konusu çanak çömlek arasında içi kırmızı haç motifli *bead rim* kaseler, dipleri ipe kesilmiş kadehler, ağız kenarları diyagonal kesilmiş veya

⁴⁹⁵ Ibid.:200.

⁴⁹⁶ Ibid.:207.

⁴⁹⁷ Ibid.:215.

⁴⁹⁸ Ibid.:207.

⁴⁹⁹ Ibid.:207.

⁵⁰⁰ Ibid.:215.

⁵⁰¹ Ibid.:213.

⁵⁰² Ibid.:211.

⁵⁰³ Milojević 1961.

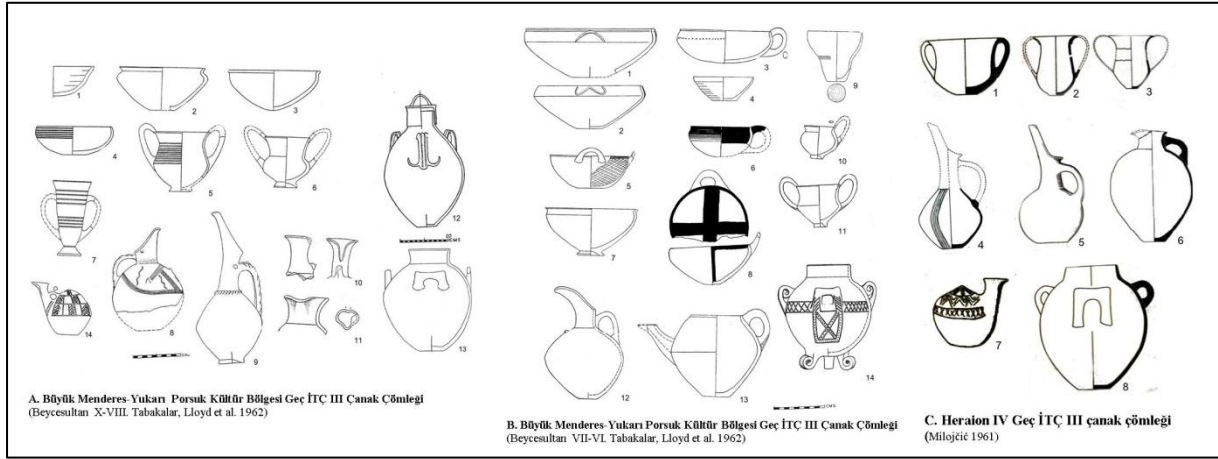
⁵⁰⁴ J. Mellaart VIa tabakasını, OTÇ'nin erken evresine denk gelen Karum II ve Troya V geç evrelerine tarihlendirmekle beraber, İTÇ IIIB kapsamında değerlendirmiştir (Lloyd-Mellaart 1962:264).

⁵⁰⁵ Ibid.:229.

⁵⁰⁶ Mellaart 1970:58.

sivri gaga ağızlı büyük testiler, Orta Anadolu tipinde çaydanlıklar, (*schnabelkanne*), bıyık motifi, ağız kenarı altında baskı çizgi motifleri sayılabilir. Bununla beraber ağız kenarı altında oluk bezemeli kaseler, omurgalı kaseler, yiv bezemeli küçük kaseler, kantharoslar, volütlü kaplar ve film astarlı maldan kaselerde sıkça rastlanan açkılama izleri bölgenin bu dönemdeki karakteristik yerel çanak çömlek özelliklerini oluşturmaktadır. Kırmızı, siyah veya pembe yüzeyli ve kemik yüzeyi görünümünde açkılı (*bone burnished*) maldan ve kırmızı film astarlı maldan çark yapımı omurgalı kaseler Kütahya-Tavşanlı bölgesine dek yaygın bir şekilde karşımıza çıkar⁵⁰⁷.

J. Mellart ve M. Özsait'in yaptığı yüzey araştırmaları sonuçlarına göre, bugüne kadar bu dönem yerleşmelerinin pek ortaya çıkarılmadığı Likya-Pisidya bölgesi'nde⁵⁰⁸ ise bu dönem çanak çömleğinin Beycesultan'daki ile paralel bir gelişme göstermiş olması imkan dahilindedir.

Şekil 24 Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi OTÇ'ye Geçiş Dönemi (Geç İTÇ III) Çanak Çömleği

Troas Bölgesi: Arkeolojik verilerin gösterdiğine göre, Erken İTÇ III'de, Suriye-Kilikya'dan –Frigya ve Bitinya bölgeleri üzerinden- Troas'a kadar uzanan uzak bölgeler arası ticari ilişkiler, Geç İTÇ III'de bir önceki dönem gibi belirgin bir şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Troas ve Frigya bölgelerinde ortak öğeler artık yok denecek kadar azdır. Bu dönemde iki bölge arasında, bir önceki dönemim aksine, farklı boyutlarda gelişen iç dinamikler söz konusudur. Geçiş Dönemi çanak çömleğinin hakim olduğu Frigya bölgesi Orta Anadolu ile bütünleşirken, Troas'da Geçiş Dönemi çanak çömleği özellikleri belirgin değildir. Burada Ege Dünyası ile yoğun ilişkileri olan yerel bir çanak çömlek gelişimi söz konusudur⁵⁰⁹. Troas ile Frigya arasında geçiş bölgesi özellikleri yansıtan İznik bölgesinde bu dönem ile ilgili araştırmaların yetersizliğinden ötürü bölgenin Geçiş Dönemi'ndeki yeri hakkında

⁵⁰⁷ Lloyd-Mellaart 1962:238-239.

⁵⁰⁸ Ibid.:257, map. 10.

⁵⁰⁹ Sazcı 2005:87; Blum 2006,: p.143.

net bir tablo çizememekteyiz. Bununla beraber bölgede bu dönemde İnegöl Gri Malı hakim mal grubudur. French'in kronoloji tablosuna göre bu mal Geç İTÇ'te temsil edilmektedir⁵¹⁰.

Troya IV. Yerleşme ve V. Yerleşme'nin erken evresi, Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi kapsamında değerlendirilmektedir⁵¹¹. Troya IV. Yerleşme radyokarbon sonuçlarına göre yaklaşık olarak M.Ö. 2250/2200-1980/1950 yıllarına⁵¹²; V. Yerleşme sonu ise kabaca M.Ö. 1750 yıllarına tarihlendirilmektedir⁵¹³. Son dönem Troya kazılarına göre, Troya IV. Yerleşme 7 mimari kat içermektedir ve bu tabakalarda yoğun yangın izleri saptanmıştır⁵¹⁴. Korfmann, bu yangın tabakalarından ve ele geçirilen çok sayıda yanmış büyük baş hayvan kemiğinden ötürü, M.Ö. 3. Binyıl'ın sonunda kargaşalı bir dönem yaşandığını belirtmektedir⁵¹⁵. Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar, Troya IV-V. Yerleşmelere ait çanak çömleğin Troya III'den kesintisiz bir şekilde gelişerek devam ettiğini göstermiştir (Şek. 25^a)⁵¹⁶. Troya IV'de çok sayıdaki yeniliğe rağmen, kültürde bir kesintiden söz edilemez ve bu dönemde Ege ile yoğun ilişkiler içine girilmiştir. Troya IV'den V'e geçişte de bir devamlılık söz konusudur⁵¹⁷. Troya V.'in erken evresinde Orta Tunç Çağı'nın belirleyici özellikleri henüz belirgin değildir (Şek. 25B). Troya IV'te yoğun olarak kullanılan *red coated* mal, saman katkı ve bu maldan üretilen ağız kenarı altında oluklu kaseler (form A20) Troya V. Yerleşme'nin erken evresinden sonra ortadan kalkar⁵¹⁸. Orta evreden itibaren IV. Yerleşmeye özgü çanak çömlek sayıca oldukça azalır; yeni, daha kaliteli, kırmızı ve tonlarında astarlı ve itinayla açkılanmış, zarif bir çanak çömlek ortaya çıkar. Yassılaştırılmış *bead-rim* dudaklı kaselerin de içinde bulunduğu söz konusu çanak çömlek Troya'da İTÇ'nin bitmekte olduğunun ve OTÇ'ye yaklaşıldığının habercisidir. Troya V sonlarında ortaya çıkan bu yeni özellikler gelişerek ve yeni gelenekler ile beraber OTÇ'ye tarihlendirilen Troya VI. erken evrede de devam eder⁵¹⁹.

Troya V. yerleşmede en karakteristik mal grubu Parlak Kırmızı Astarlı ve Açkılı Maldır. Bu mal erken İTÇ III Parlak Kırmızı Astarlı ve Açkılı Mal'ından farklıdır. Bu dönemde söz konusu mal ince ve yoğun demir içeren bir astara sahiptir. Bu uygulamayla kaplara bakırı anımsatan metalik bir görünüm verildiği düşünülmektedir⁵²⁰. Bu maldan çanak çömlek IV. Yerleşmenin hemen her tabakasından saptanan kuvvetli yangınların bir neticesi olarak çok koyu kırmızı bir yüzeye sahiptir. V. yerleşmede de bu mal aynı teknik özellikler ile devam eder⁵²¹. Bu dönemde görülen diğer mal grupları arasında gri

⁵¹⁰ French 1967: fig.5

⁵¹¹ Blum 2006: 143-154.

⁵¹² Sazcı 2005:86.

⁵¹³ Ibid.: 143.

⁵¹⁴ Ibid.: 143.

⁵¹⁵ Korfmann 1995:288.

⁵¹⁶ Blum 2006: 146.

⁵¹⁷ Blegen et als. 1951:229.

⁵¹⁸ Ibid.:241.

⁵¹⁹ Ibid.:225.

⁵²⁰ Blum 2006:149.

⁵²¹ Blegene et als. 1951:236.

mallar ve yalın mallar yer alır. Gri mal Troya II. Yerleşmeden beri gelişerek devam eden gri malın bir devamıdır, V. yerleşmede görülen gri mallar teknik açıdan IV. Yerleşme gri mallarından daha kalitelidir; bu mal gelişerek VI. yerleşmede Gri Minyas Malı/Anadolu Gri Malı olarak karşımıza çıkar⁵²². Çanak çömlek genelde hızlı çarkta üretilmiştir⁵²³. En karakteristik formlar arasında yarımküresel gövdeli içe dönük dudaklı kaseler ve 'S' profilli kaseler sayılabilir. Troya'da IV. Yerleşme sonunda kırmızı haçlı kaseler (*Red Cross Bowl*) ortaya çıkar ve bunlar Troya V. Yerleşme sonunda ortadan kalkar. Tek kulplu fincanlara, tankardlara, depaslara ve kantharoslara nadiren rastlanır⁵²⁴. Troya'da uzun bir geçmişe sahip olan çark yapımı A2 tabakları sayıca azalarak IV. Yerleşmede de devam eder. Büyük oranda yalın maldan olan tabaklar önceki dönemlere göre daha derindir ve çark izleri çok daha belirgindir. V. yerleşmede ise sadece birkaç örnekle temsil edilen tabaklar, bu dönem sonunda tamamen ortadan kalkar⁵²⁵. Gagası önen doğru uzayan silindirik boyunlu gaga ağızlı testiler, yonca ağızlı testiler, yarık ağızlı testiler Troya IV. ve V. yerleşmelerde sıkça rastlanan formlardandır. Çömlek formları arasında küresel gövdeli, iki veya daha fazla kulplu çömlekler en yaygın grubu oluşturur. Bu çömlekler önceki dönemlerden farklı olarak her zaman düz diplidirler; artık üç ayaklara nadiren rastlanır. Bu yeni uygulamanın kubbeli fırınların ortaya çıkışıyla ilgili olduğu düşünülmektedir⁵²⁶. Dikey kulplu boyunlu çömlekler, dar boyunlu ve gövde üzerinde büyük motifli yer alan çömlekler, çaydanlıklar, askoslar ve kapak formları, volüt bezeme önceki dönemlerde de sıkça rastlanan Troas Kültür Bölgesi'nin bir devamıdır. Troya'da OTÇ'ye Geçiş Dönemi'nin belirleyici özellikleri arasında yaygın olmamakla beraber *bead rim* kaseler, IV. Yerleşme sonlarında ortaya çıkan ve V. Yerleşme'de sıkça rastlanan kırmızı haç motifli kaseler ile kaselerin iç kısımlarında zaman zaman belirgin olan açıklama izleri zikredilebilir. *Bead rim* kaseler V. Yerleşme'de hafif düzleştirilmiş dudaklı biçimleriyle görülür. Yassılaştırılmış *bead-rim*'li ve omurgalı kaseler Orta Anadolu Geçiş Dönemi çanak çömleğinden gelişen ve OTÇ'de karakteristik olan bir formdur. V. Yerleşme'den sonra (erken VI a'da) Kırmızı Astarlı Mal hakim mal grubu değildir, artık yerel Gri mal, Gri Minyas malı ve Kırmızı Film Astarlı Mal bölgenin karakteristik mal gruplarını oluşturur⁵²⁷. V. Yerleşmenin geç evresinde ortaya çıkan yassılaştırılmış *bead-rim* kaseler, gobletler ve *kantharos*lar ile

⁵²² Söz konusu mal, İznik-İnegöl ve Kütahya'da ele geçirilen ve French tarafından 'İnegöl Gri Malı' olarak tanımlanan mal ile aynıdır. French, İnegöl Gri Malı'nın Troya V'de ele geçirilen gri mal ile aynı teknik ve karakterde olduğunu ve Troya VI'da ortaya çıkan "Gri Minyas Malı"nın Yunanistan kökenli olmadığını, İnegöl Gri Malı'na denk olan V. tabaka gri malından gelişerek devam ettiğini vurgular (French 1967:62). Son Dönem Troya kazıları sonuçları da bu görüşü desteklemektedir; Literatüre "Gri Minyas Malı" olarak geçen Troya VI gri malı artık "Anadolu Gri Malı" olarak anılmaktadır (Pavúk et al. 2006:233). "Anadolu Gri Malı" Blegen'in "İnce Mallar" grubu altında ayırdığı Gri mal ve Gri Minyas (Blegen et al. 1953:34-35) malını kapsamaktadır.

French, Yunanistan'da ele geçirilen Minyas çanak çömleğinin kökenini ise M.Ö. 3. binyıl sonunda Kuzeybatı Anadolu'da görülen gri mallara dayandırır (French 1973: 52).

⁵²³ Blum 2006: 150.

⁵²⁴ Ibid.:150.

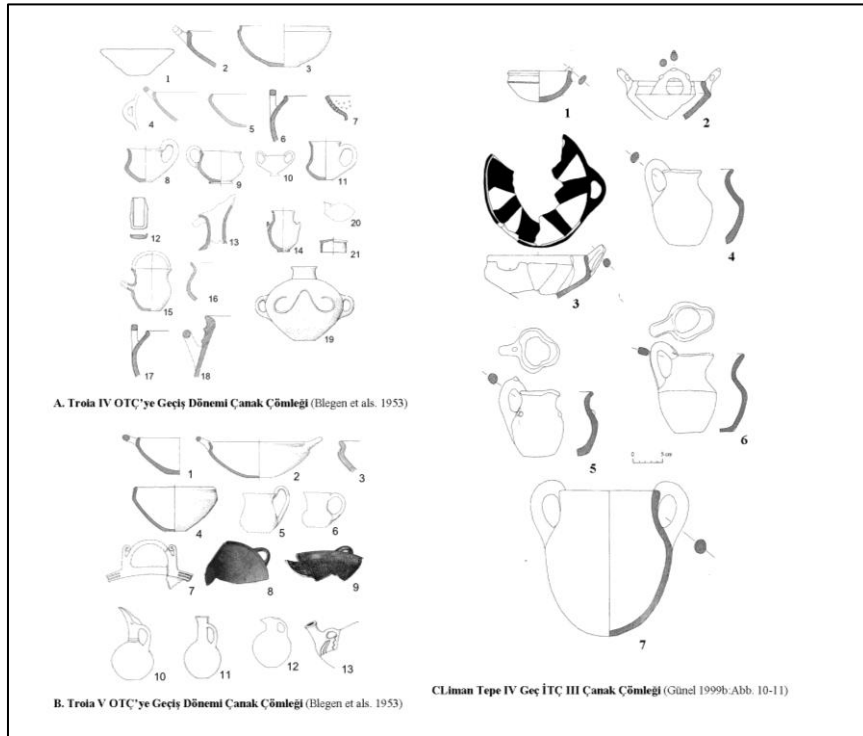
⁵²⁵ Blegen et als. 1951:122, 239.

⁵²⁶ Blum 2006:150.

⁵²⁷ Blegen 1953:19

mal gruplarındaki değişiklik, kırmızı haç motifli kaselerin ortadan kalkması gibi özellikler Troya’da V. Yerleşme sonunda (geç evre) OTÇ’nin başlangıcını belirler.

İzmir Bölgesi: OTÇ’ye Geçiş Dönemi’ne tarihlendirilen Liman Tepe IV. Tabakada, çanak çömlek genelde el yapımıdır (Şek. 25C). İlk defa kalın, kırmızımsı kahverengi veya sarımsı astarlı ve parlak açkılı bir mal ortaya çıkar. Kulplarda ve gövde üzerinde memecik bezeme ve iç kısımda kırmızı bant boya bezeme bu dönemde ortaya çıkar. Çanak çömlek formları İTÇ formlarını anımsatır. Omurgalı veya “S” profilli, konik formlu kase ve çanaklar bütün OTÇ yerleşim katlarında önemli oranda temsil edilir. Yonca ağızlı testiler ve gövde üzerinde sık sık memecik bezeme söz konusudur. IVb evresi malları koyu gri ve siyah hamurlu ve astarlı ve iyi açkılıdır⁵²⁸. İzmir Bölgesi çanak çömleği, OTÇ’ye Geçiş Dönemi’nde bir yandan Büyük Menderes Vadisi boyunca iç bölgelerle yoğun ilişkiler içinde olan, bir yandan Ege kültür etkilerini yansıtan bir gelişim sergiler.

Şekil 25 Kuzeybatı Anadolu OTÇ’ye Geçiş Dönemi (Geç İTÇ III) çanak çömleği

2.6 OTÇ Çanak Çömleği

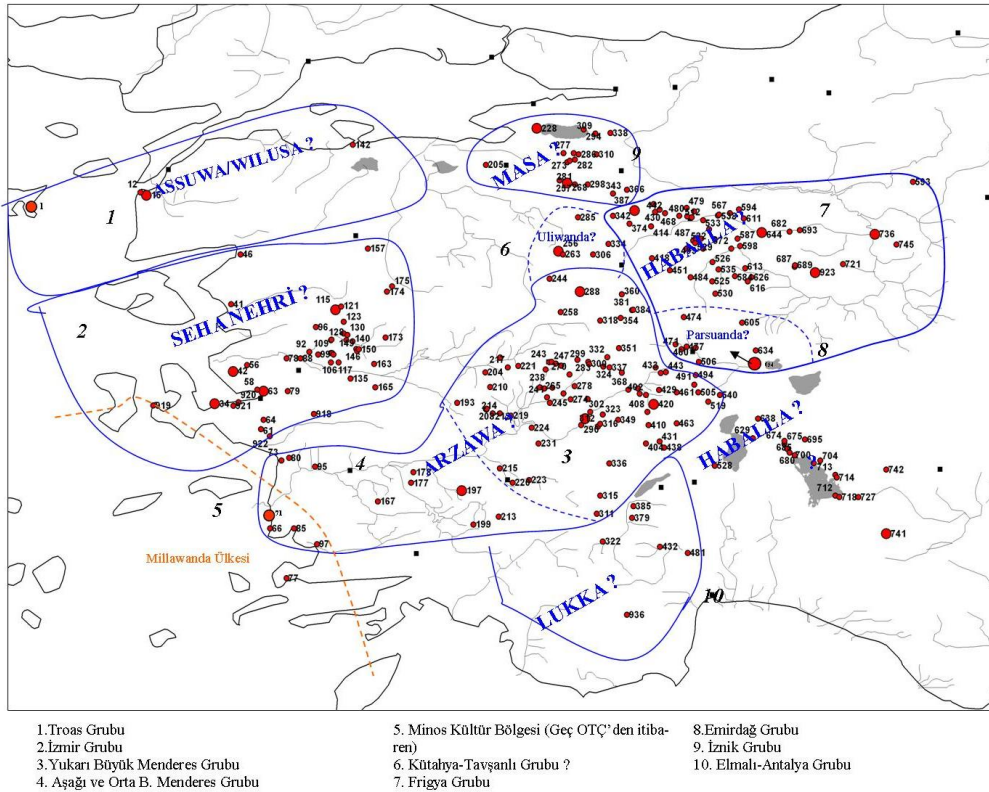
2.6.1 İç kuzeybatı Anadolu-Orta Anadolu (Hatti/Hitit Ülkesi)

Orta Anadolu’da “Assur Ticaret Kolonileri Dönemi” olarak adlandırılan dönem Anadolu’da OTÇ’nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Kültepe Karum II, Erken Koloni Dönemi, Karum Ib Geç Koloni Dönemi ve Karum Ia ise Erken Hitit Dönemi’ne denk gelmektedir⁵²⁹. İç batı Anadolu’nun

⁵²⁸ Günel 1999b: 44.

⁵²⁹ Mellaart 1970: 57.

kuzey kesimi ile Orta Anadolu'nun kültürel ve belki de siyasal olarak bütünleştiği OTÇ'ye Geçiş Dönemi'nde şekillenen Orta Anadolu OTÇ çanak çömleğinin yayılım alanı erken OTÇ'de (Koloni Dönemi) Geçiş Dönemi sınırlarını korur. Bir sonraki aşamada ise (Geç OTÇ/Erken Hitit Dönemi) büyük olasılıkla siyasal yapılanmadaki bazı gelişmeler sebebiyle, sınırlarda bazı değişiklikler söz konusudur. Bir önceki İTÇ III'te, Yukarı Porsuk Vadisi'nden Afyon'a dek uzanan ve iki kültür bölgesini birbirinden ayıran hatta, bu dönemde de bir değişiklik yoktur. Orta Karadeniz'in iç kesimlerinde ise Erken Hitit çanak çömleği Geçiş Dönemi'nden kesintisiz devam ederken sahil kesiminde İkiztepe, Dündartepe, Kaledoruğu, Tekkeköy gibi yerleşmeler bu dönemde terk edilmiştir. Bu durum; Hititler'in büyük düşmanı olan savaşçı ve yarı göçebe Kaşkalar'ın Kastamonu'dan Tokat'a kadar olan geniş bölgede yer yer hakimiyeti ele geçirmeye başlamalarının nedeni olarak gösterilmektedir⁵³⁰. Doğu sınır ise daha önce Karaz ve Kuzey Mezopotamya kültürlerinin egemen olduğu Elazığ Altınova'ya dek genişler. Hitit belgelerinde İşuva ülkesinin sınırları içinde yer alan bölgede, bu dönemde Erken Hitit çanak çömleği hakim duruma gelir⁵³¹.

Şekil 26 İTÇ-OTÇ Kültür bölgeleri ve Batı Anadolu ülkeleri

⁵³⁰ Bilgi 1998: 68

⁵³¹ Umurtak 1996a: 100.

Frigya Bölgesi: Geçiş Dönemi'nde Frigya Bölgesi'nde homojen bir şekilde karşımıza çıkan bu çanak çömleğin bir sonraki aşamadaki, diğer bir deyişle OTÇ'deki gelişimi ise Kültepe, Boğazköy, Alishar gibi- Koloni Dönemi merkezlerinden bilinmektedir. Kızılırmak kavsinin batısı ile Kütahya-Afyon hattının doğusunda kalan bölgede (Ankara, Eskişehir ve Afyon ovası) yer alan Demircihüyük yerleşmesi yanında, Çavlum, Yanarlar ve Gordion mezarlıklarında ele geçirilen çanak çömlek Geç Koloni ve Erken Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmektedir⁵³². Bölgede Erken Koloni Dönemi'ne tarihlendirilebilecek çanak çömlek bugüne kadar sadece Gökçekısık mezarlığında ele geçirilmiştir. Burada Eskişehir Arkeoloji Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır. Ayrıca Küllüoba'nın son prehistorik katı (IIA) ve Bahçehisar'ın yüzeyinde ele geçirilmiş olan malzemenin bir kısmı da yine bu döneme tarihlendirilebilir⁵³³. Frigya Kültür Bölgesi OTÇ çanak çömlek gelişimi Demircihüyük yerleşmesi'nden bilinmektedir; Çavlum, Sarıket ve Afyon-Yanarlar mezarlıklarında da bu dönem malzemesi ele geçirilmiştir. Bu merkezlerin çanak çömleği kendi içinde önemli bir bütünlük oluşturduğu gibi⁵³⁴ Kızılırmak kavsinin kuzeyi ile güneyi, ve Aksaray-Niğde çevresi (Acemhöyük) ve belki de Konya Ovası diğer yerel çanak çömlek bölgeleri olarak değerlendirilebilir⁵³⁵. Birçoğu İTÇ başlarından beri süregelen bu yerel gruplar Assur Ticaret Kolonileri tabletlerinde adı geçen Hattuş, Kaniş, Pruşhattum gibi yerel krallıklarla ilişkili olabilir.

Demircihüyük'te ele geçirilen en erken evre (1-2/3) çanak çömleği Geç Koloni Dönemi (Şek. 27A) ve geç evre çanak çömleği (4-5) ise Erken Hitit Dönemi'ne (Şek. 27B) tarihlendirilmektedir⁵³⁶. Gordion ve Demircihüyük'de kazıların dar alanlarda yapılması ve Yanarlar'ın mezarlık buluntuları içermesinden dolayı, bölgenin OTÇ çanak çömleğinin tarihlendirilmesinde büyük oranda Beycesultan esas alınmıştır⁵³⁷. Demircihüyük'te çanak çömleğin önemli bir kısmı hızlı çarkta üretilmiş olan ince maldandır. Geç evrelerde seri üretimin yoğunluk kazandığı düşünülmektedir. Mika katkı Demircihüyük çanak çömleği için karakteristik bir özelliktir⁵³⁸. Üst evrelerde (Eski Hitit Dönemi), astarlı ve özenle yapılmış kemik ağızlı (*bone burnished*) malların sayısında düşüş olur; seri üretimden dolayı kapların çoğu astarsızdır⁵³⁹. En karakteristik formlar arasında “*bead rim*” kaseler yer almaktadır. İçe kapanan ağızlı kaseler, içten kalınlaştırılmış dudaklı sığ kaseler ve ‘S’ profilli kaseler yaygın formlar arasında yer alır. Erken evrelerde, testiler yonca ağızlı, uzatılmış gaga ağızlı olarak çeşitlilik gösterir, geç evrelerde ise yonca ağızlı testiler yaygın grubu oluşturur. Tabaklar, şişeler, mataralar yaygın olmamakla beraber, üst evrelerde ortaya çıkar. Kaba çömleklerde sık sık ip delik ve at nalı tutamaklara rastlanır. Erken evrede kapanan ağızlı çömlekler yaygındır; üst evrelerde boyunlu

⁵³² Kull 1998:705.

⁵³³ Efe-Türkteki 2005:136.

⁵³⁴ Kull 1998:702.

⁵³⁵ Emre1968: 95

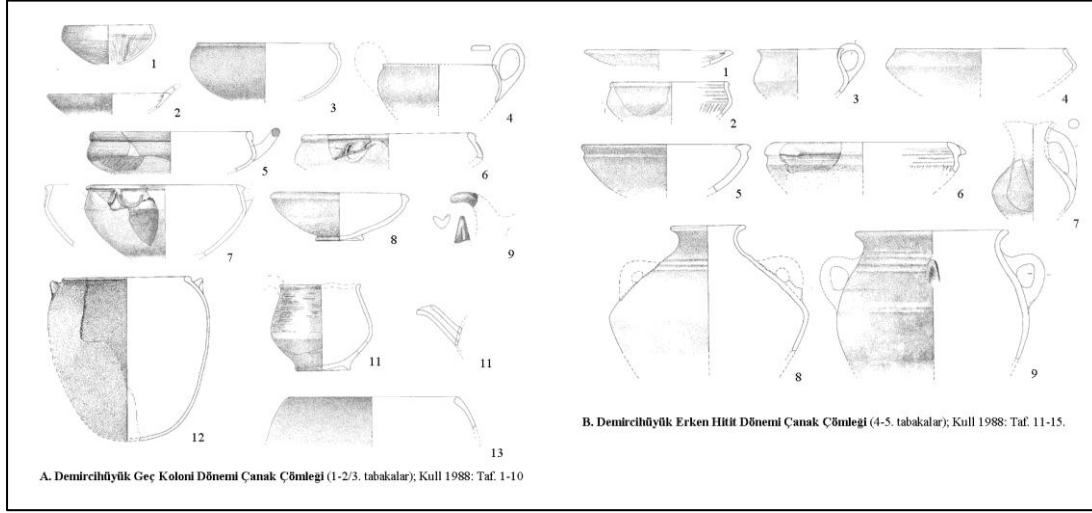
⁵³⁶ Kull 1989:58.

⁵³⁷ Kull 1988:225.

⁵³⁸ Ibid.: 223.

⁵³⁹ Kull 1998:702.

çömlekler tercih edilmiştir⁵⁴⁰. Süzgeçli akitacaklar, emzikler ve kulplar kaba daha sonradan eklenir. Hayvan biçimli aplikelere nadiren rastlanır. Çekme kulplar (*pulled handle*) yaygındır⁵⁴¹. OTÇ'de birçok yerleşmede olduğu gibi Demircihüyük'te de bezemelerde azalma söz konusudur. En sık raslanan bezeme türleri arasında; kaseler için kabartma bıyık motifi ve şeritler, memecikler ve açık bezeme sayılabilir⁵⁴². Demircihüyük M.Ö. 2.binyıl yerleşmesi, Beycesultan II. Evrenin çok başlarında ve Troya VI geç ile son bulmaktadır⁵⁴³.

Şekil 27 Demircihüyük OTÇ çanak çömleği

2.6.2 Güneybatı Anadolu Kültür Bölgesi (Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Havzaları)

J. Mellaart, “Güneybatı Anadolu OTÇ Kültür Bölgesi” olarak adlandırdığı bölgede görülen çanak çömleğin yayılım alanının sınırlarını, Aşağı Büyük Menderes vadisinden Beyşehir’e ve Burdur bölgesinden Kütahya-Tavşanlı’ya dek uzanan bölge olarak belirlemiştir⁵⁴⁴. Bu coğrafi sınırların Hitit metinlerinde Arzawiya/Arzawa olarak geçen bölgenin sınırlarıyla⁵⁴⁵ çakışıyor olması, burada belirtmemiz gereken önemli bir noktadır. Güneybatı Anadolu OTÇ Kültür Bölgesinin sınırları büyük oranda İTÇ III’deki sınırlarını korur; bu dönemde de bölgede homojen bir çanak çömlek söz konusudur ve yerel gruplar yine belirgin bir şekilde karşımıza çıkmamaktadır⁵⁴⁶. Kusura kazılarıyla beraber Batı Anadolu-Orta Anadolu ilişkileri ilk kez gündeme gelir. Oldukça geniş bir zaman dilimini

⁵⁴⁰ Ibid.:702.

⁵⁴¹ Ibid.:703.

⁵⁴² Ibid.:223

⁵⁴³ Kull 1988:705.

⁵⁴⁴ Lloyd-Mellaart 1965:80.

⁵⁴⁵ Forlanini et al. 1986: Tav. XVII.

⁵⁴⁶ Lloyd-Mellaart 1965.:79.

kapsayan⁵⁴⁷ Kusura C evresi çanak çömleği esas alınarak burası Hitit kültürüne dahil edilir⁵⁴⁸. Bununla beraber Kusura C çanak çömleği homojen bir kültüre işaret etmemektedir⁵⁴⁹. Bölgeyi, Kuzey İç Anadolu Kültür Bölgesi'nden ayıran ve erken İTÇ III'den beri varlığını koruyan Kütayha-Afyon hattında, bu dönemde de değişiklik olmaz. Tavşanlı bölgesi, Kuzeybatı Anadolu OTÇ kültürünü temsil eden gri malın (gri Minyas malı/İnegöl gri malı/Anadolu gri malı) iç kesimlerde ulaştığı en güneydeki bölgedir⁵⁵⁰. Bununla beraber, bölgede Tavşanlı, Kocahöyük⁵⁵¹ ve Seyitömer⁵⁵² gibi 2. Binyıl merkezlerinde ele geçirilen çanak çömlek içinde portakal rengi ve kırmızımsı kahverengi astarlı mallar gri mallara nazaran çok daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tavşanlı'dan bilinen devetüyü ve kırmızı astarlı iki goblet, Beycesultan V. tabaka gobletleri karakterindedir⁵⁵³. Güneybatı Anadolu OTÇ Kültür Bölgesi'ni temsil eden çanak çömlek en kapsamlı ve stratigrafik olarak Beycesultan'dan bilinmektedir. Aphrodisias OTÇ tabakalarında ele geçirilen çanak çömlek ana hatlarıyla Beycesultan ile bütünlük göstermektedir⁵⁵⁴. Orta Büyük Menderes Havzasında Aratepe, Dedekuyusu, Hamidiye, Kavaklıkahve, Küçüktepe, Medet, Üsgebi, Üzerlik gibi diğer yerleşmeler de yine Beycesultan OTÇ özellikleri yansıtan çanak çömlek ele geçirilmiştir.⁵⁵⁵ Bu kültürün etkileri Aşağı Büyük Menderes'te Kadıkalesi⁵⁵⁶ ve Milet'e⁵⁵⁷ dek uzanmaktadır. Milet'te Girit Eski Saraylar Dönemi'ne (Orta Minos IB-II/Erken OTÇ) tarihlendirilen III. tabakada ele geçirilen çanak çömleğin bir kısmını Beycesultan malları ve büyük çoğunluğunu ise Minos tipi yerel mallar oluşturmaktadır. Bu evrede Milet'te henüz Minos ithal çanak çömleği ele geçirilmemiştir. Bu nedenle Milet III "Minos Koloni Yerleşmesi" olarak değerlendirilmektedir⁵⁵⁸. Milet'in bu dönemde güneybatı Anadolu'daki yeri Kültepe-Assur ilişkileri ile benzerlik gösterir. Burada, Girit'li tüccarlar Anadolu madenlerinden yararlanmak için ticaret kolonisi kurmuş olmalıdırlar⁵⁵⁹. Bir sonraki IV. Tabakada ise Anadolu kökenli çanak çömlek ortadan kalkar; çanak çömleğin neredeyse tamamı Minos kökenlidir, mimari gelenekler Minos tekniğindedir ve bu tabakada Linear A yazısı kullanılmıştır. Milet artık bir Koloni yerleşmesinden ziyade tam anlamıyla bir Minos kenti kimliği taşımaktadır⁵⁶⁰. Bu bağlamda Aşağı Büyük Menderes bölgesi Erken OTÇ'de Güneybatı Anadolu Kültür Bölgesi'nin sınırları içerisinde –İTÇ başından itibaren devam ettiği gibi- yerel bir grup olarak varlığını sürdürmüş olabilir; bir sonraki aşamada ise

⁵⁴⁷ Kusura C evresi OTÇ veya GTÇ olarak ayrılmaksızın 2. Binyıl'a tarihlendirilmiştir. B ve C evresi arasına Geçiş malları olarak ayrılmış çanak çömlek arasında bir depas parçası ile kırmızı haç motifli kase yer almaktadır (Lamb 1938:fig.14:13,18). C evresine ait bir başka grup çanak çömlek ise Troya ile bağlantı kurularak GTÇ'ye tarihlendirilmiştir (Lamb 1937:23).

⁵⁴⁸ Lamb 1938:273.

⁵⁴⁹ Lloyd-Mellaart 1965:71.

⁵⁵⁰ French 1967:62, fig.4.

⁵⁵¹ Efe 1990:405-407, rep.3;

⁵⁵² Kazıyı ve Depo malzemesini görme fırsatı bulduğum Seyitömer'de halen kapsamlı stratigrafik kazılar devam etmektedir. Bu vesileyle Prof. Dr. Nejat Bilgen'e ve ekibine en içten teşekkürlerimi sunarım.

⁵⁵³ Mellaart 1958: fig.1.

⁵⁵⁴ Joukowsky 1986:460.

⁵⁵⁵ Akdeniz 1999: 220.

⁵⁵⁶ Akdeniz 2006:15.

⁵⁵⁷ Niemeier 1998:27.

⁵⁵⁸ Niemeier 2005a:2.

⁵⁵⁹ Jasink et al., 2005:9.

⁵⁶⁰ Niemeier 2005b: 200-201.

Minos Kültür Bölgesi'ne dahil olur (Şek.26). Bu durum yazılı belgelerde anlatılanla uyuşmaktadır: M.Ö. 16. yüzyıla ait Hitit kaynaklarında Milet (Millawanda) Arzawa'ya doğrudan sınır komşusu olan ve toprakları Latmos körfezinden Halikarnas yarımadasına dek uzanan dar bir kıyı şeridinden oluşan küçük bağımsız bir ülke olarak kabul edilir. M.Ö. 13. yüzyıla ait Hitit kaynaklarında ise Millawanda ülkesinden, Ahhiyawa ülkesinin doğrudan yönetilen bir merkezi olarak bahsedilmektedir⁵⁶¹.

Güneybatı Anadolu Kültür Bölgesi'ni temsil eden çanak çömlek Beycesultan'da V. ve IV. Tabakalarda ele geçirilmiştir (Şek. 28). V. tabaka çanak çömleği bir yangınla son bulan VIA evresinden gelişerek devam eder⁵⁶². V. tabaka, Karum II /Erken Koloni(Şek. 28A), IV C-B Karum IB/Geç Koloni (Şek. 28B) ve IVA Karum IA/Erken Hitit (Şek. 28C) ile çağdaştır⁵⁶³. Güneybatı Anadolu'da Koloni Dönemi çanak çömlek geleneğinden ziyade, çanak çömleğe eski dönemlerin bir devamı niteliğindeki yöresel özellikler hakimdir⁵⁶⁴. Bu dönemde İTÇ III'den devam eden bazı formlar haricinde çanak çömlek çark yapımıdır. OTÇ'de koyu tonlarda kırmızı, kahverengi ve morumsu film (wash) astarlı mallar hakim mal grubudur. Yüzeyler genellikle mattır. Kemik ağızlı (bone burnished) ince mallar VIa tabakasından devam eder. V. Tabaka Sarayı'nda yoğun olarak rastlanan bu mal grubu Mellaart tarafından 'Sarayı Malı' olarak tanımlanmıştır⁵⁶⁵. Beycesultan V'de Orta Anadolu'nun yoğun etkisi kuşkusuzdur. Kaseler, fincanlar, testiler, gaga ağızlı, iki yapraklı ve üç yapraklı yonca ağızlı testiler bir önceki dönemden devam eden yerel formlardır. Büyük boyutlu gaga ağızlı testiler (*schnabelkanne*) ve çaydanlıklar ise Geçiş Dönemi çanak çömleğinden devam eder⁵⁶⁶. Sepet kulplu, süzgeç akıtacaklı çaydanlıklar, iki kulplu çift konik çömlekler, oval gövdeli çömlekler, memecikli depolama kapları ve pişirme kaideli çömlekler Koloni Dönemi çanak çömlek özelliklerini yansıtır⁵⁶⁷. V. tabakada ele geçirilen fantastik kaplar Yortan İTÇ kültürünü karakterize eden kuş biçimli kaplar ile ilişkilendirilmektedir⁵⁶⁸. Minos kültüründen bilinen mor-siyah boya bezemeli çanak çömlek tek bir parçadan bilinmektedir⁵⁶⁹. Bu kaplar ve boyalı parça Büyük Menderes ve Gediz nehirleri boyunca İTÇ'den beri süregelen ilişkileri göstermektedir. IVC evresinde V. evre gelenekleri devam eder; yassılaştırılmış *bead-rim* kaselerde artış olur ve keskin omurgalılar yaygınlaşır⁵⁷⁰. Bunun yanı sıra yeni formlar ortaya çıkar. Bunlar arasında huniler, meyvalıklar, gobletler içe eğik dudaklı kaseler, geniş kaseler üzerinde oluklu veya oluksuz yatay kulplar, batı kökenlidir; ayaklı çaydanlıklar ise Orta Anadolu etkilidir; küresel veya oval gövdeli çömlekler önceki evrelerden devam eder. Kültepe IB'ye özgü abartılı gaga ağızlı testiler, çaydanlıklar, mataralar ve yuvarlatılmış ağızlı testiler Beycesultan'da

⁵⁶¹ Starke 2001:38.

⁵⁶² Lloyd-Mellaart 1965:69.

⁵⁶³ Akyurt 2010: 1-69.

⁵⁶⁴ Mellaart 1970:62.

⁵⁶⁵ Lloyd-Mellaart 1965:82.

⁵⁶⁶ Mellaart 1970:59.

⁵⁶⁷ Ibid.:60.

⁵⁶⁸ Lloyd-Mellaart 1965:93.

⁵⁶⁹ Ibid.:93; fig. P.9/5.

⁵⁷⁰ Ibid.:101.

temsil edilmez; burada yerel bir gelişim söz konusudur⁵⁷¹. Erken OTÇ tabakalarında (V-IVC) kabartma bıyık motifleri, memecikler ve tambur biçimli kaplar ile applike boynuzlar yaygın bir uygulamadır⁵⁷². OTÇ'nin ikinci yarısı kabul edilen IVB'de evresinde ortaya çıkan yenilikler arasında yuvarlak ağızlı testilerin kısa boyunlu tipleri, dört yapraklı yonca ağızlı testiler zikredilebilir⁵⁷³. IVA tabakasında ise çanak çömlekte GTÇ'ye özgü özellikler oluşmaya başlar (Şek. 28C). OTÇ'nin başından itibaren yoğun olarak rastlanan kırmızı ve kehverengi film astarlı mallar bu evrede de devam eder. Kemik açkılı (*bone burnished*) mallar artık görülmez, radyal açk bezeme ortaya çıkar⁵⁷⁴. Bir sonraki GTÇ'nin karakteristik formları haline gelecek olan; geniş oluk bezemeli omurgalı kaseler, sarkık dudaklı kaseler ve çömlekler, gaga uçlarının alt kısmında gırtlak şeklinde bir çıkıntının bulunduğu (*bearded*) gaga ağızlı testiler ortaya çıkar.

Mellaart, Beycesultan OTÇ çanak çömleğinin yayılım alanına Elmalı ve Korkuteli bölgelerinde yer alan birkaç yerleşmeyi de dahil eder; fakat bölgenin çanak çömlek gelişimine değinmez⁵⁷⁵. Antalya-Göller Bölgesi'nde İTÇ III'de yerleşme sayısındaki ciddi düşüş, OTÇ'de devam etmiş gibi görünüyor. Elmalı ovasında Erken Demir Çağı başlarına dek bir boşluk söz konusudur. Burada, OTÇ çanak çömleği sadece ovanın doğundaki yüksek kesimde yer alan Bağbaşı'nda kısıtlı bir alanda ele geçirilmiştir⁵⁷⁶. Korkuteli bölgesinde de benzer bir durum söz konusudur. Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında OTÇ çanak çömleği saptanamamıştır⁵⁷⁷; Bademağacı'nda yine kısıtlı bir alanda saptanan OTÇ çanak çömleği Beycesultan V-IVC'ye (Erken OTÇ) tarihlendirilmektedir⁵⁷⁸. İTÇ başından itibaren ayrı bir kültür bölgesi olarak varlığını sürdüren ve tarihi coğrafyada Lukka bölgesinin lokalize edildiği⁵⁷⁹ sınırlar içinde yer alan Antalya-Göller Bölgesi'nin OTÇ'deki durumu arkeolojik açıdan henüz netlik kazanmamış gibi görünmektedir.

⁵⁷¹ Mellaart 1970:60.

⁵⁷² Ibid.:101.

⁵⁷³ Mellaart 197:61.

⁵⁷⁴ Lloyd-Mellaart 1965:128.

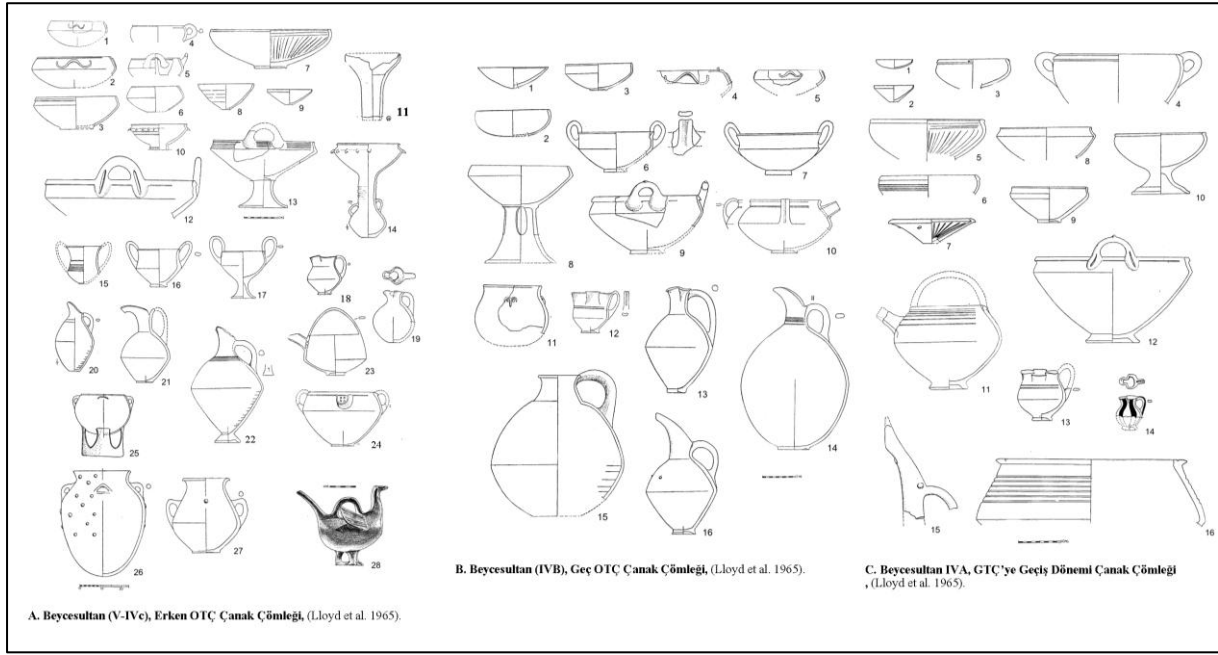
⁵⁷⁵ Ibid.:Harita 1.

⁵⁷⁶ Mellink 1970:246, fig. 6.

⁵⁷⁷ Umurtak 2003:59.

⁵⁷⁸ Umurtak 2003:59.

⁵⁷⁹ Bryce 2005:54.

Şekil 28 Güneybatı Anadolu Kültür Bölgesi OTÇ çanak çömleği

2.6.3 Kuzeybatı Anadolu Bölgesi

Kuzeyde Troas, Balıkesir, İznik-İnegöl ve güneyde İzmir, Akhisar/Manisa bölgeleri olmak üzere, kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nde genel anlamda bir kültürel bütünlük ortaya çıkmış olmakla beraber, yerel bazı farklılıkların saptandığı iki bölgeden de söz edilebilir⁵⁸⁰. İznik-İnegöl Bölgesi'nde OTÇ'ye tarihlendirilen kırmızı açkılı mallar ve gri mallar olmak üzere iki mal grubu söz konusudur. Bunlardan biri Demircihüyük'te yaygın olan *bead-rim* kaselerle temsil edilen kırmızı açkılı mallar; diğeri ise Troas ve İzmir bölgelerinde yaygın olan gri mallardır. Bu durum bölgenin Frigya ile Troas arasında geçiş bölgesi durumunda olan konumunun ve French'in vurguladığı gibi bölgenin politik bağımsızlığının yansıması olabilir⁵⁸¹. İTÇ'nin ilk yarısında Yortan grubu çanak çömlekle karakterize olan Balıkesir ve Akhisar-Manisa bölgelerinde, bu dönemde yerel olarak tanımlanabilecek çanak çömlek özelliklerinden söz etmek pek mümkün değildir. Balıkesir'de yüzey araştırmalarıyla saptanan 2. binyıl yerleşmelerinde sayıca ciddi bir düşüş söz konusudur; sadece Arpalı, Pamukçu, Paşaköy ve Sındırgı'da 2. Binyıl malzemesi ele geçirilmiştir ve bu malzeme içinde OTÇ ayrımı ise yapılamamaktadır⁵⁸². Akhisar-Manisa bölgesinde ise yoğun bir şekilde iskana devam edilmiştir. Bu bölgede ele geçirilen çanak çömlek İzmir bölgesinininki ile bütünlük göstermektedir. Bu durum

⁵⁸⁰ Günel 1999a: 92-96.

⁵⁸¹ French 1967:68.

⁵⁸² French 1969a:44-46,50.

olasılıkla, Yukarı Büyük Menderes ve Gediz nehirleri boyunca, Anadolu içleri ile olan ilişkilerin bir sonucu olarak karşımıza çıkar⁵⁸³.

Troas Bölgesi: Blegen, Troya’da VI. tabakada gerek mimari gerekse çanak çömlek anlamında yeni bir kültürün söz konusu olduğundan ve V. yerleşme ile VI. yerleşme arasında bir boşluğun olabileceğinden bahseder⁵⁸⁴. Son dönem Troya kazıları ise Blegen’in bahsettiği kültürdeki değişikliğin ancak VI. yerleşme sonunda gerçekleştiğini ve erken evre kültürünün V. yerleşmeden gelişerek, kesintisiz devam ettiğini ortaya koymuştur (Şek. 29A)⁵⁸⁵. Erken Troya VI’da (M.Ö. 1750-1590), çanak çömlek V. yerleşmeden devam eden kırmızı film astarlı mal ile karakterize olur; yalın mala da sıkça rastlanır. Eskiden ‘Gri Minyas Malı’ olarak anılmakta olan ‘Anadolu Gri Malı’ ilk kez ortaya çıkar⁵⁸⁶. Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar bu iki malın gerek tipolojik gerekse kronolojik açıdan farklı olduğunu ortaya koymuştur. Troya VI’nın ilk evresinde Anadolu Gri Malı çok az sayıda ele geçirilmiştir; Bu mal Lianokladi ve Pteleon gobletleri, omurgalı kase ve muhtemelen kantaros gibi Yunan Karası kökenli formlarla; iç bölgelerde ise karakteristik ‘*bead-rim*’ kase formu ile temsil edilmektedir. ‘Anadolu Gri Malı’ kuzeybatı Anadolu’nun iç kesimlerinde ortaya çıkar. Yunan Anakarası formlarına sadece sahil kesiminde rastlanır; iç kesimlerde bu mal yerel formlarla temsil edilir. Troya VI’nın erken evresi Orta Hellas III ile çağdaştır⁵⁸⁷. 2. Evrede yenilikler kendini göstermeye başlar. Troya V kase formları ve Parlak Kırmızı Astarlı Mal (*Red Coated Ware*) kaybolur; buna karşılık Anadolu Gri Malı’nda sayıca bir artış söz konusudur. Devetüyü ve kırmızı astarlı, inceden kabaya kadar çeşitlilik gösteren mallar ortaya çıkar. 1. Evrede temsil edilen Ege gobletleri ortadan kalkar; omurgalı kaselerin yerini çift kulplu gri kantharoslar alır; *bead-rim* kaselere dikey kuplar ilave edilir; sık sık yivli omuzlara rastlanır. Kapalı formlar arasında ilk kez yonca ağızlı testi Anadolu Gri Malı ile üretilir. Omurgalı kaselerin basit formları yalın maldan azalarak devam eder. İlk kez küçük kaseler ve orta boy kazanlar ortaya çıkar; bunlar genelde ince, beyaz mat boyalıdır. Bu mal büyük olasılıkla Gökçeada, Limni, Midilli gibi kuzey adalarından ithaldir. Aynı şekilde, güney Ege adalarından ve Milet’ten ithal parçalara da rastlanır ve bu parçalar zamanla sayıca artış gösterir⁵⁸⁸. Güney Ege sahil kesimi Girit ile yakın ilişkiler içindeyken, Erken Troya VI’da ele geçirilen Yunan Karası formlarına dayanarak göre Troas’ın bu dönemde, Yunanistan’da ortaya çıkan erken Miken kabile reisleri veya krallıkları ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir⁵⁸⁹. Bir sonraki Blegen’in VI orta evresinde (M.Ö. 1590-1430) Anadolu Gri Malı hakim mal grubu konumuna gelir; daha az sayıda

⁵⁸³ Günel 1999a:157.

⁵⁸⁴ Blegen et als. 1953: 5.

⁵⁸⁵ Blegen, Troya VI. Yerleşme çanak çömlek gelişimini üç gelişim evresi altında incelemiştir. Bunlar Erken (VIa-c), Orta (VI-d-e), Geç VI (f-h) evreler şeklinde tanımlanmıştır. Son dönem kazılarda, Blegen’in evreleri yeniden değerlendirilmiştir. Buna göre, Troya VI dört evrelidir: 1 Evre=VIa; 2. Evre=VIb-c; 3. Evre=VI-d-f; 4. Evre=VIg-h (Pavúk 2006: 231-232).

⁵⁸⁶ Pavúk 2006

⁵⁸⁷ Ibid.:233.

⁵⁸⁸ Ibid.:234.

⁵⁸⁹ Niemeier 2006: 49.

olmakla beraber bu malın kırmızı ve devetüyü çeşitlemeleri ile ‘*Tan Ware*’ ve Miken boyalıları ortaya çıkar. Bu mallar artık önceki evrelerde yaygın olan yalın mal, açık yalın mal, kırmızı mal ve kırmızı film astarlı mallardan oluşan açık renk malların yerini alır⁵⁹⁰. Ege sahil kesiminin Miken hakimiyetine girmesiyle OTÇ sona erer ve GTÇ başlar.

İzmir Bölgesi: İzmir Bölgesi’nde OTÇ üç evre altında incelenmektedir: OTÇ I, Girit’te Orta Minos IB-II, Kıta Yunanistan’da Orta Hellas II ve Orta Anadolu’da Erken Koloni (Karum II)⁵⁹¹; OTÇ II, Girit’te Orta Minos III, Kıta Yunanistan’da Orta Hellas III ve Orta Anadolu’da Geç Koloni (Karum Ib)⁵⁹²; OTÇ III, Girit’te Orta Minos IIB-Geç Minos IA, ve Orta Anadolu’da Erken Hitit (Karum Ia) dönemlerine denk gelmektedir⁵⁹³. OTÇ’de, İzmir’in kuzeyinde ve güneyinde olmak, üzere iki farklı yerel çanak çömlek söz konusudur. Kuzey kesimde yer alan Bayraklı, Panaztepe ve Larisa gibi yerleşmelerde ele geçirilen çanak çömlek, yüzeyden seçilebilen yoğun mika katkı içerir. Güney kesimde, Liman Tepe ve Çeşme Bağlararası’nda ele geçirilen çanak çömlekte ise mika katkı seyrek; bunun yerine kireç taşı katkılı bir hamur söz konusudur⁵⁹⁴. İzmir bölgesinde bu dönemde ‘Yerli Seramik’ olarak tanımlanan çanak çömlek geleneği karakteristiktir. ‘Yerli seramik’, kırmızı astarlı mallar, devetüyü astarlı mallar, krem rengi mallar, gri mallar ve altın mikalı mallar olarak çeşitlilik gösterir. İzmir körfezinin güneyinde Liman Tepe ve Bağlararası’nda OTÇ I-II’de kırmızı astarlı mallar ana mal grubunu oluştururken körfezin kuzeyinde Panaztepe’de OTÇ I’de kırmızı ve devetüyü astarlı mallar yoğundur ve OTÇ II’de gri mallar ana mal grubunu oluşturur. İç kısımda yer alan Kocabaş Tepe’de ise devetütü astarlı mallar karakteristiktir⁵⁹⁵. Bunun yanında, Kıta Yunanistan kökenli mat boyalı çanak çömlekte oluşan ithal mallara da sıkça rastlanır⁵⁹⁶. OTÇ II’de gümüş mikalı astarlı mallar ortaya çıkar. OTÇ III’de İzmir körfezinin kuzeyinde (Panaztepe) ve iç kesimlerde (Bademgediği) gri mallar hakim mal grupdur; kırmızı astarlı mallara da sıkça rastlanır. Körfezin geniyinde -Liman Tepe, Bağlararası’nda- kırmızı astarlı malların sayısında düşüş söz konudur ve devetüyü mallara sıkça rastlanır⁵⁹⁷. Bölgede görülen ithal mallar arasında Kıta Yunanistan kökenli ve ‘‘Aegina malı’’ olarak bilinen ‘‘Mat Boyalı Çanak Çömlek’’ yer alır. OTÇ I’de Liman Tepe’de yoğun olarak ele geçirilen bu mal OTÇ II’de sayıca azalır. OTÇ II’de Liman Tepe’de ele geçirilen ithal mallar Kıta Yunanistan kökenlidir. Çeşme Bağlararası’nda, bu tür mallar arasında ise Kıta Yunanistan kökenli olanların yanı sıra Girit ve Kiklat kökenli mallar da yer almaktadır. Aegina kökenli mat boyalı

⁵⁹⁰ Pavúk et al. 2006: 235.

⁵⁹¹ Akyurt 2010: 55. Yazar Liman Tepe III-4, Panaztepe Atölyeler Alanı IB, Kocabaştepe 3. ve Bayraklı 7-10. tabakaları bu evreye tarihlendirilmektedir (Akyurt 2010:8)

⁵⁹² Akyurt 2010: 55. Liman Tepe III-3, Panaztepe Liman kent IV-2, Akropol IIB, Atölyeler alanı Ia, Kocabaştepe 2. ve Çeşme Bağlararası 2. tabakalar söz konusu evreye tarihlendirilmektedir (Akyurt 2010:33).

⁵⁹³ Akyurt 2010: 57. Yazar tarafından Liman Tepe III-1/2, Panaztepe Liman kent IV-1, Akropol IIA, Atölyeler alanı Ia, Çeşme Bağlararası 1. tabakalar sözü edilen bu evreye tarihlendirilmektedir (Akyurt 2010: 45).

⁵⁹⁴ Ibid.:7

⁵⁹⁵ Ibid.:56

⁵⁹⁶ Ibid.:54

⁵⁹⁷ Ibid.:56.

malların sayısında düşüş söz konusudur; Bağlararası’nda ele geçirilen Orta Minos IIIA’ya tarihlendirilen “Minos Çanak Çömleği” az sayıdadır. Bu grup turuncu hamurlu, kırmızımsı kahverengi yüzey üzerine kahverengi-koyu gri boyalıdır. Panaztepe’de ise sarı ve kırmızı Minyas malından gobletler ve kantharoslar ele geçirilmiştir⁵⁹⁸. OTÇ III’de ise ithal malların sayısında artış söz konusudur. Bağlararası’nda yoğun olarak Girit, Kiklat ve Kıta Yunanistan kökenli mallar ele geçirilmiştir⁵⁹⁹. OTÇ I’de; düz veya halka dipli, çift konik gövdeli, içe dönük ağızlı, dıştan kalınlaştırılmış dudaklı kaseler en karakteristik formların başında gelir. İlk kez OTÇ’ye Geçiş Dönemi’nde ortaya çıkan bu kaseler, tüm OTÇ ve GTÇ boyunca kullanılmıştır. Büyük oranda gri maldan üretilen düz dipli, dikey şerit kulplu kaselere Panaztepe’de sıkça rastlanır⁶⁰⁰. OTÇ I’de İzmir Bölgesi’nin diğer karakteristik formları arasında; dışa açılan kenarlı sığ ve derin kaseler ile kırmızı astarlı ve gri maldan yonca ağızlı testiler ve ayrıca oval gövdeli, gövde üzerinde yatay kulplu bulunan boyunlu çömlekler yer alır (Şek. 29B). OTÇ II’nin de karakteristik olan formlar arasında keskin ‘S’ profilli kaseler; dışa açılan ağızlı omurgalı, ilmik kulplu kaseler; dıştan kalınlaştırılmış dudaklı, omurgalı kaseler ve çift konik gövdeli, yassılaştırılmış kalın dudaklı (*flattened bead-rim*) kaseler yer alır. Bu kaselerde sık sık karşılıklı dikey kulplar söz konusudur. İlk kez Orta Hellas I-II dönemlerine tarihlendirilen goblet ve *kantharoslar* ortaya çıkar (Şek. 29B). OTÇ III’de formlar öncaki dönemlerden devam eder; dışa dönük dudaklı ilmik kulplu kaseler ortaya çıkar. Testi formları arasında yonca ağızlı testilerin yanında, dik ve sivri gaga ağızlı testiler de söz konusudur. Omuz üzerinde çift dikey kulplu boyunlu çömlekler sıkça rastlanan formlardandır. Liman Tepe ve Bağlararası’nda depolama kapları üzerinde sıkça kabartma insan yüzüne rastlanır (Şek. 29C). Orta Anadolu’da Kültepe II-Ib (Assur Ticaret Kolonileri Dönemi) ile çağdaş kabul edilen Orta Tunç Çağı I-II’de İzmir Bölgesi; Girit, Kiklatlar ve Kıta Yunanistan ile yoğun ilişkiler içindedir. Kültürel anlamda yakın olmakla beraber çanak çömlekten anlaşıldığı üzere, bölge Ege dünyası içinde yerel çanak çömlek gelişimi gösteren bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. OTÇ III’de (Erken Hitit Dönemi) ise hakim mallar yine Anadolu kökenli devetüyü astarlı mallar ve Anadolu gri malıdır. Bununla beraber Bağlararası’nda Minos ve Thera ithallerinin yoğun olarak bulunması buranın birden çok bölgeyle ticari ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir⁶⁰¹. Liman Tepe’ye nazaran Minos Kültürü etkileri çok daha yoğun hissedilen ve bu kültürün görüldüğü en kuzeydeki liman olan Bağlararası I, Milet IV ile paralel bir gelişim sergiler. Bağlararası büyük olasılıkla – diğer güney Ege sahil kesimi yerleşmeleri gibi- Minos kültür çemberine dahil olur⁶⁰². M.Ö. 17. Yüzyılın ikinci yarısında patlayan Thera volkanı Girit’te ekonomik kriz ile beraber politik ve dini otoritenin etkinliğinin kaybolmasına neden olur; bunun sonucunda Girit

⁵⁹⁸ Ibid.:42-43.

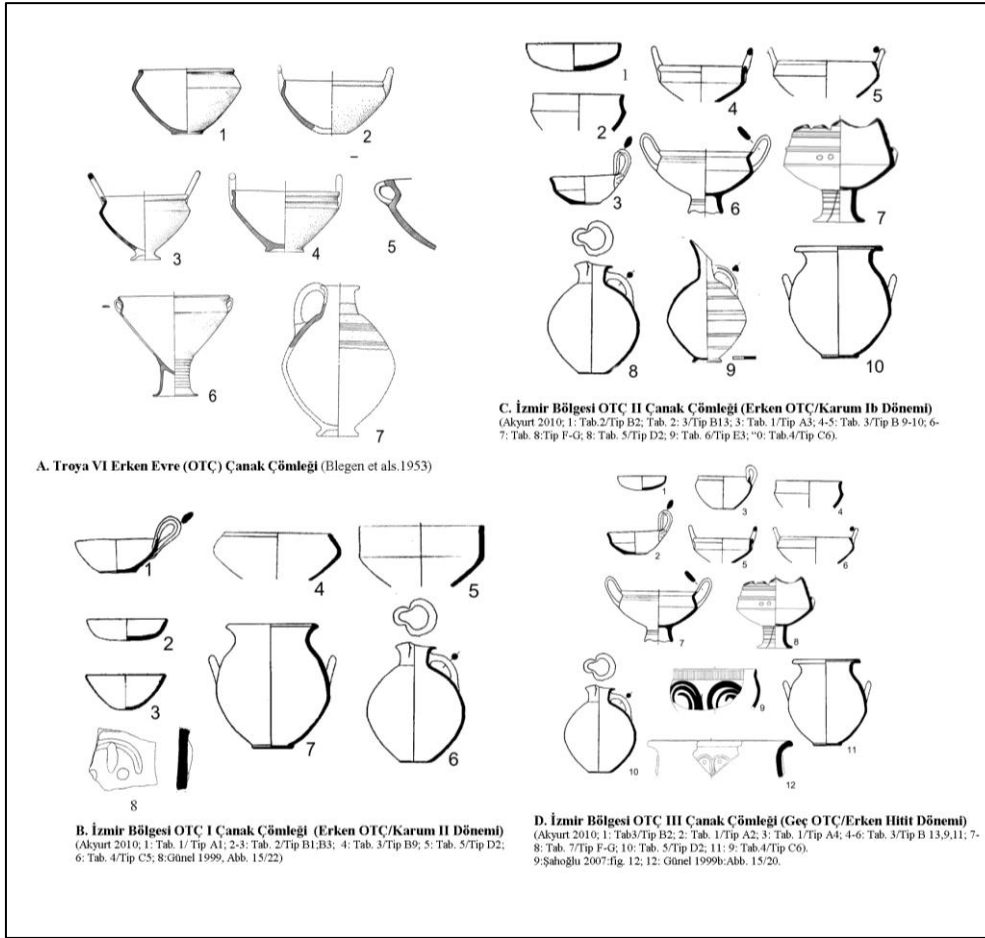
⁵⁹⁹ Ibid.:57.

⁶⁰⁰ Ibid.: 12.

⁶⁰¹ Şahoğlu 2007:318.

⁶⁰² Şahoğlu 2007:317.

Mikenler tarafından fethedilir ve Minos kültürü son bulur; artık Ege Dünyası'nda GTÇ boyunca Miken Kültürü hakim güç olur⁶⁰³.

Şekil 29 Kuzeybatı Anadolu Bölgesi OTÇ çanak çömleği

3 KÜÇÜK BULUNTULAR

3.1 Figürinler ve İdoller

Batı Anadolu'da Geç Kalkolitik dönemde yerleşmelerde çok az sayıda veya hiç ele geçirilemeyen figürin ve idollerin İTÇ I'den itibaren kültürel gelişimdeki değişimlere paralel olarak tekrar önem kazanmaya başladığını görüyoruz. Bunlar Anadolu Yarımadası genelinde, kullanılan malzeme, figürin veya idolün tercih edilmesi, üslupsal özellikler ve bezeme bağlamında, dönemler ve coğrafi/kültürel bölgelere göre bazı farklılıklar gösterirler.

İTÇ I'den itibaren hemen hemen tüm İTÇ süresince kuzeybatı Anadolu'da Troas ve İzmir çanak çömlek bölgelerinin ve belki de Yortan Grubu'nun da yayılım alanı içinde, "Troya tipi" mermer

⁶⁰³ Niemeier 2006: 49.

veya kireç taşından idoller söz konusudur (Şek. 301a-b)⁶⁰⁴. Beycesultan'da İTÇ I dönemine ait katlarda ise genellikle yuvarlak, yuvarlağa yakın veya nadiren dörtgen gövdeli ve sivri başlı idoller karakteristiktir; kollar küçük çıkıntılar şeklinde belirtilmiştir (Şek. 30A:2)⁶⁰⁵. Güneyde Göller Bölgesi'nde İTÇ I dönemi henüz yeterince araştırılmadığı için, bölgenin bu dönem heykelcikleri hakkında somut bir şey söylemek mümkün değildir. Frigya Kültür Bölgesi'nde ise İTÇ I'de taştan figürün veya idol bulunmazken Demircihüyük'te az sayıda ve daha ziyade alt kısımları ele geçirilen pişmiş topraktan heykelcik parçaları çoğunlukla idol şeklinde şekillendirilmiştir ve bunların pubik bölgeleri her zaman gösterilmiştir (Şek. 30A:5)⁶⁰⁶.

İTÇ'de figürin ve idollerin en bol bulunduğu dönem İTÇ II'dir; dolayısıyla bunların yayılım alanları ile kültür bölgelerinin ilişkisi daha somut bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Bu dönemde Kuzeybatı Anadolu'da aynı şekilde Troya-tipi idollerin üretilmesine devam edilmiştir⁶⁰⁷. Ancak Midilli adasındaki Thermi'de altta I ve II katlarda taş idoller söz konusuyken III-V. Katlarda bunların yerini yöresel bir farklılık olarak pişmiş toprak figürinler almıştır⁶⁰⁸. Aynı durum Gökçeada'da yer alan Yenibademli Höyük için de geçerlidir⁶⁰⁹. Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nde bu defa "Kusura tipi" olarak tanımlanan⁶¹⁰ idoller ortaya çıkar (Şek. 30A:3). Bu tipin söz konusu kültür bölgesinde ele geçirildiği diğer merkezler ise Kusura⁶¹¹, Beycesultan⁶¹², Karaoğlan Mevkii⁶¹³ ve Kaklık Mevkii'dir⁶¹⁴. Bu tip idoller İTÇ II sonuna doğru güneyde Bademağacı'nda karşımıza çıkar. Göller Bölgesi'ne gelince, Isparta, Burdur, Bucak ve Korkuteli bölgelerinde⁶¹⁵, pişmiş topraktan üzerleri yoğun derin yiv bezemeli idoller ele geçirilmiştir. "Çaykenar Tipi"⁶¹⁶ olarak adlandırılan bu idoller yassı başlıdır; gövde torba şeklinde ve omuzlar çıkıntı şeklinde belirtilmiştir (Şek. 30A:7). Kusura'da, Kusura tipi idollerin yanı sıra Çaykenar tipinde idol de ele geçirilmiştir⁶¹⁷; dolayısıyla bu tip idollerin kuzeydeki komşu bölgeye de yayıldığı anlaşılmaktadır. Bölgenin kuzeyinde, Frigya Kültür bölgesinde İTÇ II'nin başlarında İTÇ I pişmiş toprak idolleri giderek esas itibarıyla bu bölgeye özgü figürinlere dönüşür. "Disk yüzlü" (*Scheibengesicht*) olarak tanımlanan bu figürinler, ayakta ve

⁶⁰⁴ Blegen et als. 1950: Fig. 216: 33-217, 37.525, 35,394, 33.171, 36.163, 37.321, 35.65, 37.706, 37.359.

⁶⁰⁵ Lloyd-Mellaart 1962: Fig. F.1:1-14.

⁶⁰⁶ Obladen-Kauder 1996:Taf. 111/9; 112/3; 113/1,3; 114/4,6,79; 116/5; 117/13; 120/1-2.

⁶⁰⁷ Blegen et als. 1950: 45.

⁶⁰⁸ Lamb 1936:149.

⁶⁰⁹ Bülbül Akyol 2006: 203.

⁶¹⁰ Renfrew 1969: 5,27.

⁶¹¹ Lamb 1937: fig. 11,5; Lamb 1938: fig. 17, 1,3-4 ve Pl. 1,11.

⁶¹² Lloyd-Mellaart 1962:fig. F.1.18-21.

⁶¹³ Topbaş et als. 1998:fig. 50:107.

⁶¹⁴ Topbaş et als. 1998:fig. 51:109..

⁶¹⁵ Duru 1996: lev. 151:1-5; Duru 2003: lev. 46:1-3, 47:1-4; Duru 2005: lev. 47:1-3.

⁶¹⁶ Korkuteli-Çaykenar köyü yakınlarında bulunduğu söylenen bu idoller bilim dünyasına ilk kez T.E. Peet tarafından "Çaykenar Tip" adıyla tanıtılmıştır (Peet 1909:145-147); Aydıngün 2003: 32-34; lev. 32-42.

⁶¹⁷ Lamb 1937: fig.11.1.

daha çok oturur vaziyette olup ahlak yüz yuvarlak veya oval şekildedir; başın arkasında ise polos şeklinde bir çıkıntı vardır (Şek. 30A:6). Gövdede göğüsler plastik olarak belirtilmiştir. Eller sık sık göğüslerin altına yerleştirilmiştir; pubik bölgesi her zaman yivlerle sınırlandırılmış noktacıklı bir alan olarak belirtilmiştir.⁶¹⁸ Disk yüzü figürinler bu dönemde yoğun Frigya Kültür bölgesi etkisinde kalmış olan İznik-İnegöl bölgesinde ve Afyon Çanak Çömlek Grubu yayılım alanı içinde de görülmektedir. Afyon Ovası'ndaki Karaoğlan Mevkii yerleşmesinde⁶¹⁹ ve Kaklık mezarlığı'nda 1 no.lu mezarda⁶²⁰ disk yüzü figürinler ve mermer idoller bir arada ele geçirilmiştir. Isparta Şarkikaraağaç civarından gelen ve Nudra heykeli olarak anılan figürin de bu gruba sokulabilir⁶²¹. İTÇ III'te ise figürinler hemen hemen ortadan kalkar; bunun yerine mermer idoller tüm batı Anadolu'da yayılım alanı bulur. İç batı Anadolu'da erken İTÇ III'te kısa bir süre daha Kusura tipli idoller üretilmeye devam edilirken (Harmanören, Küllüoba, Kaklık Mevkii), İTÇ III'ün gelişen evrelerinde taştan (Şek. 30A:4) ve kemikten (Şek. 30A:8) Troya tipi idoller tüm batı Anadolu'ya yayılır. Dolayısıyla bu dönemde, diğer buluntu gruplarında olduğu gibi, bölgeler arası yoğun kültürel ve ticari ilişkilere paralel olarak, idollerde de tüm batı Anadolu'da homojenliğe doğru giden bir gelişme izlenmektedir. Şimdi mermer idollerin baş ve boyunları bazen daha belirginleştirilmiştir; kaş, göz ve burun yiv şeklinde sık sık belirtilmiştir. Bunlar ilk defa Schliemann tarafından "Baykuş yüzü idoller" olarak tanımlanmıştır⁶²². Özellikle İTÇ II'de, Batı Anadolu figürin ve idollerinin tür ve üslupsal özellikleri dikkate alınarak saptanan yayılım alanlarının, kültür bölgelerinininkilerle büyük randa uyuşması (Şek. 30:B-D) "kültür bölgeleri" tezini güçlendirmektedir.

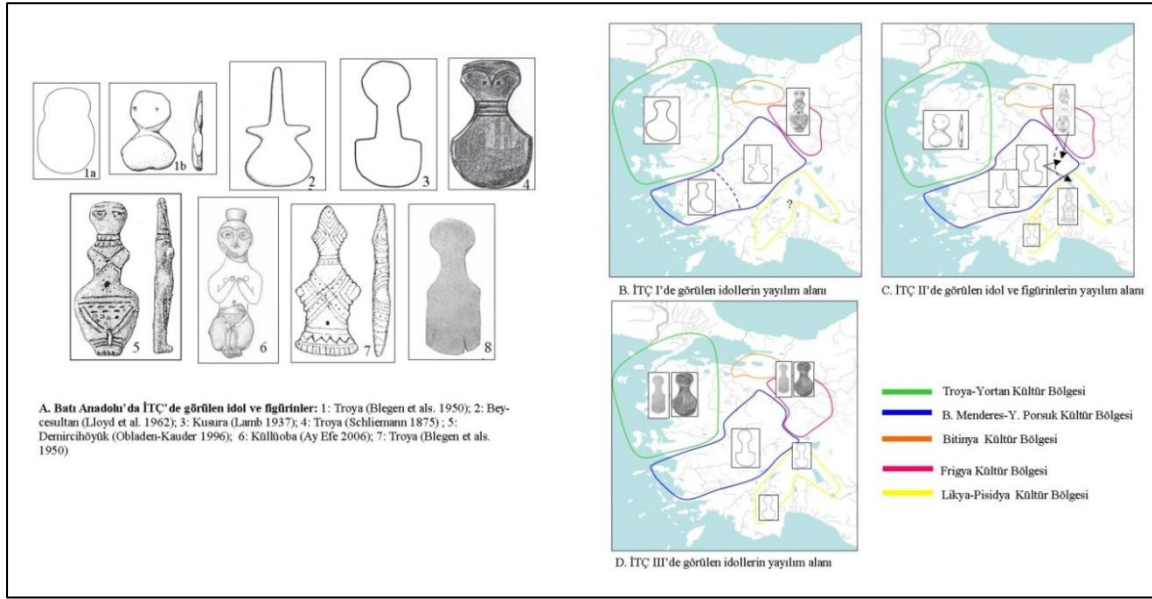
⁶¹⁸ Ay Efe 2006: 92.

⁶¹⁹ Topbaş et als. 1998:fig. 50, 101, 107.

⁶²⁰ Topbaş et als. 1998: fig. 51,110.

⁶²¹ Aydınğün 2003: lev. 45a.

⁶²² Schliemann 1875: 37

Şekil 190 Batı Anadolu'da İTÇ'de görülen idoller ve figürinler ile bunların kültür bölgelerine göre dağılımı

3.2 Mühürcülük

Anadolu Yarımadası'nda GKÇ ve İTÇ'de mühürcülük Mezopotamya'daki kadar yaygın değildir. Genelde pişmiş toprak veya taştan şekillendirilen bu dönem mühürleri damga mühür şeklinde olup esas itibariyle –ticaretin gelişmeye başlamasına paralel olarak- İTÇ II tabakalarından gelmektedir. Mühür yüzeyleri genellikle düz çizgilerden oluşan geometrik motifler içerir; dalgalı çizgiler azdır. Bu tür mühürler daha çok Orta Anadolu ile Güneybatı Anadolu'dan bilinir⁶²³. Antalya-Göller Bölgesi'nde Karataş-Semayük⁶²⁴ ve Bademağacı'nda⁶²⁵, İTÇ II çok sayıda damga mühür ve yoğun olmamakla beraber mühür baskısı⁶²⁶ ele geçirilmiştir. Genellikle pişmiş topraktan üretilen mühürlerin yaygın olmamakla beraber kurşundan ve bakırdan örnekleri de söz konusudur⁶²⁷. Tarsus, Konya Kara Höyük ve Küllüoba'da ele geçirilen ve İTÇ III'e tarihlendirilen ayak şeklindeki damga mühürler 'Büyük Kervan Yolu Ticareti'ni destekleyen önemli bir buluntu grubudur. Karataş'ta damga yüzeyi ayak şeklindeki mühürlerinkine benzer; fakat form olarak tutamaklı bir damga mühür⁶²⁸ ele geçirilmiştir. Mezopotamya ve Kuzey Suriye etkisindeki ilk silindirik mühürlere ise Tarsus ve Kültepe İTÇ III tabakalarında rastlanır⁶²⁹. Bununla beraber Kütahya Seyitömer'de yeni ele geçirilen fayanstan

⁶²³ Efe 2003a: 125.

⁶²⁴ Mellink 1970: fig. 23a-b; Warner 1994: Pl. 186-187.

⁶²⁵ Duru 2003: Lev. 48:12-15.

⁶²⁶ Karataş örneği için Bkz. Mellink 1972: fig. 5; Bademağacı örneği için Bkz. Umurtak 2010: 19-28.

⁶²⁷ Kurşun örnekler: Karataş; Mellink 1969: fig. 29; Bademağacı; Umurtak 2002: fig.1. Bakır örnek: Küllüoba: Efe- Fidan 2006: Pl. 10:4.

⁶²⁸ Warner 1994: Pl. 187:a.

⁶²⁹ Efe 2003a:125.

Akkad tipi silindir mühürler⁶³⁰ Mezopotamya-İç kuzey Batı Anadolu arasındaki direkt ilişkileri belgeleyen önemli bir buluntu grubudur.

Orta Tunç Çağı'nda ise Konya Ovası'nda Karahöyük'te ele geçirilen damga mühürlerin⁶³¹ motiflerinin Girit'teki Phaistos Saray'ndakilerle benzerliği⁶³² OTÇ'de Büyük Menderes Nehri boyunca Orta Anadolu Ege Dünyası ilişkilerini ortaya koyar. Henüz yazının kullanılmadığı Batı Anadolu Orta Tunç Çağı'nda, Beycesultan V/VI. tabakada ele geçirilen luwi hiyeroglifli damga mühür Batı Anadolu'da bu dönemde luwice konuşulduğuna dair önemli bir buluntu olarak kabul edilir⁶³³.

3.3 Metal Eserler

Yaklaşık onbin yıl önce, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de toplayıcılık yaşam şeklini sürdüren insanoğlu, bakır madeninin farklı özelliğini farkederek ve bakıra döverek şekil vermeye başlar, levhalar haline getirdiği bakırdan boncuk ve olta iğnesi gibi aletler yapar⁶³⁴. Yaklaşık altıbin yıl önce kurşun, gümüş ve altın da buna eklenir. Araç gereç ve silah yapımında taş malzemenin yerini metalin alması, daha sert ve dökümü daha kolay olan tuncun ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Bakır cevherlerinin coğrafi dağılımının dengeli olmaması ve bunun yanında hızla artan talep, bu hammaddeye erişim yollarının aranmasını beraberinde getirir. Bu şekilde daha fazla işbölümünü zorunlu kılan bu gelişim, farklı el sanatları uzmanlarının eklenmesiyle daha da ilerler ve zamanla dış ticaretin ve ticareti kontrol edebilen kent devletlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu şekilde, iktidarın gittikçe bireylerin eline geçmesiyle, iktidar sahipleri geniş bölgeleri kontrolleri altına almaya çalışır ve güçlerinin simgesi olarak değerli madenlerden yapılmış, nişan ve statü sembolleri kullanırlar⁶³⁵.

Anadolu'nun jeolojik yapısı ve maden yatakları açısından çok zengin oluşu burada yaşayan toplulukların metallere kolayca ulaşmasını sağlamıştır. M.Ö. 5. Binyıl sonlarına doğru, malahit ve azurit gibi bakır cevherleri ilk defa potalarda ergitilerek saf denebilecek bakır elde edilmeye başlanmıştır⁶³⁶. Geç Kalkolitik'e denk gelen bu dönemde ilk defa arsenikli bakırdan aletler ortaya çıkar⁶³⁷. Bakla Tepe⁶³⁸, Beycesultan⁶³⁹, Bağbaşı⁶⁴⁰, Kuruçay⁶⁴¹, Orman Fidanlığı⁶⁴² ve Ilıpınar'da⁶⁴³ ele

⁶³⁰ Bilgen 2011: 552, res. 761.

⁶³¹ Alp 1972: 220, fig. 171.

⁶³² Niemeier 2006:47.

⁶³³ Mellaart-Murray 1995: 162, fig. O.12.

⁶³⁴ Yalçın 2003:73.

⁶³⁵ Pernicka 2001: 369-370.

⁶³⁶ Bilgi 2004:8.

⁶³⁷ Müller Karpe 1994:13.

⁶³⁸ Erkanal 2003:123.

⁶³⁹ Lloyd -Mellaart 1962:281, fig. F.8.

⁶⁴⁰ Eslick 1992: pl.109b.

⁶⁴¹ Umurtak 1996: lev. 159/1; 160/1,6; 161/1,6,11).

⁶⁴² Efe 2002: fig.8:105-106.

geçirilen dikiş iğneleri, bızlar, deliciler, keskiler, yassı baltalar ve potalar (Kuruçay, Bakla Tepe), kalıplar ve cüruf kalıntıları (Bakla Tepe)⁶⁴⁴ bu yeni maden teknolojisinin en erken örneklerini teşkil eder (Şek. 31A).

Bir sonraki İTÇ I'de GKÇ gelenekleri devam eder. Bu döneme ait metal eserler sınırlı sayıdadır; hançer ve iğnelere oluşan en dikkat çekici buluntu topluluğu Beycesultan'dan bilinmektedir (Şek. 31B)⁶⁴⁵. Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesini temsil edilen Beycesultan İTÇ I çanak çömleği metal kapların taklidi olabilecek parlak açkılı, ince cidarlı, oluk bezemeli ve şerit kulplu kaplarla karakterize olur. Bölgede ileride gerçekleştirilecek bir İTÇ I mezarlık kazısı Beycesultan İTÇ I çanak çömleği ile olası metal kapların ilişkisini somutlaştırması beklenmektedir⁶⁴⁶. Bu dönemde Troya-Yortan Kültür Bölgesi sınırları içinde yer alan Liman Tepe'de ise metalurjiye ait oldukça önemli bulgulara rastlanmıştır. Burada cürufların yanı sıra işleme girmemiş cevher mineraline rastlanmıştır. VI. tabakada açığa çıkarılan cevher hazırlama, ezme ve kırma aletleri, bu dönem metalurjik faaliyetlerle ilgili önemli bilgiler vermektedir⁶⁴⁷.

İTÇ II'ye gelindiğinde, metal eserlerin sayısında da yoğun bir artış söz konusudur. İTÇ II yerel çanak çömlek gruplarının yayılım alanlarının, büyük olasılıkla yeni kaynakların keşfi ve buna bağlı olarak söz konusu kaynakları elinde tutan yerel güçlerin nüfuz bölgelerini yansıttığı düşünülmektedir⁶⁴⁸. Özellikle dönemin sonlarına doğru (Geç İTÇ II) çok sayıda ve çeşitte metal eser ele geçirilmiştir. Bunlardan bazıları tip olarak özellikle iç batı Anadolu genelinde yayılım gösterir (Lev. 31C-D). Demircihüyük⁶⁴⁹ ve Küllüoba⁶⁵⁰ yerleşmeleri ile Sarıket⁶⁵¹, Küçük Höyük⁶⁵², Kaklık Mevkii⁶⁵³ Karataş-Semayük⁶⁵⁴, ve Harmanören⁶⁵⁵ mezarlarında ele geçirilen ustura ve süs iğneleri (*toggle pin*) yeni metal ürünleri yansıtan ve İç batı Anadolu'nun tamamında ele geçirilen ortak tiplerdir⁶⁵⁶. Suriye-Kilikya ve Filistin kökenli süs iğneleri ile birlikte, Demircihüyük mezarlığında kurşun şişeler, kıvrık saplı kargı ucu, hilal balta gibi madenli eserler de yine aynı bölgeden iç kuzeybatı Anadolu'ya ulaşmış olmalıdır. Bu eserler Batı Anadolu'da ilk kalaylı bakırın kullanıldığının

⁶⁴³ Begemann et al. 1994:p.215:1386, 1390, 1392, 1393-1394.

⁶⁴⁴ Kaptan 1998a:103-114.

⁶⁴⁵ Lloyd et al. 1962:281, fig. F.9.

⁶⁴⁶ Efe- Fidan 2006:20.

⁶⁴⁷ Kaptan 1998b: 83-102.

⁶⁴⁸ Efe 2002:54.

⁶⁴⁹ Obladen-Kauder 1996:pl.156:3.

⁶⁵⁰ Efe 2002: fig. 8:3-5.

⁶⁵¹ Seeher 2000:fig. 41:G.350, f; 45:G.421; 25: G.141 d; 50:G.509c;23:G.105b, 17:G.21b;37:G.305h; 51:G521a; 24:G.110b; 47:G.455c.

⁶⁵² Gürkan- Seeher 199: fig.22:2,4-5.

⁶⁵³ Topbaş et als. 1998: fig. 51:120-121;57:152.

⁶⁵⁴ Mellink 1967:pl.77:16-17,22; Mellink 1969: pl. 74:19-20.

⁶⁵⁵ Özsaıt 2002:res.1.

⁶⁵⁶ Efe 2002:54.

en açık göstergesidir⁶⁵⁷. Troas bölgesinde de Troya I sonunda ilk kez kalaylı bakır kullanılır. Kalaylı bakırın Anadolu Yarımadası'ndaki ilk yayılım alanı ile Büyük Kervan Yolu hattı birbirleri ile büyük oranda uyuşmaktadır⁶⁵⁸.

İTÇ III'de ise özellikle Orta Anadolu'da Alacahöyük⁶⁵⁹, Horoztepe⁶⁶⁰, Mahmatlar⁶⁶¹ gibi mezarlıklarda ele geçirilen madeni eserler ile Batı Anadolu'da Troya hazine buluntuları⁶⁶², Anadolu Yarımadası'nda madencilik bu dönemde, özellikle teknolojik yönden hangi boyutlara ulaştığının açık bir göstergesidir (Lev. 31F). Kalayın kullanımı uzak bölgeler arası ticarete işaret eder. Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile olan ilişkiler, Batı ve Orta Anadolu'da yeni form ve tekniklerin ortaya çıkmasına yol açar. Metal işçiliği ile ilgili en önemli merkezler arasında Poliochni (Sarı Evre), Troya II, Kültepe, Alacahöyük, Horoztepe, Mahmatlar, Eskiyaşar ve İkiztepe yer almaktadır⁶⁶³. Metal üretim atelyelerinde metal ustaları döküm, kakma, lehim, granülasyon, telkari gibi maden işleme teknikleri kullanmışlardır⁶⁶⁴. Troas ve Orta Anadolu arasında geçiş bölgesi konumunda olan Frigya bölgesinde henüz bir İTÇ III mezarlığı kazılmamıştır, bununla beraber Sarıket ve Küçük Höyük geç İTÇ II mezar buluntularından yola çıkarak söz konusu bölgenin bu süreçte madencilikte önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir⁶⁶⁵. Troya'da ele geçirilen vazobaşlı iğnelerin üzerindeki kaplar Sarıket ve Küçük Höyük mezarlarında ortaya çıkarılan ve Geç İTÇ II'ye tarihlendirilen kurşun şişelerin formundadır (Lev. 31D:23-24; 31E:1-2)⁶⁶⁶. Bu türden vazobaşlı bir iğne Bademağacı'ndan da bilinmektedir⁶⁶⁷. Bununla beraber, Troya hazine buluntuları ve Eskiyaşar mücevheratı ile gümüş elektron kaplar Troas Bölgesi ve Poliochni ile yakın benzerlikler içerir⁶⁶⁸. Bu veriler, Frigya Bölgesi'nin bir yandan Kilikya, öte yandan da Orta Anadolu'dan gelen trafiğin buluşma yeri olduğunu açıkça göstermektedir. Söz konusu bölgenin bir sonraki Geçiş Dönemi'nde Orta Anadolu ile bütünleşmesi de büyük olasılıkla bu sürecin devamı olmalıdır. Erken İTÇ III'de Yukarı Sakarya Grubu için karakteristik olan Parlak Kırmızı Astarlı ve Açkılın Mal'ın yayılım alanı bu ilişkileri arkeolojik olarak desteklerken, Akkad Dönemi'ne ait filolojik veriler ise somut olmamakla birlikte bu duruma referans gösterilebilir. Liman Tepe ise bu dönemde Kikladlar ile daha yakın ilişkiler içindedir. Burada ele geçirilen *amphoriskos* başlı bronz iğneler bu ilişkilere işaret eder⁶⁶⁹. Trakya ve Balkanlar ise -

⁶⁵⁷ Efe 2002:55.

⁶⁵⁸ Pernicka 2001:370.

⁶⁵⁹ Müller Karpe 1974.

⁶⁶⁰ Özgüç- Akok 1957:201-219.

⁶⁶¹ Koşay- Akok 1950: 481-485

⁶⁶² Sazcı 2007.

⁶⁶³ Efe 2002:59.

⁶⁶⁴ Özgüç 2002:400.

⁶⁶⁵ Efe 2002:59.

⁶⁶⁶ Sazcı- Sazcı 2002: 457-467.

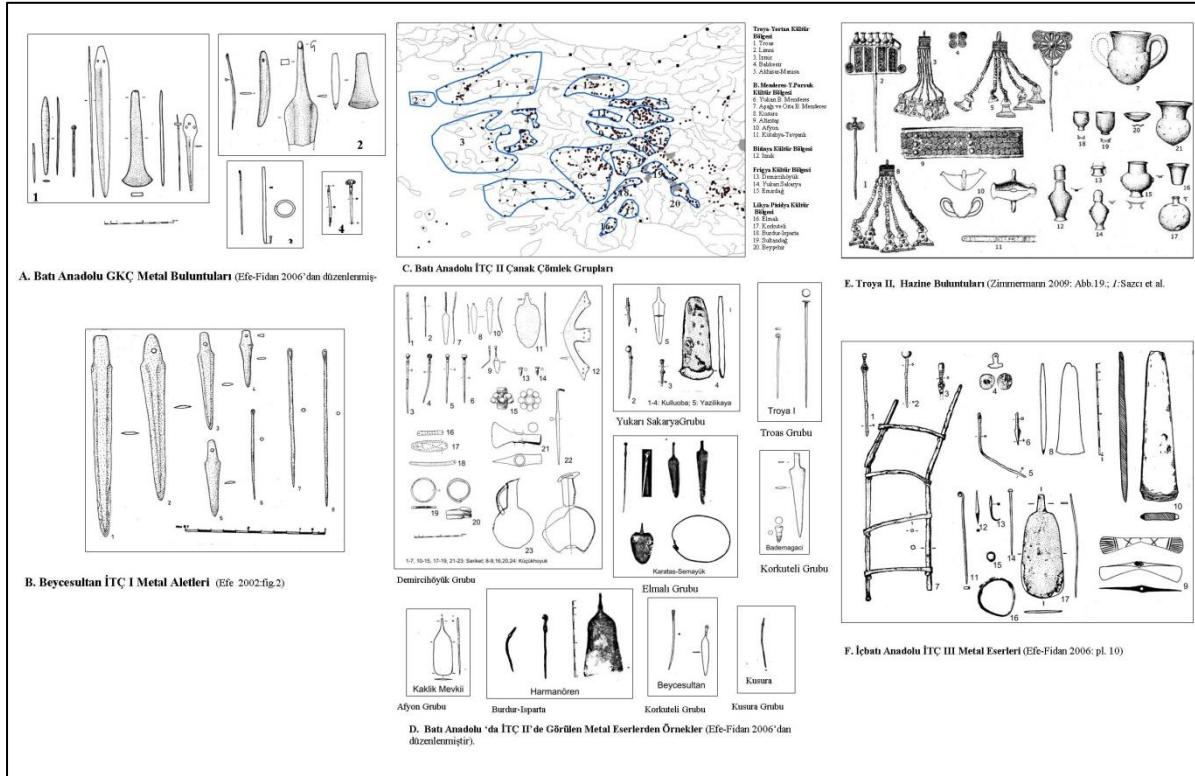
⁶⁶⁷ Duru 2003: Lev. 49:7.

⁶⁶⁸ Özgüç 2002:401; Özgüç et al., 1993:613-628.

⁶⁶⁹ Kouka 2009: 147.

Istranca dağlarındaki zengin maden kaynaklarının kullanılmaya başlanması ile beraber-⁶⁷⁰ Troas'dan Orta Anadolu'nun kuzeyine dek uzanan bölgelerle ticari ilişkilere girer.

OTÇ'ye Geçiş Dönemi'nde Troas-Kilikya arasındaki Büyük Kervan Yolu önemini kaybetmiş olmalıdır. İç kuzeybatı Anadolu'nun (Frigya Kültür Bölgesi) Orta Anadolu ile bütünleştiği bu dönemde büyük olasılıkla Kızılırmak kavsının içindeki bölge odak noktası olur. Geçiş Dönemi çanak çömleğinin yayılım şekli bu durumla uyusmaktadır. Söz konusu bölgede oldukça büyük boyutlu merkez yerleşmeler ortaya çıkar. Bu sürecin devamında, Anadolu'nun gümüş ve altınna sahip olma amacıyla Assur Ticaret Kolonileri sistemi kurulmuştur⁶⁷¹. Küllüoba'da II C evresinde ele geçirilen taştan kurşun kalıbı (*trinket mould*) Kuzey Mezopotamya ile ilişkilere işaret eden önemli bir buluntudur⁶⁷².

Şekil 31 Batı Anadolu GKÇ ve İTÇ metal eserleri

⁶⁷⁰ Özdoğan- Parzinger 2000: 89; Wagner-Öztunalı 2000:33.

⁶⁷¹ Özgüç 2002:401.

⁶⁷² Efe 2006: 301-304.

4 FILOLOJİK VERİLER

Mezopotamya’da, M.Ö. 4. Binyıl sonlarında Sümerler tarafından icat edilen yazının Anadolu’ya girişi bundan yaklaşık 1200 yıl sonra M.Ö. 2. Binyıl başlarında gerçekleşir⁶⁷³. ‘Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ olarak adlandırılan bu dönem Batı Anadolu’da OTÇ’nin ilk yarısına denk gelmektedir. Bununla beraber, M.Ö. 3. Binyılın sonlarında (İTÇ III) Önasya Dünyası’ndaki en önemli politik güç olan Akkad Devleti’ne ait yazılı belgelerde Anadolu’dan bahsedildiği bilinmektedir⁶⁷⁴. Batı Anadolu’da İTÇ III’de daha bir belirginleşen kent görünümlü yerleşmeler; değerli madenden çok sayıda statü eşyası ve Akkad Devleti’nin hüküm sürdüğü Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile yoğun ticari ilişkiler; buranın artık Önasya politik tarihinde yer almaya başladığına işaret etmektedir. Anadolu yarımadasında -en azından erken İTÇ III’den beri- Beyliklerin veya ‘kent devletleri’nin⁶⁷⁵ var olduğunu gösteren Mezopotamya kökenli yazılı belgeler bugün az sayıda da olsa vardır. Hitit belgelerinden anladığımız üzere en azından OTÇ’nin ikinci yarısından itibaren ise ‘Batı Anadolu Ülkeleri’nden bahsedebilmekteyiz.

4.1 Akkad ve Eski Assur Metinleri

Anadolu ile ilgili bilinen en eski yazılı belgeleri Akkad Devleti kralları Sargon’un (M.Ö. 2371-2316) ve torunu Naramsin’in (M.Ö. 2254–2218) zaferlerini ve icraatlarını anlatan edebi içerikli tabletler oluşturmaktadır. Sargon ile ilgili metinler, Şar Tamhari/şar tamhâri (savaş kralı) destanı olarak adlandırılan tabletlerden oluşmaktadır. Naramsin metinleri ise, Naru edebiyatı olarak adlandırılan tabletlerden bilinmektedir⁶⁷⁶. Sargon’un Anadolu seferlerini anlatan en önemli metinlerden birisi M.Ö. 25/24. yüzyıllarda Orta Anadolu seferleriyle ilgilidir. Bu metin Assur⁶⁷⁷, El-Amarna⁶⁷⁸ ve Boğazköy’de⁶⁷⁹ olmak üzere bazı farklılıklarla beraber 3 kopya şeklinde bulunmuştur⁶⁸⁰. Sargon Dönemi’ne ait Anadolu ile ilgili bilinen bu en eski yazılı belge, Batı Anadolu’nun siyasal yapısı ile ilgili direkt bir veri sunmamaktadır. Bununla beraber metinde adı geçen Pruşanda (Eski Assur tabletlerinde Puruštatum olarak geçer) bugün yaygın olarak Acemhöyük ile özdeşleştirilmektedir. Son yıllarda buranın Acemhöyük’ün daha batısında yer alması gerektiğine dair görüşler artmaktadır⁶⁸¹. G. Barjamovic, son çalışmasında yeni bulguların ışığında Pruşanda’yı Bolvadin Üçhöyük ile özdeşleştirir⁶⁸². İTÇ III ‘Büyük Kervan Yolu’ boyunca, Batı Anadolu kültür öğelerinin Ege dünyasından kuzey Suriye’ye dek yayıldığı dönemdir. Karşı bir etkileşim olarak,

⁶⁷³ Alparslan 2009:54.

⁶⁷⁴ Albayrak 2006: 1.

⁶⁷⁵ Bryce 2005:9-10

⁶⁷⁶ Güterbock 1938: 45

⁶⁷⁷ KAV 138 (Keilschrifttexte aus Asur verschiedenen Inhalts)

⁶⁷⁸ VAS XII 190,193

⁶⁷⁹ KBo III9=2BoTU 1

⁶⁸⁰ Güterbock 1938,:47 et al.

⁶⁸¹ Hawkins 1995:51; Barjamovic 2005:368 ff

⁶⁸² Barjamovic 2010:13-14

Mezopotamya yönünden gelen etkiler, bu dönemde Anadolu yarımadasında açık bir şekilde hissedilir (Şek. 32)⁶⁸³. Arkeolojik verilerin yanı sıra bu ticaret ağının varlığını Kuzey Suriye kökenli yazılı belgeler de desteklemektedir; Ebla'da ele geçirilen M.Ö. 2300'lere tarihlendirilen tabletlerden Ebla ile Kültepe'nin ticari ilişkileri olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸⁴. Frigya Kültür Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Bolvadin Üçhöyük, Troas'dan -İznik İnegöl, Eskişehir, Emirdağ, Akşehir ovası, Konya ovası ve Kilikya üzerinden- Kuzey Suriye'ye uzanan 'Büyük Kervan Yolu' hattında merkezi bir konumda yer alır. Afyon ovası vasıtasıyla, Orta Anadolu'dan Batı Anadolu platosuna ve kuzeyde, Frigya dağlık bölgesi üzerinden Eskişehir'e geçiş, söz konusu bölgeden gerçekleşir. Ticari ve belki de politik açıdan Batı Anadolu'nun Mezopotamya'nın ilgi ve etki alanına girdiği bu dönemde, Pruşhanda'nın da bu yeni oluşumun gerçekleştiği bölgelere yakın bir yerde yer alması, Kervan Yolu ticaretini destekleyici bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Sargon metninden – eğer edebi içerikli kahramanlık hikayeleri değil de tarihsel gerçekleri yansıtan bir metin olarak kabul edersek – bundan Batı Anadolu'nun erken İTÇ III'deki politik durumu ile dolaylı olarak iki sonuç çıkarabiliriz: Bunlardan biri Büyük Kervan Yolu Ticaret'nin gerçekleştiği Frigya, Troas gibi bölgelerde Pruşhanda'da olduğu gibi yerel beyler tarafından yönetilen kent devletlerinin söz konusu olduğudur. İkincisi ise Sargon'un Pruşhanda'dan buranın Bey'ine isteklerini kabul ettirip hediyelerle memleketine dönmesinden dolayı, Anadolu'da bu dönemde bir kargaşa veya savaş ortamının bulunmadığıdır. Kaldı ki uzak bölgeler arası organize bir ticaretin güvenlik vs. gibi nedenlerle bir savaş ortamında gerçekleşmesi olanaksızdır. Sargon'un torunu Naramsin Dönemi'nde ise ilişkiler farklı bir boyut kazanmış olmalıdır. Anadolu yarımadasının zengin maden yatakları ve Önasya dünyasında güçlenen siyasal gücüyle Akkad Krallığı'nın fetih politikasına dahil olmuş olma olasılığı söz konusudur. Naramsin'in Anadolu'yu da içine alan batı ve kuzey seferleriyle ilgili olan ve Boğazköy'de Hitit dönemi kopyası bulunan tablette, Naramsin'in kendisine karşı ayaklanan 17 düşman ülke koalisyonuna karşı kazandığı zafer anlatılmaktadır⁶⁸⁵. Boğazköy'de Akkadça ve Hititçe dilinde yazılan metin, "Gula-AN ve Naramsin'e karşı 17 Kral" isimli eski Babil metni ile uyumaktadır⁶⁸⁶. Burada adı geçen ülke isimlerinden Kaneş, Amurru, Armanu, eski Babil metninde de geçer⁶⁸⁷. Diğer ülke isimleri, yaklaşık 600 yıl sonra kaleme alınmış Boğazköy kopyasında değişikliğe uğrar. Boğazköy kopyasında adı geçen ülke isimlerinden dört tanesi diğerlerinden ayrı tutulmaktadır. Bunlar, Hatti, Kaneş, Ulliu ve Kurşaura'dır. Bu adlar Hititçe ülke adları olarak değerlendirilir⁶⁸⁸. Dolayısıyla bunların Anadolu'da yer aldıkları düşünülmektedir. Bu belge, M.Ö. 2. Binyıl metinlerinde geçen Hatti ve Kaneş krallıklarının M.Ö. 3. binyıldan itibaren var

⁶⁸³ Batı Anadolu kökenli tankard, depas formları, Tell Selenkahiye'den Gedikli'ye, Kültepe'ye, Küllüoba'ya, Troya'ya ve Kiklatlar ile Kıta Yunanistan ve Trakya'da Kanlıgeçit'e kadar olan geniş bölgede yayılım alanı bulur. Karşı bir etkileşim olarak Suriye şişeleri, toggle pinler, kurşun şişeler, aydemir balta ve kıvrık saplı kargı gibi kalaylı tunç aletlerin Kervan yolu üzerinde ortaya çıkması sayılabilir.

⁶⁸⁴ Troll Larsen 1977: 11-120.

⁶⁸⁵ KBo III 13=2BoTu3; Güterbock 1938, p. 67ff

⁶⁸⁶ van de Mierop 2000:138; Westenholz 1997.

⁶⁸⁷ van de Mierop 2000:139

⁶⁸⁸ Güterbock 1938: 78

olduklarına işaret etmektedir. Adı geçen diğer iki ülkeden Kurşaura’da olasılıkla Hitit Devleti’nin kurucuları kabul edilen Pitana ve oğlu Anitta’nın memleketi olan Kuşşara ile aynı olmalıdır. Ulliui (Ú(?)-ul-li-u-i)’nin lokalizasyonu bilinmemektedir. Bu ülkenin birbirlerine komşu olan Hatti, Kaneş ve Kurşaura’ya yakın bir yerde olma olasılığı yüksektir. Bu bağlamda, söz konusu ülkeler Geçiş Dönemi Çanak Çömleği’nin yayılım alanı içerisinde (İç kuzeybatı-Orta Anadolu Kültür Bölgesi) yer alır. Bu kültür bölgesi içerisinde yerel çanak çömlek grupları söz konusudur. Boğazköy ve Kültepe çanak çömleği iki farklı yerel çanak çömlek grubunu temsil etmektedir; dolayısıyla bu sınırların, Naramsin metninde adı geçen Hatti, Kaneş ve Kurşaura ülkelerinin sınırlarını yansıttığı düşünülebilir. İç kuzeybatı-Orta Anadolu Kültür Bölgesi içinde yer alan diğer bir kültür grubu Frigya’dır. Adı geçen diğer ülke ise Ulliui’dir. Bu bağlamda Ulliui Krallığı’nın, Batı ve Orta Anadolu arasında geçiş bölgesi konumunda olan Kütahya’da yer alma olasılığından söz edebiliriz. Kütahya Seyitömer 2010 yılı kazılarında, bir saray yapısında ele geçirilen 10 adet fayanstan Akkad mühürü Akkadların buraya dek ulaşmış olma olasılığına dair çok önemli bir bulgudur⁶⁸⁹. Dolayısıyla, Naramsin’in yukarıda bahsedilen seferi arkeolojik olarak da yansımalarını bulmaktadır. Güney Mezopotamya’da ele geçirilen ve Nasiriyah steli olarak bilinen stelde Naramsin ordusunun, içlerinde Anadolu krallıklarının da yer aldığı 17 ülke koalisyonuna karşı kazandığı zafer betimlenmektedir. Burada Naramsin askerlerinden biri elinde İTÇ Batı Anadolu’su için karakteristik bir form olan çift kulplu bir tankard taşımaktadır⁶⁹⁰. Geç İTÇ II-Erken İTÇ III dönemlerinde, gerek çanak çömlek geleneği ve gerekse mimari bağlamında, Anadolu yarımadası Troya’dan Tarsus’a kadar, Batı Anadolu Kültürü etkisi altına girmektedir. İTÇ sonlarına doğru (Geç İTÇ II-İTÇ III) Batı Anadolu Krallıklarının Önasya dünyasında önemli ve güçlü bir yere sahip olduğu, Naramsin’in zafer stelinde, - “güçlü bir medeniyeti bozguna uğrattım” dercesine- zaferinin bir kanıtı olarak ülkesine dönüşte, elinde Batı Anadolu için bir simge olan tankard taşımaktan da anlaşılmaktadır. Tankard formu -özellikle söz konusu stelde tasvir edilen çift kulplu tankardlar- Tarsus’tan Kültepe’ye ve Gedikli Karahöyük’e kadar yayılım alanı bulur⁶⁹¹. Dolayısıyla bu durum elbetteki Akkadlar’ın yarımada içlerine dek geldiğine dair tek başına bir kanıt olarak sunulamaz.

Bu döneme dek doğunun bir parçası olan Tarsus artık yüzünü batıya döner. Tarsus’da erken İTÇ III sonunda -büyük bir depremin ardından- Batı Anadolu Kültürü son bulur ve bölge Hitit İmparatorluk Dönemi’ne dek (GTÇ) tekrar Kuzey Suriye’nin bir parçası olur⁶⁹². Eskişehir Ovası-Ankara Bölgesi ve Kızılırmak kavsinin içinde kalan bölge kültürel anlamda bir bütünlük oluştururken, İznik-İnegöl ve Troas bölgeleri arasında da bir kültürel bütünlükten söz edilebilir. Bu bağlamda Büyük Kervan Yolu’nun ana hattı Orta Anadolu’yu kuzeyden sınırlayan hatta kaydırılmış olmalıdır ki söz konusu bu hat bir sonraki Assur Ticaret Kolonileri Dönemi yollarıyla uyuşmaktadır (Şek 33).

⁶⁸⁹ Bilgen 2011:552, res. 761

⁶⁹⁰ Kontani 1995:fig.2

⁶⁹¹ Mellink 1963: 101-115.

⁶⁹² Goldman 1956:348-349.

Kapadokya Tabletleri olarak anılan -büyük kısmı Kültepe'de olmakla beraber, Boğazköy ve Alişar'da da ele geçirilmiş olan Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait yazılı belgeler- Batı Anadolu'nun OTÇ Önasya tarihindeki yeri ile ilgili dolaylı olarak bazı yorumlara zemin oluşturabilir. M.Ö. 20. yüzyıl ortaları ile 18. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bu tabletler, genelde ekonomik veya sosyal konular içermektedir. Boğazköy tabletleri Kültepe II-Ib tabakası ve Alişar tabletleri de Kültepe Ib tabakası ile çağdaştır⁶⁹³. Kültepe tabletlerinde adı geçen çok sayıda kent isminden iki tanesi Batı Anadolu tarihi coğrafyası ile ilgili olarak ön plana çıkmaktadır. Bunlar, Sargon Dönemi'nden beri bildiğimiz Prustattum ve diğeri Şalatuwar'dır. Yukarıda değindiğimiz gibi Prustattum'u Bolvadin Üçhöyük ile özdeşleştiren Barjamovic aynı çalışmasında Şalatuwar'ı Sivrihisar'a yerleştirmektedir ve Kepen'i önermektedir⁶⁹⁴. Assurlu tüccarlar Anadolu'dan kalay ve kumaş karşılığında gümüş ve altın almaktaydılar. Bu ticaretle temin edilen gümüşün bir kısmının Toros dağlarından sağlandığı düşünülmektedir. Bununla beraber bugünkü gümüş ve altın yataklarının yoğunluk oluşturduğu bir bölge kuzeybatı Anadolu'dur. Söz konusu dönemde Assur'a götürülen gümüş ve altının niceliği konusunda bu tabletler taranarak yapılacak detaylı bir çalışma ve Mezopotamya'ya Assurlu tüccarlar tarafından götürülmüş olduğu düşünülen malzemenin incelenmesi önemli sonuçlar verebilir. Bununla beraber yine Toroslardaki maden yataklarının kapasitesi konusunda paleometalurjik bir çalışma yapılması da gerekmektedir. Bu çalışmadaki amaç; Toroslardaki gümüş yataklarının bir aşamadan sonra bu alışverişi karşılamaması durumunda, Kaniş krallığının bir iç ticaret yoluna giderek batı Anadolu krallıklarından satın aldığı gümüş ve altını dolaylı olarak Assur'a satma olasılığının olduğunu varsaymaktan kaynaklanmaktadır. Batı Anadolu'da İTÇ III Dönemi'nde Demircihüyük'ten Troya'ya kadar kalaylı tunç malzemenin görülmeye başlandığı düşünülecek olursa, belki de batı Anadolu krallıklarını bu ticaretin dışında tutmamak yerinde olacaktır. Bitinya-Frigya bölgesi altın ve gümüş yatakları barındırmakla beraber, yine yoğun maden yatağı bulunan Kuzeybatı Anadolu sahil kesimi ile ticaretin merkezi Orta Anadolu arasında tampon bölge konumunda olmuş olabilir. Frigya bölgesinin hemen doğusunda yer alan ve bugün Gümüşdağ'ın yer aldığı Kütahya yakınlarındaki Gümüşköy gümüş madeninin yakınlarında yer alan Aktepe maden sahasının, yapılan radyokarbon analizlerine göre M.Ö. 1950'lerde işletildiği anlaşılmıştır⁶⁹⁵.

Prushanda'nın Frigya dağlık bölgesine ve İçbatı Anadolu platosuna açılan Bolvadin Üçhöyük ile Şalatuwar'ın Sivrihisar Kepen ile eşleştirilmesi ile beraber Koloni merkezlerinin lokalizasyonları bu şekilde daha batıya kaydırılmış bulunmaktadır⁶⁹⁶. Bu durum akla şöyle bir varsayım getirmektedir: Akkad metinlerinde geçen uzak diyarlardaki Gümüş dağlarından kasıt, Batı Anadolu ve Orta Anadolu arasında bir duvar gibi yükselen Erenler-Sultan dağları ve devamında uzanan Frigya dağlık bölgesi

⁶⁹³ Bahar 1994:307.

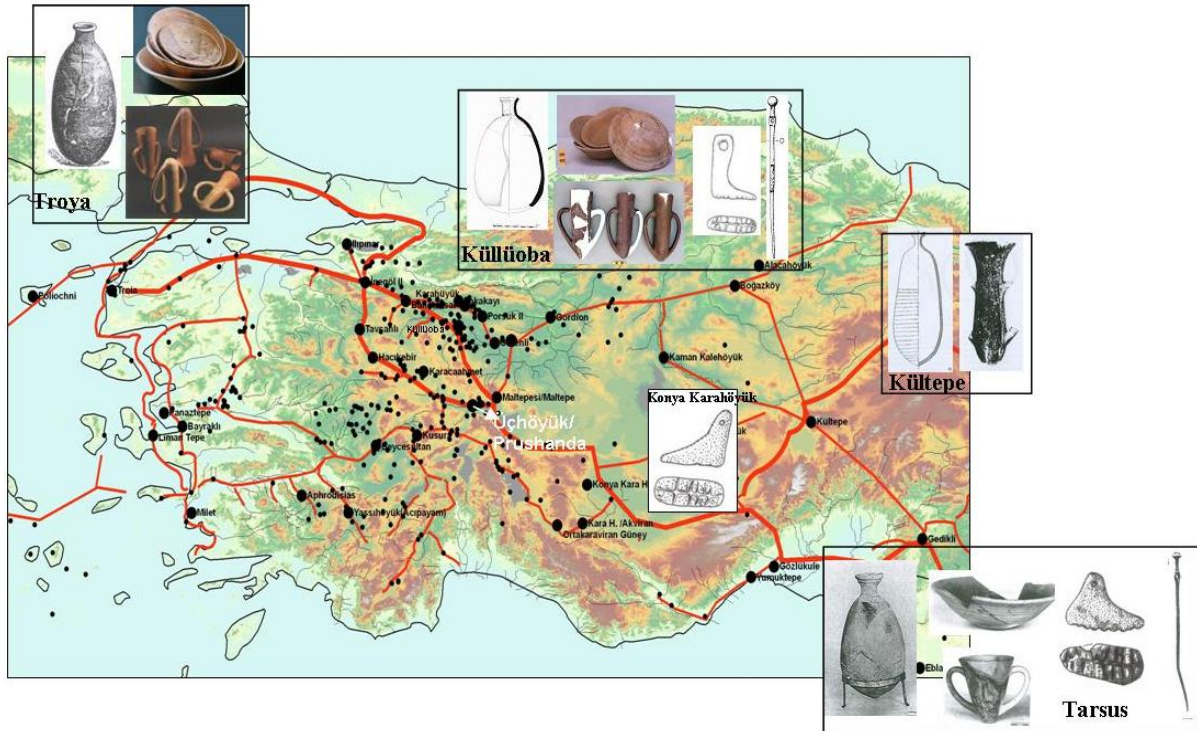
⁶⁹⁴ Barjamovic 2005:478.

⁶⁹⁵ Kaptan 1990:179.

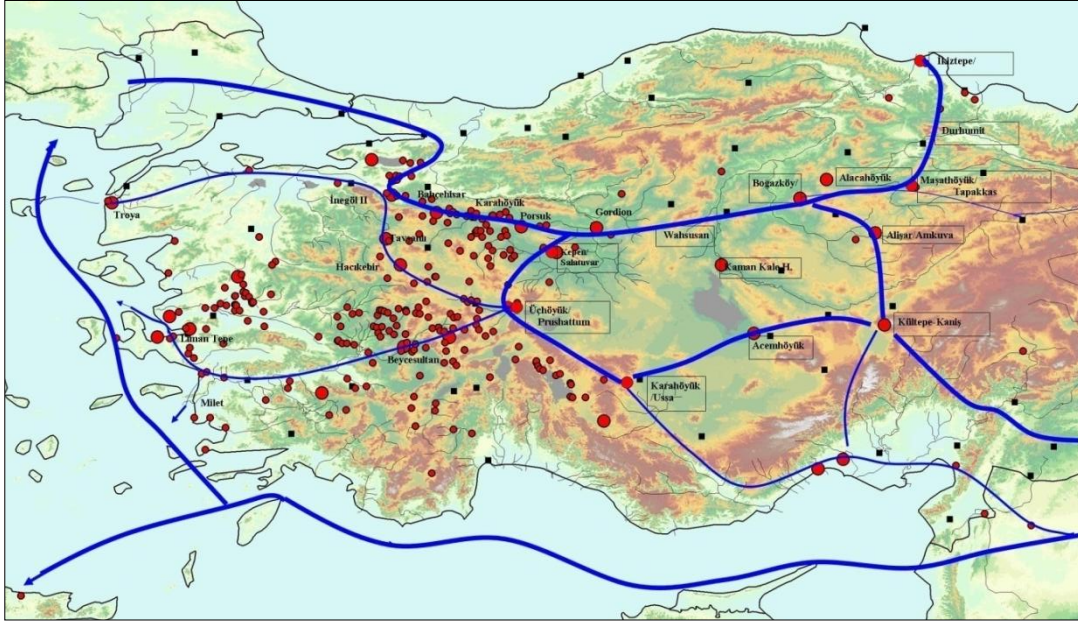
⁶⁹⁶ Barjamovic 2005: Map. 51, 54.

olabilir mi? Söz konusu hat Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi ile İç Kuzeypatı Anadolu Kültür Bölgesi'ni ayıran sınırdır. İTÇ III'deki Büyük Kervan yolu dağların doğusundan geçmektedir. Batı Anadolu'daki zengin maden kaynaklarına ulaşım Sultan dağlarının bitiminde Akşehir ovası üzerinden iki yolla gerçekleşir. Bu yollardan biri Akşehir-Emirdağ bölgesini Bolvadin (Purushanda) üzerinden Sivrihisar'a (Şalatuwar) ve oradan da Eskişehir, İznik- İnegöl ovalarına bağlar. Emirdağ'da ikinci yol ayrımı Afyon ve Altıntaş ovası üzerinden Kütahya'ya (Ullui/Uliwanda?) ulaşır. Söz konusu iki hat üzerinde altın ve gümüş maden yatakları ile büyük boyutlu merkez olabilecek prehistorik yerleşmeler sıralanmaktadır (Şek. 34). Bunlar arasında Sivrihisar'da Gerenli; Eskişehir ovasında Karahöyük, Yakakayı; ovanın batı bitiminde Bahçehisar; İznik bölgesinde İnegöl II; Kütahya'da Tavşanlı, Hacikebir ve Seyitömer sayılabilir. Emirdağ'da ikiye ayrılan ve İnegöl'de birleşen bir çember oluşturan iki hattın ortasında ise yine hammadde bakımından zengin Kütahya ve Frigya dağlık bölgesi yer almaktadır. Akşehir'den Emirdağ'a ve oradan Frigya dağlık bölgesi üzerinden Eskişehir'e ve İznik-İnegöl'e bağlanan alternatif bir yol söz konusu dağlık kesimden geçer.

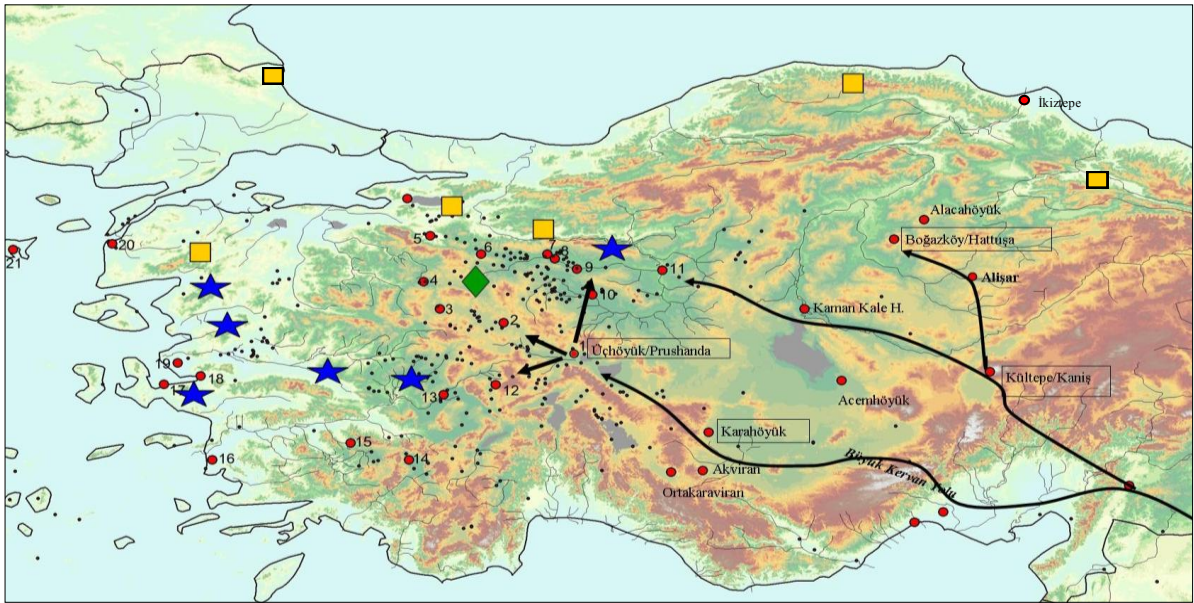
Sargon'un Prushanda'ya kadar ulaştığı yazılı belgelerden bilinmektedir; dolayısıyla Naramsin'in bahsettiği gümüş dağlarının –öteden beri Mezopotamya kültürünün yoğun hissedildiği- Toroslar'dan çok daha uzak bir yerlerde olmalıdır. Zengin gümüş ve altın yatakları ile İTÇ'den beri işletildiği belgelenen gümüş madenine sahip Kütahya'da bir merkezin (Tavşanlı veya Seyitömer?) Akkad metinlerinde geçen 17 düşman ülkeden en azından birinin Batı Anadolu krallıklarından biri olma olasılığına işaret etmektedir.

Şekil 32 Erken İTÇ III Büyük Kervan Yolu (Efe 2002 ve Efe 2007'den düzenlenmiştir)

Şekil 33. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi Kervan Yolları (Özgüç 2004 ve Barjamovic 2005’ten faydalanılmıştır).

1. Üçhöyük	5. İneğöl II	9. Porsuk II?	13. Beycesultan	17. Liman Tepe
2. Karacaahmet	6. Bahçehisar	10. Kepen	14. Yassı H. II	18. Bayraklı
3. Hacikebir	7. Yakakayı	11. Gordion	15. Aphrodisias	19. Panaztepe
4. Tavşanlı	8. Karahöyük	12. Kusura	16. Milet	20. Troya
				21. Poliochni

- ◆ Kütahya Gümüşdağ yakınlarında yer alan Gümüşköy Gümüş Madeni
- ★ Altın ve Gümüş Yatakları
- Bakır Yatakları

Şekil 34. Büyük Kervan Yolu, Prushanda'nın Konumu ve Maden Yatakları.

4.2 Hitit Metinleri

M.Ö. 2. Binyılın ilk yarısında Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı Luwiya olarak anılmaktadır. Bu tanımlama siyasi olmaktan ziyade coğrafi bir anlam içermektedir. 2. Binyılın ortalarından itibaren bölge Arzawa adı ile anılır. Hitit imparatorluk Dönemi'nde Arzawa adı 'Arzawa Ülkeleri' olarak anılan Hitit vasal devletlerini kapsar. Bu ülkelerin çekirdek bölgesi ise yine Arzawa (Arzawa Minor/Küçük Arzawa) adıyla anılır⁶⁹⁷. Arzawa, Batı Anadolu kıyısında, güneyde Menderes vadisi ile kuzeyde Gediz vadisi arasındaki bölgeye yerleştirilir. Bölgenin başkenti olarak da Efes/Asapas kabul edilir⁶⁹⁸. Arzawa Ülkesi'nin geçtiği en eski Hitit Belgesi I. Hattuşili⁶⁹⁹ Dönemi'ne (M.Ö. 1650-1620) aittir⁷⁰⁰. Telepinu fermanında (M.Ö. 1525-1500) Labarna'nın (I. Hattuşili) faaliyetleri anlatılırken; yendiği büyük kentler arasında Parsuhanda ve Uliwanda da sayılmaktadır⁷⁰¹ (Parsuhanda; Akkad metinlerde adı geçen Purushanda ve Kapodokya tabletlerinde adı geçen Prushattum/Bolvadin Üçhöyük ile özdeşleştirilmektedir⁷⁰². Uliwanda ise Naramsin metninde geçen Ulliui ülkesini çağrıştırmaktadır. Aynı fermanla "kendisine denizi sınır yaptı" cümlesi geçmektedir. Burada bahsedilen denizin tartışmalı da olsa Ege denizi olduğu kabul edilmektedir⁷⁰³. Arzawa'nın sınırları İTÇ başından beri varlığını sürdüren Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nin sınırları ile uyuşmaktadır. Parsuhanda/Prushanda beyliği ise İTÇ III sonlarından itibaren kültürel anlamda Orta Anadolu ile bütünleşen Frigya Kültür Bölgesi'nin sınırları içerisinde yer alır. Arzawa topraklarında ve büyük olasılıkla Arzawa çekirdek bölgesinde yer alan Beycesultan V sarayının I. Hattuşili seferleriyle yıkıldığı düşünülmektedir⁷⁰⁴. I. Hattuşili, Parsuhanda'yı yenip daha sonra buranın sınır komşusu Arzawa beyliğini yenmesi 'kendisine denizi sınır yaptı' ifadesi ile bir ölçüde açıklanabilir. Bununla beraber gerek kültürel gerekse siyasal anlamda bu bölgeler Hitit hakimiyetine girmemiştir.

1986 yılında Boğazköy'de ele geçirilen ve 'Aleksandu anlaşması' olarak tanınan tunç levha, Batı Anadolu'nun 2. bin yıldaki siyasal yapısı hakkında önemli ipuçları vermektedir (Şek. 36). Wiluša'nın sınırları, Batıda Ege Denizi ve önündeki adaları kuzeybatı/kuzeyde Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nin güneybatı kıyısını, güneyde Midilli adasının güneyini, kuzeyde Çanakkale Boğazı'nın güney kıyısını, büyük olasılıkla Marmara Denizi'nin güney kıyısını kapsamış olmalıdır. Doğuda Makentos nehri (Simav Çayı) büyük Māša Ülkesi ile olan sınırı oluşturmuş olabilir. Bugünkü Edremit'in kuzeyindeki Kaz Dağları da büyük olasılıkla güneyde Šehā Ülkesi ile olan sınırı

⁶⁹⁷ ten Cate 1970:71.

⁶⁹⁸ Latacz- Starke 2006: 62.

⁶⁹⁹ Hitit Krallarına ait tarihler için A. Dinçol ve B. Dinçol'un Hitit Kral Listesi'nden faydalanılmıştır (Alparlan 2009:155).

⁷⁰⁰ KBo 10.2 I, p.22-32; Alp 2000:65.

⁷⁰¹ Bryce 2005:124.

⁷⁰² Barjamovic 2010, p.14.

⁷⁰³ CTH 76. B I 1-14; Karaoğuz 2002, p.139f.

⁷⁰⁴ Mellaart 1974:496.

oluşturmaktadır. Šehā ülkesi bugünkü Bakırçay'ı kapsamalıdır⁷⁰⁵. Amarna'da ele geçirilen ve M.Ö. 1390-1352 yıllarına tarihlendirilen "Arzawa Mektupları'nda Arzawa'dan (Küçük Arzawa) Hitit Devleti ile bir tutulan büyük bir imparatorluk olarak bahsedilmektedir. Bu ülkenin sınırları, İTÇ kültür bölgeleri içinde en geniş sınırlara sahip olan Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nin sınırları ile uyusmaktadır. Bu sınırlar İTÇ başından OTÇ sonlarına dek fazla bir değişikliğe uğramadan korunagelen kültürel/siyasal bir sürekliliğe işaret eder. OTÇ'nin ikinci yarısında Aşağı Büyük Menderes kesimi buradan koparak Minos Kültürü'nün etkisine girer. Bununla beraber iki bölge arasındaki ortak kültür öğeleri de devam eder. Bu durum bağımsız Millawanda ülkesi ile Arzawa (Mira) Krallığı arasındaki dostane ilişkilerin bu gelişimin bir yansıması olmalıdır. Benzeri durum, İzmir çanak çömlek grubunun sınırlarını yansıtan Šeha Nehri Ülkesi için de geçerlidir. Beycesultan OTÇ çanak çömleğinin etkileri Gediz Nehri boyunca buraya dek yayılır; iki bölge arasında ticari ilişkiler İTÇ III'de yoğunluk kazanır. OTÇ'ye dek Troas (Wiluša) grubuyla ortak bir çanak çömlek kültürü paylaşan İzmir grubu OTÇ'de Büyük Menderes Kültür Bölgesi (Arzawa-Mira) ile daha yakın benzerlikler içerir. Troas grubu (Wiluša) ise OTÇ'de yerel çanak çömlek gelişiminin yanı sıra, adalardan ziyade Yunanistan ile ilişkiler içindedir; öte yandan İznik bölgesi ile de yakın benzerlikler içerir. İznik/Bitinya bölgesi İTÇ başından beri Troas ve Frigya bölgeleri arasında geçiş bölgesi konumundadır ve kendine has bir gelişim sergiler. Tarihi coğrafyada Masa Ülkesi sınırları ile çakışan İznik/Bitinya bölgesinin doğu komşusu ise Frigya Bölgesi'dir. Frigya Bölgesi İTÇ III'ün son evresinde kültürel anlamda Hitit Devleti'nin sınırları içinde yer alan ve Orta Anadolu ile bütünleşen, yerel bir krallık olarak varlığını sürdürmüş olmalıdır. Frigya Kültür Bölgesi tarihi coğrafyada yaklaşık olarak Hapalla Ülkesi⁷⁰⁶ sınırlarına denk gelmektedir. Masa ve Hapalla Ülkeleri Hitit etki alanına girmektedir. Frigya, İznik ve Troas bölgeleri İTÇ II sonlarından itibaren Büyük Kervan Yolu'nun önemli bölgeleridir. Uzun bir geçmişe dayanan bu ilişkilerin bir yansıması olarak Wiluša, Alakşandu Anlaşması'nda da bahsedildiği gibi⁷⁰⁷ aynı hat üzerinden Hititler ile dostane ilişkilerini sürdürmüş olmalıdır.

⁷⁰⁵ Latacz 2002: 196-203

⁷⁰⁶ Garstang-Gurney, Hapalla'yı Afyon ve Eskişehir illeri arasına lokalize eder. (Garstang-Gurney 1959, p.100).

⁷⁰⁷ §2 *Benim öncülüm Labarna eskiden bir defasında, bütün Arzawa ülkesini ve bütün Wiluša ülkesini hükümranlığı altına almıştı. Daha sonraları bu yüzden Arzawa ülkesi savaştı: Ama bu olay çok eski zamanlarda kaldığı için, kendi zamanımızda, Wiluša ülkesinin kendisinden ayrıldığı hiçbir Hattuša kralı tanımıyorum. Wiluša ülkesi Hattuša'dan ayrılrsa bile, bu uzaktaki ülkenin kralları, Hattuša ile yakın dostluk içinde idiler ve onlara düzenli olarak elçiler gönderdiler. Tuthaliya I...] Arzawa ülkesine sefer düzenledi (ve...) Wiluša ülkesine girmede (çünkü onunla dosttu) ve düzenli [...] yolladı (Latacz 2002, p.196).*

5 GENEL DEĞERLENDİRME

Mezopotamya, Balkanlar ve Ege kültürleriyle karşılaştırıldığında kendi içinde bir süreklilik ve bütünlük oluşturan Anadolu Yarımadası'nın çağlar boyunca süregelen bu yapısının oluşmasında en önemli etkenlerin başında şüphesiz coğrafi konumu gelir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması, doğu tarafında ulaşımı zorlaştıran yüksek dağ sıralarının yer alması ve başka bölgelere ihtiyaç duymadan kendi kendine yetebilmesini sağlayan zengin doğal kaynakları, Anadolu yarımadasının önemli ölçüde komşu bölgelerden izole olmasına neden olmuştur. Yarımada'nın bu coğrafi konumu, Neolitik Dönem'den, en azından M.Ö. 2.binyıl sonlarına kadar, sadece bölgeye özgü yöresel kültürlerin ve zamanla da siyasal güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İTÇ'ye Geçiş Dönemi/İlk Tunç Çağı I A/Gelişkin Köyler (M.Ö. 3200-3000/2900): Batı Anadolu'da M.Ö. 4. Binyılın son çeyreğinden, diğer bir deyişle, İlk Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nden itibaren, daha önceki Neolitik ve Erken Kalkolitik'in dönemlere ait çanak çömleğe dayalı kültür gruplarının yayılım alanları ile büyük oranda örtüşen, 'İTÇ Kültür Bölgeleri' oluşmaya başlar. Batı Anadolu'nun kültürel gelişim sürecinde önemli bir kırılma noktası olan bu dönemde, çanak çömleğin yanı sıra artık mimari veriler de bölgede kültürel ve olasılıkla siyasal açıdan yeni bir yapılanmanın ortaya çıktığına işaret eder. Bu süreçte, sınırları kesin hatlarla ayıramamakla beraber en azından üç kültür bölgesinden bahsedebiliriz. Bunlar; 'Kumtepe IB', 'Büyük Menderes-Yukarı Porsuk' ve 'Frigya' Kültür Bölgeleri'dir. Bu bölgeler içinde yerel çanak çömlek grupları ise henüz belirgin değildir.

İlk Tunç Çağı IB/Tahkimli yerleşmeler (M.Ö. 3000/2900-2700): Bu dönemde Kültür Bölgelerinin sınırları daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. Artık çanak çömleğin yanı sıra figürin ve idoller gibi diğer buluntularda çeşitlenerek bu sınırların belirlenmesine katkı sağlar. Ayrıca kültür bölgeleri içinde yerel çanak çömlek grupları da daha belirgin bir hal alır. Bu kültür bölgeleri -çok az değişikliklerle- M.Ö. 2. Binyıl Hitit ülkelerine dek uzanacak olan Batı Anadolu kültürel ve zamanla siyasal bütünlüğünün ilk aşamasını oluşturur. Bunlar; 'Troya-Yortan', 'Bitinya', 'Frigya', 'Büyük Menderes-Yukarı Porsuk' ve 'Likya-Pisidya' dır.

İlk Tunç Çağı II /İlk Şehircilik (M.Ö. 2700-2400): İTÇ II'de artık mimari ve arkeolojik buluntular, daha da güçlenen yerel siyasi güçlerin ortaya çıkmaya başladığına ve buna paralel olarak şehirciliğe doğru giden bir gelişmeye işaret eder. Bu dönemde yerleşme sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Büyük oranda nüfus patlamasıyla ilgili olan bu artış, yeni hammadde kaynaklarının keşfiyle bağlantılı olarak sosyoekonomik yapının değişmesi ile de ilişkilendirilebilir. Kültür Bölgeleri'nin sınırlarında bir değişiklik olmaz; bununla beraber, bu bölgelerin içinde yer alan Çanak Çömlek Grupları'nın sınırları ise netlik kazanır. Yine bu dönemde çok sayıda ele geçirilen figürin ve idollerin

yayılım alanları ile kültür bölgeleri arasındaki ilişkiler de daha somut bir şekilde ortaya konulabilmiştir. Dönemin sonlarına doğru Kültür Bölgesi ve Çanak Çömlek Grubu olarak ifade edilen oluşumların giderek ekonomik yönden güçlenmeye ve daha bir siyasal kimlik kazanmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu süreçte, yönetici sınıfın ortaya çıkmış olabileceğini destekleyen mimari veriler de söz konusudur. Bununla beraber, Mezopotamya'dan Kuzey Ege'ye dek uzanan uzak bölgeler arası bir ticaret ağının ortaya çıktığı bu aşamada, metal eserlerin sayısında da yoğun bir artış söz konusudur. Özellikle İç kuzeybatı Anadolu'da yoğun olarak rastlanan ilk kalaylı bakırdan Suriye-Kilikya ve Filistin kökenli yeni metal ürünleri bu ticaret ağının hattını arkeolojik olarak ortaya koyar. 'Büyük Kervan Yolu' olarak adlandırılan ve büyük olasılıkla Anadolu'nun hammadde kaynaklarıyla ilişkili olan bu ticaret ağı en azından OTÇ sonlarına kadar devam edecek olan ekonomik-siyasi yapılanmanın ilk adımını oluşturur.

İlk Tunç Çağı III A/Yerel Krallıklar/Kent Devletleri (M.Ö. 2400-2200): Bu dönemde uzak bölgeler arası ticaret yoğunlaşır. Bu durumla ilişkili olarak çanak çömlek ve idoller gibi malzeme grupları arasındaki yerel özellikler yavaş yavaş ortadan kalkar; ancak daha önceki Kültür Bölgeleri ve Çanak Çömlek Grupları mozayikli büyük oranda devam eder. Yine bu dönemde söz konusu olan diğer bir önemli gelişme de yerleşmelerin sayılarında bir azalma olurken, büyük boyutlu yerleşmelerin ortaya çıkmasıdır. Bu tip yerleşmeler halkın belli başlı kent merkezlerine toplanmaya başladığının bir işareti olmalıdır. Madencilikte yeni teknikler kullanılması, prestij eşyalarının artışı ve kale görünümlü yerleşmeler esas olarak İTÇ II sonunda oluşmaya başlayan hiyerarşik düzenin bir yansıması olarak yönetici sınıfını oluşturan aristokrat kesimin varlığını artık kesin olarak kanıtlar. Kültür Bölgeleri'nin sınırları fazla bir değişikliğe uğramadan önceki dönemden devam eder. Bu bölgeler içinde yer alan bazı yerel çanak çömlek grupları ise coğrafi koşulların yanı sıra ticari ilişkiler sonucunda, ekonomik anlamda güçlenmeleriyle beraber, gerçek anlamda siyasi bir kimlik kazanır. Önceki dönemde yerel yöneticilerin nüfuz bölgelerini yansıtan Çanak Çömlek Grupları artık Önasya'nın büyük gücü Akkad İmparatorluğu'na da tanınan Batı Anadolu 'Kent Devletleri'ne dönüşür. Bu yeni siyasi oluşumun varlığını -bugün az sayıda da olsa- Mezopotamya kökenli yazılı belgeler filolojik olarak da destekler. Batı Anadolu altın ve gümüş yatakları bakımından oldukça zengindir; Kütahya Gümüşköy'de yer alan gümüş madenini M.Ö. 3. binyılda işletildiği belgelenmiştir. Sargon'un Prushanda'ya kadar gelişi de bu durumla ilişkili olabilir. Yeni araştırmalar kapsamında Akkad ve Eski Assur tabletlerinde adı geçen yerel krallıklardan Purushanda, Frigya İTÇ III kültürünü yansıtan Afyon-Bolvadin Üçhöyük ile eşleştirilmiştir. Buna ek olarak Kütahya-Seyitömer'de ele geçirilen 10 kadar Akkad silindir mührü Akadlılar'ın bu dönemde iç kuzeybatı Anadolu ile ilişki kurduklarını kanıtlamaktadır. Bu durumda, uzak bölgeler arası ticaretle önem kazanan ve güçlenen kültür bölgeleri Akkad metinlerinde adı geçen Anadolu krallıklarından bir kısmını temsil ediyor olmalıdır.

İlk Tunç Çağı IIIB-Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi (M.Ö. 2200-1900): Bu dönem, Anadolu'nun kültürel gelişim sürecinde üçüncü önemli kırılma noktasıdır. Batı Anadolu'nun İTÇ başlarında şekillenen kültürel ve siyasal yapılanmasında Geç İTÇ III'de önemli bir değişiklik ortaya çıkar: Sahil kesimi Ege Dünyası ile daha bir bütünleşirken İç kuzeybatı Anadolu ise Orta Anadolu ile kültürel ve belki de siyasal olarak Batı Anadolu'dan koparak Orta Anadolu ile tüm 2. Binyıl boyunca devam edecek olan kültürel bir bütünlük oluşturur. Bu bütünlük, İç kuzey batı Anadolu'dan, doğuda Kızılırmak Kavsi'nin içi ve Orta Karadeniz kıyılarına dek uzanan ve geniş coğrafyada yayılım alanı bulan 'Geçiş Dönemi Çanak Çömleği' ile temsil edilir. Hitit çanak çömleğinin kökenini oluşturan bu çanak çömleğin, bugünkü bilgilerimize göre en erken örneklerinin Eskişehir bölgesinde ortaya çıktığı izlenimi edinilmektedir. Bununla beraber Batı Anadolu genelinde çanak çömlekte görülen yerel farklılıklar devam eder. Troya-Yortan Kültür Bölgesi'nde ise Troas ve İzmir gruplarında Ege Dünyası ile yoğun ilişkileri olan yerel bir çanak çömlek gelişimi söz konusudur. İnegöl Gri Malı ile karakterize olan Bitinya Kültür Bölgesi Troya-Yortan ve Frigya arasında geçiş bölgesi özelliğini sürdürür. Hitit kültürüne dair ilk izlerin söz konusu olduğu bu dönemde, Anadolu Yarımadası ve Ege Dünyası'nda İTÇ'nin sonunu tanımlayan karışıklıklar söz konusudur. Ege sahil kesiminde ve Orta Anadolu'da birçok yerleşmede yangın veya yıkım tabakaları saptanmıştır (örneğin: Troya, Liman Tepe, Aphrodisias, Alacahöyük). Batı Anadolu Kent Devletleri'nin hakim güç olma mücadelesi olarak yorumlanabilecek bu karışıklıklar ardından, Ege Dünyası'nda Minos ve Orta Anadolu'da Hitit Kültürü kendini göstermeye başlar.

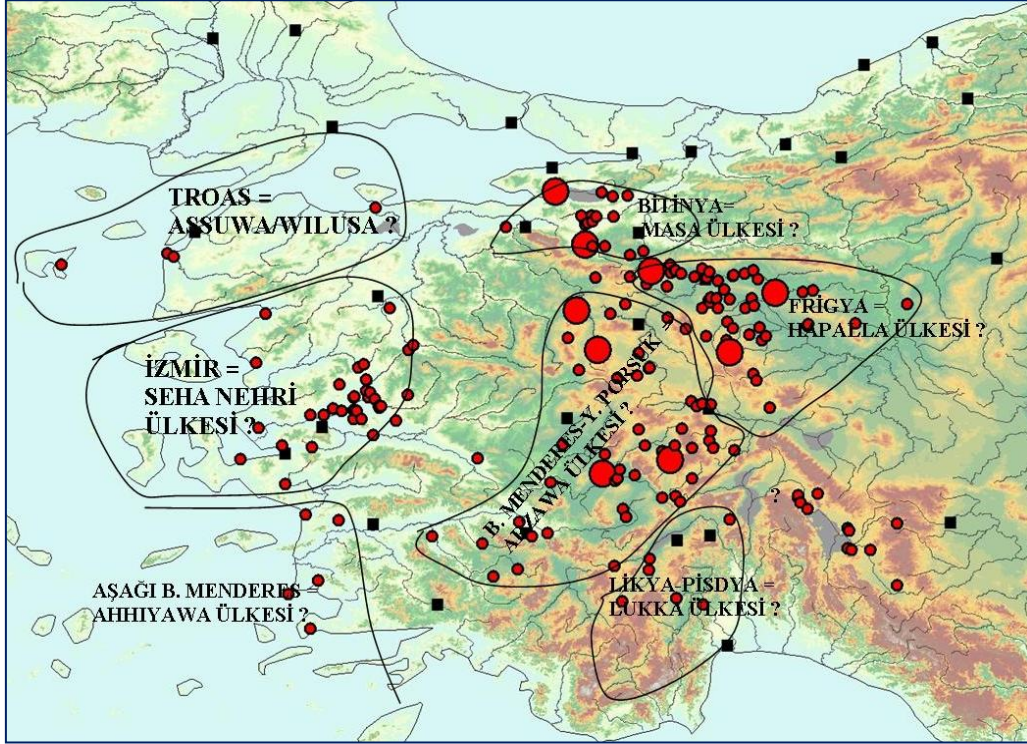
Erken Orta Tunç Çağı/Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 1900/1800-1650): Bir sonraki Erken Orta Tunç Çağı'na ise Assur Ticaret Kolonileri damgasını vurur. Zengin doğal kaynakları, Anadolu'yu Önasya ekonomik pazarında önde gelen hammadde bölgesi haline getirir. Bir yandan Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde İç Batı Anadolu'ya kadar uzanmış olabilecek bir ticaret ağı söz konusu olurken diğer yandan da Giritli tüccarlar da doğu Ege kıyılarına ticaret kolonileri kurar. Batı Anadolu'nun Kültür Bölgeleri ve bu bölgeler içinde yer alan kent devletlerinden oluşan siyasal yapısı bu dönemde de devam eder. Kültepe tabletlerinde adı geçen çok sayıda kent isminden iki tanesi ise Batı Anadolu tarihi coğrafyası ile ilgili olarak ön plana çıkar. Bunlar, Sargon Dönemi'nden beri bildiğimiz Purushanda ve diğeri Şalatuwar'dır. Son yıllarda gerçekleştirilen yeni lokalizasyon çalışmaları sonucunda bu merkezlerden Purushanda İTÇ II'de Emirdağ çanak çömlek grubu sınırları içinde yer alan Bolvadin- Üçhöyük ile, Şalatuwar ise Yukarı Sakarya Çanak Çömlek Grubu sınırları içinde yer alan Eskişehir-Kepen Höyük ile eşleştirilmiştir. Bu şekilde Koloni merkezleri İçbatı Anadolu'ya dek ulaşmış olur. Frigya Kültür Bölgesi içinde yer alan ve yerel yöneticilerin nüfuz bölgelerini simgeleyen bu çanak çömlek gruplarının zamanla kent devletine dönüşmesindeki en büyük etken olarak Batı Anadolu'nun zengin altın, gümüş ve bakır yataklarına ulaşım yolları üzerinde

bulunmaları gösterilebilir. Benzer bir gelişim Batı Anadolu'nun diğer bölgeleri içinde geçerli olmalıdır.

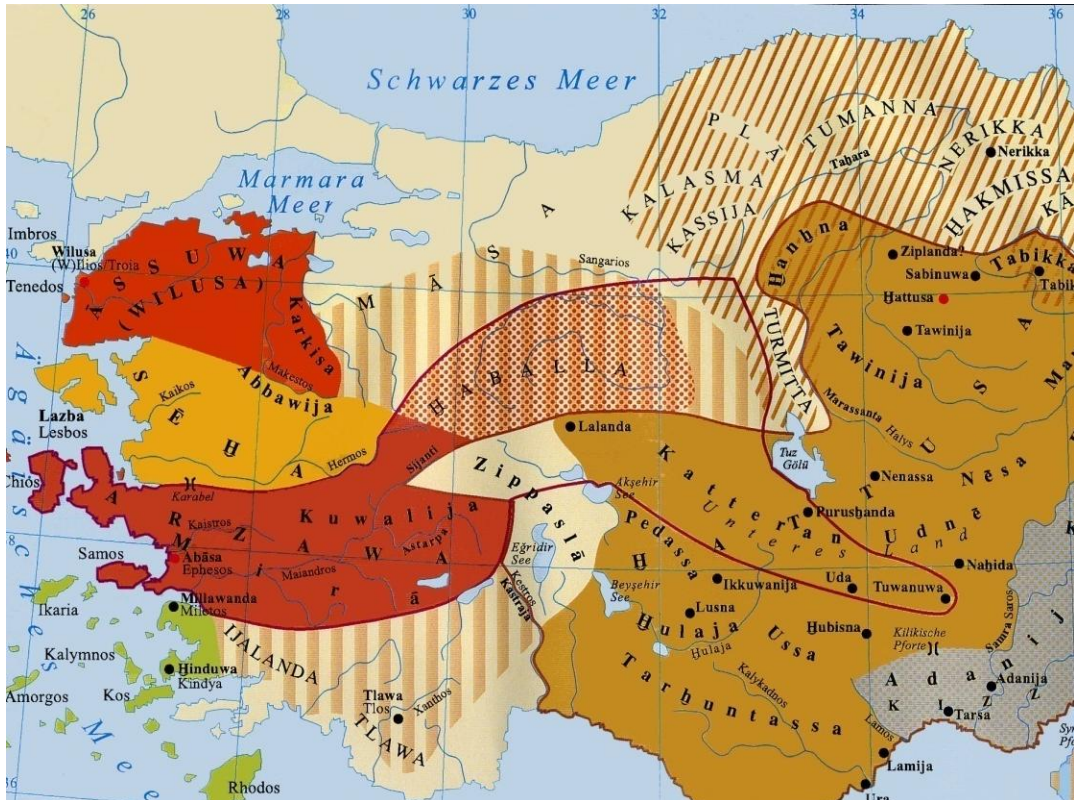
Geç Orta Tunç Çağı /Eski Hitit Devleti (M.Ö. 1650-1500): Hitit Devleti'nin kuruluşu Anadolu'da OTÇ'nin ikinci yarısını tayin eder. Kültürel anlamda bir önceki evreden pek farklı olmayan Geç OTÇ esas olarak siyasi gelişmelerle belirlenir. Az sayıda olmakla beraber, Eski Hitit yazılı belgelerinde ve bunun yanı sıra İmparatorluk Dönemi belgelerinde karşımıza çıkan geriye dönük anlatımlarda, Batı Anadolu bazen etnik ve coğrafi, bazen de siyasi bir anlam içeren Luwiya ve ya Arzawa adı ile anılır. Bu durum Batı Anadolu'nun en başından beri kültürel ve zamanla siyasi bütünlüğünün bir sonucu olmalıdır. M.Ö. 3. Binyıl başlarında ortaya çıkan Batı Anadolu Kültür bölgelerini yansıtan başta çanak çömlek olmak üzere, figürinler, idoller gibi diğer küçük buluntular ve zaman zaman bazı mimari gelenekler bu devamlılığı ve bütünlüğü arkeolojik olarak ortaya koyar. Bununla beraber M.Ö. 2. Anadolu tarihi coğrafyasında yer alan Batı Anadolu Ülkeleri'nin sınırlarının çok büyük oranda kültür bölgelerinin bazen de çanak çömlek gruplarının sınırlarıyla uyuşması ve bu ülkelerin birbirleriyle ilişkileri söz konusu bu devamlılığı ve bütünlüğü filolojik olarak ortaya koyar. Bu bağlamda net bir şekilde ifade edebiliriz ki –her ne kadar bazı bölgeler araştırma eksikliğinden dolayı kesinlik kazanmamış olsa da- Hitit metinlerinde bahsedilen “Batı Anadolu Ülkeleri”, köklerinin Neolitik Dönem'e kadar inme olasılığı bulunan ve İTÇ başlarında yeni bir atılımla yeniden şekillenerek çeşitli kültürel ve siyasi gelişim aşamalarından geçen kültürel/siyasal bölgelerin, OTÇ'de dönemin koşullarına göre kazandıkları yeni bir siyasi kimliğin ifadesi olmalıdır.

Daha önce birçok bilim adamı tarafından –öncelikle filolojik verilere dayanarak- bu ülkelerin lokalizasyonu ile ilgili hazırlanmış oldukları haritaları dikkate alarak burada arkeolojik olarak saptanmış olan kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları ile Hitit Ülkeleri arasında aşağıdaki eşleşmeleri öneriyoruz (Şek. 36):

- **Frigya Kültür Bölgesi = Hapalla Ülkesi**
- **Bitinya Kültür Bölgesi=Masa Ülkesi**
- **Troya-Yortan Kültür Bölgesi**
-Troas Grubu= Wilusa/ Aşşuwa Ülkesi
-İzmir Grubu= Seha Nehri Ülkesi
- **Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi=Arzawa Ülkesi (Küçük Arzawa)**
-Aşağı Büyük Menderes=Ahhıyawa Ülkesi
- **Likya-Pisidya Kültür Bölgesi=Lukka Ülkesi**

Şekil 35 İTÇ/OTÇ kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları ile Hitit Ülkeleri arasındaki olası eşleşmeler

Şekil 36 Hitit Metinlerinde Adı Geçen M.Ö. 15-14. yüzyıl Batı Anadolu Ülkeleri (Starke 2002:304-305)

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E.,
 1999 **Büyük Menderes Havzası'nda Demir Çağı Öncesi Kùltürleri**, Ege Üniversitesi, (yayınlanmamış doktora tezi)
- 2006 "A New Excavation in Western Anatolia: Kadıkalesi (Ancient Anaia), **OLBA XIII**:1-33.
- 2009 "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", **TÜBA-AR** 12: 49-64.
- Akurgal, E.,
 1960 "Yortankultur Siedlung in Ovabayındır bei Balıkesir"; **Anadolu** 3, Ankara:156-164
- Akyurt, A.,
 2010 "İzmir Bölgesi Orta Tunç Çağı Seramiği", 2010, **Belleten** LXXIV, s: 269:1-69
- Albayrak, İ.,
 2006 **Kùltepe Tabletleri IV**, TTK, Ankara
- Alkım, B.,
 1968 **Anatolie I**, Cenevre
- Alkım U, B., H. Alkım, Ö. Bilgi,
 1988 **İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974-1975)**, TTK, Ankara
- Alp, S.
 1972 **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürler**, TTK, Ankara.
 2002 **Hitit Çağında Anadolu**, İstanbul.
- Alparslan, M.,
 2009 'Yazının Tarihi', **Hititoloji'ye Giriş**, TEBE, İstanbul:49-53
- Aram-Stern, E.,
 2004 **Die Ägäische Frühzeit 2, Die Frühbronzezeit in Griechenland**. Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Viyana.
- Arı, İ., Eres Z., Demirtaş, A.:
 2010 "Kanlıgeçit Açık Hava Müzesi: Trakya'da Bir İlk Tunç Çağ İç Kalesi", **TÜBA-KED** 8, p. 229-240.
- Ay Efe D.Ş. M.,
 1999 **Küllüoba İTÇ I Çanak Çömleği**, İstanbul Üniversitesi (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

- 2001 “Die Frühebronzezeitlichen Keramik”, Die Frühebronzezeitlichen Siedlungsbefunde in Aizanoi, Vorbericht über die Kampagnen 1997 bis 1999, (Ed by Lochner- Ay), **Archäologischer Anzeiger**, Berlin:280-294
- 2006 “Küllüoba'da Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinlerden Birkaç Örnek”, **Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yanışması**, (Ed.by. A.Erkanal, S. Günel), İstanbul:90-94
- Aydingün, Ş.,
- 2003 “Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdollerini”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Bahar, H.,
- 1994 “M.Ö. II. Binyıl Başlarında Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı”; **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 3, Konya:307-311
- Becks, R.,
- 2006 “Troia in der späten Bronzezeit – Troia VI und Troia VIIa”, **Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**,(Ed. By M.O. Korfmann), Mainz an Rhein:155-166
- Bahar, H., -Ö. Koçak
- 2003 “Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, **Anatolia Antiqua**, XI, 2003:21-51
- Bilgen, N. (ed).
- 2011 **Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)**, Kütahya.
- Blegen C.. et als.
- 1950 **Troy I: General Introduction - The First and Second Settlements**, Princeton
- 1951 **Troy II: The Third; Fourth and Fifth Settlements**, Princeton
- 1953 **Troy III: Excavations conducted by the University of Cincinnati 1932-38**, Princeton
- Bittel, K.,
- 1939/41 “Ein graberfeld Yortankultur bei Babaköy”, **Archiv für Orientforschung** 13: 1-28
- 1942 ”Kleinasiatische Studien”, **Istanbuler Mitteilungen** 5.
- 1945 **Gründzuge der Vor-und Frugeschichte Kleinasiens**, Tübingen
- Bittel, K.,-H. Otto,
- 1939 **Demirci-höyük. Eine Vorgeschichtliche Siedlung an der Phrygisch-Bithynischen Grenze**, Berlin
- Bernabò Brea, L.,
- 1964 **Poliochni: Città preistorica nell'isola di Lemnos**, Roma

Böyükulusoy, K.,

2006 “Bakla Tepe Eski Tunç Çağı Boya Bezemeli Seramiği”, (Ed. By Armağan Erkanal Öktü et al.), **Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması / Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections**, İstanbul:185-190

Bahar, H., Ö. Koçak,

2003 “Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, **Anatolia Antiqua XI:21-51**

Blum, S.W. E.

2006 “Troia an der Wende von der frühen zur mittleren Bronzezeit –Troia IV und V”, (ed. by Manfred O. Korfmann), **Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**, Mainz:145-154

Bilgen, N.

2011 **Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu, 2006-2010**, Kütahya.

Bilgi, Ö.,

1998 “M.Ö.2.Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, **Uluslararası Hititoloji Kongresi III**

2004 **Anadolu, Dökümün Beşiği**, İstanbul

Bryce, T.,

2005 **The Kingdom of the Hittites**, Oxford

Barjamovic, G.,

2005 **A Historical Geography of Ancient Anatolia in the Assyrian Colony Period**, Kopenhag

2010 “Sites, Routes and Historical Geography in Central Anatolia”, , **Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday**, (Ed. By Itamar Singer), Tel Aviv:10-25

Begemann et al.,

1994 “Metal Finds from Ilıpınar and the Advent of Arsenical Copper”, **Anatolica XX**, Leiden:203-219

Bülbül Akyol, H.

2006 “Gökçeada-Yenibademli Höyük'ten Bir Grup İnsan Figürini”, **Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması/ Studies in Honor of Hayat Erkanal; Cultural Reflections**, İstanbul:200-205

Caskey, J. L.

1963 *Review*: “Die prähistorische Siedlung unter dem Heraion. Grabung 1953 und 1955, V. Milojević”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 67/1:89-90

Chabot Aslan, C.,

- 2000 **The Architectural Expression of Social Categories at Five Early Bronze Age West Anatolian Communities**, Bryn Mawr College
- Charloux, G.,
- 2001 "Paul Gaudin et les premières campagnes de fouilles à Yortan et à Aphrodisias", **Orient Express** 2001/1: 24-26
- Cultraro, M.,
- 2004 "Island Isolation and Cultural Interaction in EBA Northern Aegean: a Case Study from Poliochni (Lemnos)", **Mediterranean Archaeology and Archaeometry** 4.1:15-27
- Derin Z., E. Öner,
- 1997 "Ulucak Höyük Kazıları ve Paleo-Coğrafya Araştırmaları 1995", **KST** 18/1, Ankara:411-440
- Duru, R.,
- 1996 **Kuruçay Höyük II, 1978 – 1988 Kazılarının Sonuçları Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri**, Ankara.
- 1999 "1997 Yılında Yassıhöyük'te (Acıpayam) Yapılan Kazılar Hakkında Rapor", **KST XX/I: 131-138**.
- 2000 "Bademağacı Kazıları 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", **Belleten LXIV s. 239**, Ankara: 187 – 213
- 2003 "Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu", **Belleten** Cilt: LXVI, sayı 246:549-594.
- 2005 "Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu", **Belleten Cilt LXVIII**, sayı 252
- 2008 **MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Dizisi 4
- Duru, R., G. Umurtak,
- 2008 "Bademağacı kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu", **Belleten LXXII** sa. 263, Ankara: 193-251
- 2009 "Bademağacı Kazıları 2007 Yılı Çalışmaları", 30. **KST**: 255-268.
- Efe, T.,
- 1986 "Patterned Reserve-slip Decoration in the Early Bronze Age of Western Anatolia," **Anatolica** 13, Leiden
- 1988 **Demircihüyük. Band III, Die Keramik 2, Die Frühebronzezeitliche Keramik der Jüngeren Phasen (ab Phase H)**, Mainz am Rhein
- 1990 "1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", **AST VII**, 1990, Ankara:405-407

- 1994c “Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunç Çağı’na Geçiş Evresi Çanak Çömleği”, **Anadolu Araştırmaları XIII**:17-46
- 2002 “The Interaction Between Cultural/Political Entities and Metalworking in Western Anatolia during the Chalcolithic and Early Bronze Ages,”in: (ed. Ü. Yalçın) **Anatolian Metal II. Der Anschnitt**. Bochum. : 49-65.
- 2003a “Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu,” **Tunç Bakışlar. ArkeoAtlas 2**: 92-129.
- 2003b Pottery Distribution Within the Bronze Age of Western Anatolia and its Implications upon Cultural, Political (and Ethnic?) Entities”, **Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar**, (Ed by. M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav), İstanbul:87-105
- 2003c “Küllüoba and the Initial Stages of Urbanism in Western Anatolia.”, (Ed by. Mehmet Özdoğan et al.), **From Village to Cities. Early Villages in the Near East. Studies Presented to Ufuk Esin / Koyden Kente. Yakindogu'da İlk Yerleşimler. Ufuk Esin'e Armağan**, 265-282.
- 2004 Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu’nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili, **Colloquium Anaticum III**, İstanbul:15-29.
- 2006a "A Trinket Mould from Küllüoba Near Seyitgazi/Eskişehir," (yay.haz. A.Erkanal, S. Günel) **Hayat Erkanal' Armağan. Kültürlerin Yanısması**:301-304.
- 2006b “Anatolische Wurzeln-Troia und die frühe Bronzezeit im Western Kleinasien”, (Ed. M. O. Korfmann), **Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**, Mainz am Rhein: 15-28,
- 2007a "Küllüoba Kazıları ve Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarına Katkısı," (yay.haz. G. Umurtak, Ş. Dönmez, A. Yurtsever Beyzazıt) **Refik Duru'ya Armağan**, İstanbul:103-114.
- 2007b “The theories of ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III period in inland western Anatolia”, **Anatolian Studies 57**: 47-64.
- 2011 “Eskişehir Bölgesi’nin İlk Tunç Çağı’na Özgü Geriye Yatık Boyunlu Testileri”, (Eds. H. Şahin-E. Konyar-G. Ergin), **Özsait Armağanı**, Antalya: 177-186

Efe, T- D.Ş.M.,Ay Efe

2000 “Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba near Seyitgazi, Eskişehir,” **Anatolia Antiqua 8**, Paris:1-87.

2001 “Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu’da bir İlk Tunç Çağı Kenti; 1996 –2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi”, **TÜBA-AR 4**, İstanbul: 44-78.

2007 “The Küllüoba Excavations and the Cultural/Political Development of Western Anatolia Before the Second Millennium B.C.,” **VİTA/HAYAT Belkis Dinçol ve Ali Dinçol' a Armağan**, (Ed by Doğan-Alparslan M., Alparslan, M.,H.Peker), Ege Yayınları, İstanbul: 251-268

Efe,T-E.Fidan

- 2006 "Pre-Middle Bronze Age Metal Objects from Inland Western Anatolia: A Typological and Chronological Evaluation", **Anatolia Antiqua XIV**, Paris:15-43.
- 2008 "Complex Two in the Early Bronze Age II Upper Town of Küllüoba near Eskişehir" **Anatolica XXXIV**, Leiden:67-102
- Efe, T., A. İlaşlı, A.Topbaş.,
- 1995 "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part I: Kaklık Mevkii, A Site Transitional to the Early Bronze Age", **Studia Troica 5**, Mainz Am Rhein:357-399
- Efe, T., A. İlaşlı
- 1997 "Pottery Links between the Troad and Inland Northwestern Anatolia during the Trojan Second Settlement", **Poliochni, e l'Antica eta del Bronzo nell'Egeo Settentrionale**, Atina:596-609
- Efe, T., Sarı, D., E.Fidan
- 2011 "Keçiçayırı and Its Significance of the Excavations in the Prehistory of Inland Northwest Anatolia", **Kütahya Üniversitesi Uluslararası Arkeolojik Araştırmaları Toplantısı 3**.
- Efe, T., Türkteki, M.,
- 2005 "The Stratigraphy and pottery of the period transitional into the Middle Bronze Age at Küllüoba (Seyitgazi-Eskişehir)", **Anatolia Antiqua XIII**, Paris: 119-144
- Eimermann E.,
- 2008 "Soundings at Early bronze Age Hacılartepe", (Ed by Roodenberg et al.), **Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia. The Ilıpınar Excavations**, Vol.III, Leiden:361-416
- Emre,K.,
- 1968 "Acemhöyük Seramiği", **Anadolu (Anatolia) 10**, Ankara:53-98
- Erinç, S.,
- 1993 **İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni** Sayı: 10, İstanbul.
- Erkanal, H.,
- 1999 "Early Bronze Age Fortification Systems in İzmir Region", (Ed by Betancourt, P,P et al.), **MELETEMATA, Studies in Aegean Archaeology presented to Malcom H. Wiener as he enters his 65th year**. Volume I, p. 238-242
- 2000 "1998 Liman Tepe Kazıları" **KST XXI/I**, 251-262
- 2003 "Bakla Tepe", **ArkeoAtlas 2**, İstanbul:123
- Erkanal H., M. Artzy
- 2002 "2000 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları" **KST XXIII/I**, 375-388
- Erkanal H., M. Artzy, O. Kouka

- 2003 "2001 Yılı Liman Tepe Kazıları" **KST XXIV/I**, 423-437
- Erkanal H., S. Günel
- 1995 "1994 Liman Tepe Kazıları" **KST XVII/I**, 305-327
- 1996 "1995 Yılı Liman Tepe Kazıları" **KST XVIII/I**, 231-260
- Erkanal H., T. Özkan,
- 1997 "1995 Bakla Tepe Kazıları", **KST XVIII/1**, 261-279
- 1998 "1996 Bakla Tepe Kazıları", **KST XIX/I**, 399-425
- 1999 "1997 Bakla Tepe Kazıları" **KST XX/1**, 337-355
- 2000 "1998 Bakla Tepe Kazıları" **KST XXI/I**, 263-278
- Erkanal H., -V. Şahoğlu et al.
- 2009 "Liman Tepe 2007 Yılı Kazıları" **KST XXX/I**, 299-322
- 2010 "Liman Tepe 2008 Yılı Kara Kazıları" **KST XXXI/IV**, 347-360
- Erinç, S.
- 1993 **İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni** Sayı: 10, İstanbul.
- Eslick,C.
- 1992 **Elmalı-Karataş I, The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and Other Sites**, Bryn Mowr College
- 2009 **Elmalı-Karataş V, The Early Bronze Age Pottery of Karataş: Habitation Deposits**, Oxford
- Forlanini M., -M. Marazzi,
- 1986 **Anatolia: L'impero Hittita**, Atlantante Storico del Vicino Oriente 4.3
- French, D.H.
- 1961 "Late Chalcolithic Pottery in Northwest Turkey and Aegean", **Anatolian Studies** 11:99-141
- 1967 "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I: The İznik Area." **Anatolian Studies** XVII:49-100
- 1969a "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: The Balıkesir and Akhisar/Manisa Area," **Anatolian Studies** XIX: 41-98
- 1969b **Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C., Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge

- 1973 "Migrations and 'Minyan' Pottery in Western Anatolia and the Aegean." (Ed by. R.A. Crossland, and A. Birchall) **Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and linguistic problems in Greek prehistory**, 51-54, Londra
- 1997 "Early bronze Age Pottery in Western Anatolia, A Summary 1970-1995", **Poliochni e l'antica et del bronzo nell' Egeo settentrionale**, Atina: 569-595
- Garelli, P.,
- 1989 "Le Marché de Brushattum", (Ed. By K. Emre-B. Hrouda-M. J. Mellink), **Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honour of Tahsin Özgüç**, Ankara: 149-152
- Garstang, J.,
- 1953 **Prehistoric Mersin; Yümük Tepe in Southern Turkey**, Oxford University Press
- Garstang, J.-O.R. Gurney,
- 1959 **The Geography of the Hittite Empire**, Londra.
- Goetze A.,
- 1957 **Kleinasien**, Münih.
- Goldmann, H.,
- 1956 **Excavations at Gözlükule, Tarsus From the Neolithic Through the Bronze Age**, Princeton.
- Gunter, A.,
- 1991 **The Gordion Excavations: Final Report III: The Bronze Age**, Philadelphia
- Günel, S.
- 1999a **Panaztepe**, Ankara
- 1999b "Vorbericht über die mittel- und spätbronzezeitliche Keramik von Liman Tepe" **Istanbuler Mitteilungen** 49: 41-82
- 2003 "Aydın bölgesi yüzey araştırmaları ışığında Çatalkaya, Dedekuyusu ve Bahçetepe yerleşimleri", **Hacettepe Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi** 20/1, Ankara:53-70
- Gülseven, E.,
- 2002 **Milas Müzesi Eski Tunç Çağı Kapları**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Üniversitesi
- Gürkan, G.,- J. Seeher,
- 1991 "Die frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük" **Istanbuler Mitteilungen** 41: 39-96
- Güterbock, H. G.,
- 1938 "Die historische Tradition un ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200; Hethiter", **Zeitschrift für Assyriologie**, Band 10 (Band 44), Berlin:45-149

Hawkins, J. D.,

1995 **The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa.**

Hood, S.,

1982 **Excavations in Chios 1938-1955: Prehistoric Emporio and Ayio Gala, Londra.**

Jasink A. M. et al.,

2005 "The West Anatolia Origins of the Que Kingdom", **Proceedings of the 6th International Congress of Hittitology**, Roma 5-9 Eylül 2005

Joukowsky, M.S.,

1986 **Prehistoric Aphrodisias. An Account of the Excavations and Artifact Studies.**

Kamil, T.,

1982 **Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia**, BAR International Series 145, Oxford

Kaptan, E.,

1998a "Bakla Tepe'de Eski Metalurjiye Ait Buluntular", **Arkeometri Sonuçları Toplantısı** 13, Ankara:103-114

1998b , "Liman Tepe'de Eski Metalurjiye Ait Buluntular", **Arkeometri Sonuçları Toplantısı** 13, Ankara:83-102

1990 "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", **Maden Tetkik ve Arama Dergisi** 111

Karul, N.,

2002 "Einige Gedanken über das megaronzeitliche Tor in Kanlıgeçit", **Mauerschau Festschrift für Manfred Korfmann** 2, (Ed. R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F. Schweizer and D. Thumm), Remshalden-Grunbach:665-671

Kılıç, S.,

2008 "The Early Bronze age Pottery in Northwest Turkey in Light of Results of a Survey Around the Marmara Sea", (Ed. By H.Erkanal et al), **Proceedings of the International Symposium International Symposium on the Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age.** 13-19.10.1997 Urla-İzmir: 275-283

Koçak, Ö., -M. Bilgin,

2005 "Taşlı Höyük: An Important Early bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village", **Anatolia Antiqua** XIII: 85-109

Kontani, R.,

1995 "Relations between Kültepe and Northern Syria during the Third Millenium B.C ", **Bulletin of the Ancient Orient Museum** XVI: 109-142.

Korfmann, M.,

- 1986 "Beşik-Yassitepe; Beşik-Sivritepe ve Beşik Mezarlığı 1984 Ön Raporu" **KST VII/1:229-238**
- 1987a "Beşik-Yassitepe ve Beşik Mezarlığı 1985 Ön Raporu", **KST VIII/1:263-272**
- 1987b **Demircihüyük: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978**, Mainz.
- 1988 "Beşik-Yassitepe, 1986 Kazı Raporu", **KST IX/1:131-134**
- 1994 "Troia 1992 Kazı Çalışmaları", **KST XV/1:325-360**
- 1995 "1993 Yılı Troia Çalışmaları", **KST XVI/1:239-262.**
- 1997 "Troia 1995 Kazıları", **KST XVIII/I:213-229**
- 1998 "Troia 1996 Kazıları", **KST XIX/I:427-453**
- 1999 "Troia 1997 Kazıları", **KST XX/1:357-370**
- 2000 "Troia 1998 Kazıları", **KST XXI/1:287-298**
- 2001a "Yüksek Troia Kültürü (Troia VI-VIIa)", **Düş ve Gerçek, Troia**, İstanbul:395-406
- 2001b "Priamos'un Hazinesine Yeni Bakışaçıları", **Düş ve Gerçek, Troia**, İstanbul:373-383
- Korfmann, M., et al.
- 1995 "Kumtepe 1993. Bericht über die Rettungsgrabungen," **Studia Troica 5**, Mainz Am Rhein:237-291
- Korfmann, M. - B. Kromer,
- 1993 "Demircihüyük, Besik-Tepe, Troya - Eine Zwischenbilanz zur Chronologie dreier Orte in Westanatolien," **Studia Troica 3**, Mainz Am Rhein :135-171
- Koşay, H. Z.,
- 1976 **Keban Projesi Pulur Kazısı / Keban Project Pulur Excavations 1968-1970.**
- Koşay, H., M. Akok,
- 1950 "Amasya Mahmatlar Köyü Definesi", **Belleten 14/55**;Ankara: 481-485
- Kouka,O.,
- 2002 **Siedlungsorganisation in Der Nord- Und Ostagais Während Der Frühbronzezeit (3. Jt. V.Chr.).**
- 2009 "Third Millennium BC Aegean Chronology: Old and New Data from the Perspective of the Third Millennium AD", (Ed. By Sturt W. Manning-Mary Jaye Bruce), **Tree-Rings, Kings and Old World Archaeology and Environment, Papers Presented in Honor of Peter Ian Kuniholm** ,Oxbox Books:133-149.

Kull, B.,

- 1988 **Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen von 1975-1978**, Mainz.
- 1989 "Untersuchungen zur Mittelbronzezeit in der Türkei und ihrer Bedeutung für die absolute Datierung der europäischen Bronzezeit", **Prähistorische Zeitschrift** 64:48-73
- 1998 "Middle Bronze Age Occupation at Demircihüyük", **Uluslararası Assiriyoloji Kongresi XXXIV**, Ankara: 699-706

Lamb, W.,

- 1936 **Excavations at Thermi in Lesbos**, Cambridge.
- 1937 "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar I", **Archaeologia** 86, Oxford:1-64
- 1938 "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar II", **Archaeologia** 87, Oxford: 217-273.

Larsen, M. T.,

- 1977 "Partnerships in the Old Assyrian Period", **Iraq** 39. 11-120

Latacz, J.,

- 2002 "Wilusa (Wilios/Troia). Zentrum eines hethitischen Gliedstaates in Nordwest-Kleinasien", **Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter**, 196-203

Latacz, J., -F. Starke,

- 2006 "Wilusa und die Großen Vier-Troia in der politischen Landschaft der Späten Bronzezeit", (Ed. by M.O. Korfmann), **Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**, Mainz am Rhein:57-70

Lloyd, S. -J. Mellaart

- 1962 **Beycesultan** Vol. 1, Londra
- 1965 **Beycesultan** Vol. II, Londra

Lloyd, S.-N.Gökçe

- 1951 "Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millenium Stratigraphy in Anatolia", **Anatolian Studies** 1:21-75.

Mellaart J.,

- 1954 "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", **Anatolian Studies** IV, Londra:175-240
- 1959 "Notes on the Architectural Remains of Troy I and II", **Anatolian Studies** 9, Londra, s.131-162
- 1963 "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II: The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", **Anatolian Studies** Vol. 13, Londra:199-236
- 1970 "The Second Millennium Chronology of Beycesultan", **Anatolian Studies** 20, Londra:55-68

- 1971a "The Catastrophe at the End of the EBII Period", **Cambridge Ancient History**, Vol. I/2, Cambridge: 406-409
- 1971b "Prehistory of Anatolia and its Relations with the Balkans", **Studia Balcanica - L'Éthnogenèse des peuples Balkaniques (Symposium International sur l'Éthnogenèse des Peuples Balkaniques - Plovdiv; 1969)**, Sofya:119-137
- 1974 "Western Anatolia, Beycesultan and Hittites", **Mansel'e Armağan I**, Ankara:493-526
- Mellart J.-A Murray
- 1995 **Beycesultan Vol. II, Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects**, Londra.
- Mellink, M. J.,
- 1963 "An Akkadian Illustration of a Campaign in Cilicia", **Anadolu (Anatolia) VII**: 101-115
- 1964 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1963", **AJA 68**, p. 269-278
- 1965 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1964", **AJA 69**, p. 241-251
- 1967 "Excavations at Karataş-Semayük ana Elmalı", **AJA 71**, p. 245-255
- 1969 "Excavations at Karataş-Semayük ana Elmalı", **AJA 73**, p. 293-307
- 1970 "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1969", **AJA**, Vol. 74/3, p. 245-259
- 1972 "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1976", **AJA**, Vol. 76/3, p. 250-255
- 1973 "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972", **AJA**, Vol. 77/3, p. 293-307
- 1994 "The E.B. II-III Transition At Karataş-Semayük: Village, Center and Cemetery" **KST 15/1**:45-460
- Meriç, R.,
- 1989 "1987 Yılı Alaşehir Kazısı", **KST X/1**, Ankara:157-170
- 1990 "1988 Yılı Alaşehir Kazısı", **KST XI/1**, Ankara:179-191
- van de Mieroop, M.,
- 2000 "Sargon of Agade and his successors in Anatolia", **Studi Micenei ed Egeo-Anatolici-SMEA 42**:133-159
- Milojčić,V.,
- 1961 **Samos I. Die Prähistorische Siedlung unter dem Heraion. Grabung. 1953 und 1955**. Bonn

Müller Karpe, A.,

1994 **Anatolisches Metallhandwerk**, Neumunster

Müller Karpe, H.,

1974 **Handbuch der Vorgeschichte III, Kupferzeit**, 1974, Münih

Naumann, R.

1985 **Eski Anadolu Mimarlığı.**

Niemeier, W.D.,

1998 "The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the origins of the Sea People", **Mediterranean Peoples in Transitions: Studies in Honor of Professor Trude Dothan** (Ed.by S. Gittin et al.),17-65

2005a "Minoans, Mycenaean, Hittites and Ionians in Western Asia Minor: New Excavationssin Bronze Age Miletus-Millawanda", , **The Greeks in the East**, (Ed. By Alexandra Villing), Londra:1-36

2005b "The Minoans and Mycenaean in Western Asia Minor", **Aegaeum** 25: 200-201.

2006 "Zwischen Mykene und Hattua-Westkleinasien und die Ägäis in der mittleren und späten Bronzezeit",**Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**,(Ed. By M.O. Korfmann), Mainz an Rhein:47-56

Obladen-Kauder, J.,

1996 **Demircihüyük IV: Die Kleinfunde B**, Mainz.

Orlin L. L.,

1970 **Assyrian Colonies in Cappadocia .**

Orthmann, W.,

1963a **Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien**, Berlin

1963b **Frühe Keramik von Boğazköy aus den Ausgrabungen am Nordwesthang von Büyükkale**, Berlin

Özdoğan, E,

(Baskıda) "Kanlıgeçit an Anatolian Model of an Urban Center in Eastern Thrace: an overview"

Özdoğan, M.,

1988 "1987 Yılı Edirne ve Balıkesir İlleri Yüzey Araştırması", **AST** 6: 571-590

1996 "Tarihöncesi Dönemlerde Trakya", **Anadolu araştırmaları XIV**, İstanbul :329-360

1998 "Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu İle Balkanlar Arasındaki Kültür ilişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları" **TÜBA-AR**, Sayı: 1; 63-93

Özdoğan, M.,- H.Parzinger-N.Karul,

- 1997 “Kırklareli Höyüğü 1995 Yılı Kazısı”, 18. KST I, Ankara, p. 60-61
- 1998 “Kırklareli Höyüğü 1996 Yılı Kazısı”. 19. **KST** 1: 26-30 Mayıs 1997-Ankara: 123-149.
- 1999 “Kırklareli Höyüğü 1997 Yılı Kazısı”. **20.KST**: 139-164;
- 2000 "Kırklareli Kazıları: Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 69-76.**
- Özdoğan, E., -M.Özdoğan,
- 2006 “Kırklareli Höyüğü 2004 Yılı Kazıları”, **27. KST**:187-194
- Özdoğan, E., H. Schwarzberg. -M. Özdoğan
- 2007 “Kırklareli Höyüğü 2005 Yılı Çalışmaları”, 28. KST: 253-268
- 2010 “Kırklareli Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları”, 31: 362-364
- Özdoğan, M.,-H., Parzinger,
- 2000 “Aşağıpınar and Kanlıgeçit excavations – some new evidence on early metallurgy from eastern Thrace”, **Anatolian Metal I**, Bochum:83-91
- Özgüç, T.,
- 1944 “Öntarihte İsparta Ovası Kültürü ve Yeni Buluntuları” **DTCF Dergisi** II/3, Ankara: 407-418
- 2002 “Eski Tunç Çağı”, **Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter**, Bonn:400-402
- Özgüç T., M. Akok,
- 1957 “Horoztepe Eserleri”, **Belleten** 21, Ankara:201-219
- Özgüç, T., R. Temizer,
- 1993 “The Eskiypar Treasure”, (Ed. by M.J. Mellink et al.), **Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç**:613-28
- Özsait, M.,
- 1987 “1985 ve 1986 yılı Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, **AST** V/2, Ankara:257-273
- 1994 “1992 Yılı Isparta - Gelendost Yüzey Araştırmaları” **AST** XI, 1994, Ankara:301-310
- 2002 “1999-2000 Yılları Gündürle Höyük-Harmanören Mezarlık Kazısı”, **KST** 23:327-340
- Pavúk, P.,
- 2008 **Grey Wares as a Phenomenon.** 12 Jun. 2008. Aegeo-Balkan Prehistory.Çevirimiçi:http://www.aegeobalkanprehistory.net/article.php?id_art=5 (16 May. 2010).
- Pavúk, P., -W. Rigter,

- 2006 “Goblets, Schüsseln und Kratere-Die Keramik der Perioden Troia VI und VIIa”, (ed. by Manfred O. Korfmann), **Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**
- Peet, T.E.,
- 1909 “Two Prehistoric Figurines from Asia Minor”, **Annals of Archaeology and Anthropology**:145-147
- Pernicka, E.,
- 2001 “Metaller yeni Bir Çığır Açıyor, Tunç, Demir ve Gümüş”, **Düş ve Gerçek, Troia, İstanbul**:369-383
- Pocorella, P. E.,
- 1984 **La Cultura Prehistorica di Iasos in Caria.**
- Rahmstorf, L.,
- 2006 “Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in die frühbronzezeitliche Agais”, **Præhistorische Zeitschrift** 81:49-96
- Renfrew, C.,
- 1969 “The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines”, **AJA**, Vol. 73/1:1-32
- 1972 **The Emergence of Civilisation The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium B.C.**, Methuen Publishing Ltd., Londra
- Rutter, J.,
- 1983 “Review of Aegean prehistory II: The prepalatial bronze age of southern and central Greek Mainland”, **AJA**, 87/1: 69-76
- 1979 “Ceramic change in the Aegean Early Bronze Age. The Kastri group, Lefkandi I, and Lerna IV: A theory concernin the origin of Early Helladic III ceramics”, **UCLA Institute of Archaeology, Occasional Paper 5.**
- Sarı, D.,
- 2009 ”Late EBII Pottery Recovered in Complex II of Küllüoba” **Anatolia Antiqua** 17:89-132
- Sazcı, G.,
- 2005 “Troia I- III, Die Maritime Troia- Kultur und Troia IV-V, Die Anatolische Troia Kultur: Eine Untersuchung der Funde und Befunde im Mittleren Schliemanngraben”, **Studia Troica** 15:35-98
- 2007 **Troia Hazineleri**, İstanbul.
- Sazcı, G. –D. Sazcı,
- 2002 ”Die Vasenkopfnadeln aus Troia und ihre Entsprechungen im Formenspektrum der frühbronzezeitlichen Keramik”, (Ed. By) Aslan et al., **Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann** I, Remshalden-Grünbach: 457-467.

Schliemann, H.,

1875 **Troy and its Remains .**

Seeher, J.,

1987 **Demircihüyük: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978; III; 1; Die Keramik 1**, Mainz am Rhein.

2000 **Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket**, Tübingen.

Spanos, P.Z.,

1972 **Untersuchung über den bei Homer. Deapas Amphikypellon Gannten Gefasstypus**, İstanbuler Mitteilungen. Ek. 6, Tübingen.

Sperling, J.W.,

1976 "Kum Tepe in the Troad: Trial Excavations, 1934," **Hesperia** 45: 305-364.

Starke, F.,

1997 "Troia im Kontext des Historisch-Politischen und Sprachlichen Umfeldes 2. Jahrtausend", **Studia Troica** 7:447-487

2001 "M.Ö. 2. Binyılın Güç Dengesi içinde Troia", **Troia, Düş ve Gerçek**, İstanbul:34-35

Şahoğlu, V.,

2005a "Interregional Contacts around the Aegean during the Early Bronze Age", **Anadolu** 27: 97-120

2005b "The Anatolian trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age", **Oxford Journal of Archaeology** 24 (4), Oxford: 339-361

2007 "Çeşme-Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia, **Middle Helladic Pottery and Synchronism**, Band I. (Ed. By Florens Felten et al.), Viyana:309-322

2008a "Crossing Borders: The İzmir Region as a Bridge between the East and the West during the Early Bronze Age", (Ed) Gillis, C.-B. Sjöberg, **Proceedings 7-9 th International Workshops Athens 1997-1999, Trade and Production in premonetary Greece, Crossing Borders**, 153-173

2008b "Liman Tepe and Bakla Tepe: New Evidence fort he Relations between the İzmir Region, The Cyclades and the Greek Mainland during the Late Fourth and Third Millennia BC", (Ed. byHayat Erkanal et al.), **Proceedings ofthe International Symposium, The Aegaen in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, 13-19.10.1997**, İzmir, 483-501

Tiné, S.,

1997 "Poliochni: Problemi di urbanistica e demografia," (Ed. C. G. Doumas - V. La Rosa), **E Poliochne kai e Proime Epoche tou Chalkou sto Boreio Aigaio** 1997, Atina:226-227

Topbaş, A., T. Efe, A. İlaslı

- 1998 "Salvage Excavations of The Afyon Archaeology Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and The Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", **Anatolia Antiqua VI**, Paris: 21-94
- Traverso, A.,
- 1997 "Nuovi dati su Poliochni Azzurro," (Ed. C. G. Doumas - V. La Rosa), **E Poliochne kai e Proïme Epoche tou Chalkou sto Boreio Aigaio** 1997, Atina.
- ten Cate, H.,
- 1970 **The records of the early Hittite Empire**, Istanbul: Nederlands Historisch.
- Troll Larsen, M.,
- 1977 "Partnerships in the Old Assyrian Trade", **Iraq** 39.
- Türkteki, M.,
- 2010 **Batı ve Orta Anadolu'da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı**, İstanbul üniversitesi ,(yayınlanmamış doktora tezi).
- Umurtak, G.,
- 1996a **Korucutepe II**, TTK.
- 1996b "Maden Eserler", **Kuruçay Höyük II**, Ankara:56-59
- 1998 "Observation on a Group of Pottery Finds from the EBA Levels at Bademağacı Höyük", **Adalya III**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya: 1-12
- 2002 "Some Observations on a Lead Stamp Seal from the Bademağacı Excavations", **Anatolica XXVIII**:159-169
- 2003 "A Study of a Group of Pottery Finds from the MBA Deposits at Bademağacı Höyük", **Anatolia Antiqua XI**:53-74
- 2010 "Bademağacı İTÇ II Yerleşmesinde Bulunmuş Olan Bir Bulla'nın Düşündürdükleri", **ADALYA XIII**: 19-28
- Ünlüsoy, S.,
- 2006 "Vom Reihenhau zum Megaron-Troya I bis Troya III", (Ed. M. O. Korfmann), **Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**, Mainz am Rhein: 133-144
- Üstün, S.,
- 2006 **1993 – 2004 Dönemi Bademağacı Kazılarında Bulunmuş Olan İlk Tunç Çağı II Kırmızı Astarlı Malları**, İstanbul Üniversitesi (yayınlanmamış yüksek lisans tezi)
- Westenholz, J. G.,
- 1997 **Legends of the Kings of Akkade**, Eisenbrauns.
- Wagner, G., Ö.Öztunalı,

- 2000 “Prehistoric Copper Sources in Turkey”, **Anatolian Metal I.**
- Warner, J.,
- 1994 **Elmalı-Karataş II, The Early Bronze Age of Karataş**, Bryn Mawr College
- Werner, K.,
- 1993 **The Megaron during the Aegean and Anatolian Bronze Age**, Jonsered.
- Yalçın, Ü.,
- 2003 ”Anadolu Madenciliği”, **Arkeoatlas**, sayı 2, İstanbul:72-79
- Yaylalı, S.,-E. Akdeniz,
- 2002 “Aphrodisias Müzesi’ndeki Karahisar Buluntuları” **OLBA VI:1-40.**
- Zimmermann, T.,
- 2009 “Frühmetallzeitliche Eliten zwischen Ostägäis und Taurusgebirge im 3. Jahrtausend v. Chr.”, (Ed. By) Markus Egg-Dieter Quast), **Aufstieg und Untergang**, Mainz, 1-29.